

İLSAM AKADEMİ HAKEMLİ DERGİSİ

Turkish Journal of ILSAM Academy

CİLT VOLUME: 5 SAYI ISSUE: 1 Nisan APRIL 2025

ISSN: 2757-9212

İLSAM (İlahiyat İlimleri Araştırmalar Merkezi)

Adına İmtiyaz Sahibi Owner

İLSAM

Yazı İşleri Müdürü Chief Executive Officer

Dr. Yıldırım DENİZ

Editör Editor

Sümeysa AÇIK

Dil Editörleri Language Editors

Nuray KAZANCI (Türkçe)

Neslihan TÜRKKAN (İngilizce)

Yardımcı Editör Associate Editor

Ferzan TAŞPINAR

Alan Editörleri Section Editors**

Doç. Dr. Aydın KUDAT (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Arap Dili ve Belagatı)

Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE (Ondokuz Mayıs Üniversitesi - Felsefe ve Din Bilimleri)

Doç. Dr. Mehmet ÇELENK (Uludağ Üniversitesi - Mezhepler Tarihi)

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ (İstanbul Üniversitesi - Mezhepler Tarihi)

Doç. Dr. Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi - İslam Tarihi ve Sanatları)

Prof. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi -Temel İslam Bilimleri)

Yayın Kurulu Editorial Board*

Prof. Dr. Celil KİRAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet AKGÜL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Sönmez KUTLU (Ankara Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Yayın Türü Publication Type

Yerel Süreli Yayın

Yayın Periyodu Publication Period

Altı ayda bir Nisan (Bahar) ve Ekim (Güz) aylarında yayımlanır.

Biannual (autumn & spring)

Açık erişim olarak elektronik ortamda yayınlanmaktadır.

It is published electronically as open access.

İLSAM Akademi Dergisi hakemli bir dergidir.

Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Journal of Ilsam Academy is the official per-reviewed.

ILSAM. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Hakem ve Danışma Kurulu Board of Reviewing Editors*

Prof. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KOÇ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AVCU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali BULUT (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Arif KORKMAZ (N. Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Aydın KUDAT (Ankara Y. Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Dursun HAZER (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Engin ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Dr. Fatma ÇAPCIOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikret SOYAL (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamit ER (Ordu Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim ASLAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan BAŞKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail YALÇIN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. İsrail BALCI (On Dokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ATALAN (Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÇELENK (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Raşit AKPINAR (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÜNVERDİ (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin PEHLİVAN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer KALKAN YORULMAZ (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Nihat DURAK (Kocaeli Üni.)
Doç. Dr. Öncel DEMİRDAŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Rabiye ÇETİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep ÖNAL (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep TUZCU (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sefer YAVUZ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevim ARSLAN (Eskişehir Osmangazi Üni.)
Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ (Kırşehir Ahi Evran Üni.)
Doç. Dr. Süleyman NAROL (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tuba YILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümit HOROZCU (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz FIRAT (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf KARATAŞ (Eskişehir Osmangazi Üni.)
Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Veysel GENÇLİ (Dokuz Eylül Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Bu Sayıda Görev Alan Hakemler Editors*

Doç. Dr. Abdurrahman CANER (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Alpaslan ALKIŞ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk SANCAK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ALP (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Harun ALKAN (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Kamile ÇETİN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Murat İSMAİLOĞLU (Bağımsız Araştırmacı)
Doç. Dr. Mustafa GENÇ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep ÖNAL (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Şükrü AYRAN (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Tevhit AYENGİN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tunahan Erdoğan (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

***İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name**

Indexing-Abstracting

Araştırmacı
Asosindex
İSAM

ile indekslenmekte ve / veya özetlerine yer verilmektedir.

Tasarım ve Uygulama Graphic Design

RMG Medya

İletişim Correspondence

İstanbul Merkez Adresi: Küçükbakkalköy Mah. Kayışdağı Cad. No:111

Bilgi Plaza Ataşehir / İstanbul

TEL: 0216 461 00 61

E-Posta: ilsamakademi@gmail.com

www.ilsamakademi.com / www.ilsam.org.tr

İÇİNDEKİLER Table of Contents

VII Editörden / Editorial

XI MAKALELER / ARTICLES

1 Irak Hanefiliği ve Semerkand Hanefiliği Çerçevesinde Hanefî Usûlünde Haber Teorisinin Genel Esasları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on The General Principles of Khabar Theory in the Hanafî's Usûl in the Framework of Irâqî Hanafism and Samarqand Hanafism

Teorik Makale / Theoretical Article

Ahmet BULUT-Talip TURCAN

19 Üzerine Keçi Düşmesi Sonucu Ölen Çocuk Olayı ile İlgili Yargıtay Kararının İslam Hukuku Açısından İncelenmesi

Analysis of the Court of Cassation's Decision on the Case of a Child Who Died as a Result of a Goat Falling on Him in Terms of Islamic Law

Karar İncelemesi / Decision Review

Alişan İNCİ-İzzet SARGIN

39 Reddiye ve Apoloji Kıskaçında Hristiyanlık

Christianity in the Grip of Refutation and Apology

Araştırma Makalesi / Research Article

Mehmet TURAN-Namık Kemal OKUMUŞ

65 Sabri Tandoğan'ın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri

Sabri Tandoğan's Life and Sufi Views

Kitap İncelemesi / Book Review

Nuran DÖNER

71 İslam Hukuku Açısından Bağımlılık Yapan Maddelerin Aile Bireyleri Arasındaki İlişkilere Etkisi

The Effect of Addiction Substances on Relationships Between Family Members in Terms of Islamic Law

Araştırma Makalesi / Research Article

Nurhan GÜLDEN-Alimcan BUĞDA

105 Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin "Lütfiyye-i Vehbî" Adlı Eseri Özelinde İlim ve Âlime Bakışı

Sünbülzâde Vehbî Efendi's View of Knowledge and Scholars in his Work "Lütfiyye-i Vehbî"

İnceleme Makalesi / Review Article

Sinan URHAN-Ayşe FARSAKOĞLU EROĞLU

132 Yayın İlkeleri

Editorial Policy

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli Okuyucular,

İLSAM Akademi Dergisi'nin 5. cilt, 1. sayısı ile siz değerli okuyucularımızla yeniden buluşmanın memnuniyetini yaşıyoruz. İslam düşüncesi, tarihi, hukuku, felsefesi ve sanatları gibi geniş bir alanda bilimsel katkı sunmayı amaçlayan dergimiz, bu sayısında da özgün ve nitelikli akademik çalışmaları sizlerle buluşturmaktadır.

Bu sayımızda farklı disiplinlerden toplam altı çalışma yer almaktadır. İslam hukuku, mezhep tarihi, tasavvuf, güncel dini meseleler ve edebi-tasavvufî metin analizleri gibi çeşitli konulara odaklanan bu makaleler; alanında yetkin araştırmacılar tarafından kaleme alınmış olup, titiz hakem değerlendirmesi süreçlerinden geçmiştir.

Ahmet Bulut ve Talip Turcan tarafından hazırlanan “İrak Hanefiliği ve Semerkand Hanefiliği Çerçevesinde Hanefî Usûlünde Haber Teorisinin Genel Esasları Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı araştırma makalesi, Hanefî mezhebinin temel bilgi kaynaklarından olan haber teorisini, bölgesel farklılıklar çerçevesinde ele almaktadır.

Alişan İnci ve İzzet Sargın'ın “Üzerine Keçi Düşmesi Sonucu Ölen Çocuk Olayı ile İlgili Yargıtay Kararının İslam Hukuku Açısından İncelenmesi” adlı karar incelemesi, güncel ve sıra dışı bir vakıa üzerinden İslam hukukunun yorum gücünü ortaya koymaktadır.

Mehmet Turan ve Namık Kemal Okumuş tarafından kaleme alınan “Reddiye ve Apoloji Kıskaçında Hıristiyanlık” isimli çalışma, Hıristiyanlığın İslam düşüncesi içerisindeki algılanış biçimini, tarihsel reddiyeler ve savunular bağlamında sorgulamaktadır.

Nuran Döner'in “Sabri Tandoğan'ın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri” başlıklı kitap incelemesi, çağdaş tasavvuf düşüncesine katkıda bulunan önemli bir şahsiyetin entelektüel portresini çizmektedir.

Nurhan Gülden ve Alimcan Buğda'nın “İslam Hukuku Açısından Bağımlılık Yapan Maddelerin Aile Bireyleri Arasındaki İlişkilere Etkisi” başlıklı çalışması, bağımlılık konusunu aile yapısı ve dinî hüküm ilişkisi üzerinden inceleyerek önemli sosyal meselelere dikkat çekmektedir.

Sinan Urhan ve Ayşe Farsakoğlu Eroğlu'nun “Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin

'Lütfiyye-i Vehbî' Adlı Eseri Özelinde İlim ve Âlime Bakışı” isimli inceleme makalesi ise klasik dönem Osmanlı metinlerinden yola çıkarak, ilim anlayışı ve âlimin konumu üzerine anlamlı tespitler sunmaktadır.

Bu sayının hazırlanmasında katkı sunan tüm yazarlarımıza, titiz değerlendirmeleriyle süreci şekillendiren hakemlerimize, yayın kurulu üyelerimize ve editöryal ekibimize teşekkür eder; İLSAM Akademi Dergisi’nin ilim dünyasına katkı sunmaya devam edeceğini bir kez daha ifade etmek isteriz.

Saygılarımla,

Editör

SümeYra AÇIK

MAKALELER
ARTICLES

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Irak Hanefîliği ve Semerkand Hanefîliği Çerçevesinde Hanefî Usûlünde Haber Teorisinin Genel Esasları Üzerine Bir Değerlendirme*

*An Evaluation on The General Principles of Khabar Theory in the
Hanafî's Usûl in the Framework of Irâqî Hanafism and Samarqand Hanafism*

Ahmet BULUT

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri,
abulut32@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0881-2081.

Talip TÜRCAN

Prof. Dr.,
Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk
Fakültesi Özel Hukuk Bölümü İslam
Hukuku Anabilim Dalı.
talip.turcan@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7621-406X.

Cilt/ Issue: 5/1, 1-17

Geliş Tarihi: 31.12.2024

Kabul Tarihi: 18.05.2025

Atf: Bulut, Ahmet ve Türcan, Talip.
"Irak Hanefîliği ve Semerkand Hanefîliği
Çerçevesinde Hanefî Usûlünde Haber
Teorisinin Genel Esasları Üzerine Bir
Değerlendirme". *İLSAM Akademi Dergisi*
5/1 (Nisan 2025), 1-17.

Dipnot: Ahmet Bulut ve Talip Türcan,
"Irak Hanefîliği ve Semerkand Hanefîliği
Çerçevesinde Hanefî Usûlünde Haber
Teorisinin Genel Esasları Üzerine Bir
Değerlendirme", *İLSAM Akademi Dergisi*
5/1 (Nisan 2025), Sayfa.

*Bu makale, Ahmet Bulut tarafından Prof.
Dr. Talip Türcan danışmanlığında Süleyman
Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim
Dalında hazırlanan "İmâm Maturîdî'nin
Usûlünde Haber Teorisi" isimli tezden
türetilerek yazılmıştır.

ÖZ

Bu makale, Irak Hanefîliği ve Semerkand Hanefîliğinin haber teorisine dair yaklaşımlarını konu edinmektedir. Bunun amacı, Hanefî usûlündeki haber teorisinin genel esasları üzerine her iki Hanefîlik çerçevesinde değerlendirme ortaya koymaktır. Nitekim çalışmada konu edildiği üzere fıkıh usûlü bağlamında 'haber teorisi', bilgi edinme yollarından olan haberin doğruluğu, güvenilirliği ve epistemolojik değerinin tespiti, dinî hükümlerin sağlam bir zemine oturtulması açısından önemlidir. Haberın kaynağı ve bilgi değerinin belirlenmesinde izlenecek kriterler konusunda âlimler arasında tam bir mutabakat sağlanamamış, her bir mezhep kendi dinamiklerine uygun ölçütler tesis etmiştir. Hanefî usûlcüler, haberleri kendi metodolojileri bağlamında ele almış, sened ve metin tenkidine dayanmakla birlikte daha çok muhteva odaklı bir teori oluşturmuşlardır. Irak Hanefîliği ve Semerkand Hanefîliği arasında, usûl sahasında temel hususlarda ittifak olmakla birlikte ihtihada yönelik hususlarda ihtilâflar ortaya çıkmıştır. Söz konusu ihtilâfların haber anlayışına da yansımış olması muhtemeldir. Bu çalışmada literatür taranarak analiz yoluyla yaptığımız incelemeğe göre, her iki ekolün haber teorisine dair yaklaşımlarında büyük ihtilâfların bulunmadığı, bunların usûl ve fûrû-i fıkha dair bazı meseleler çerçevesinde olduğu tespit edilmiştir. Neticede tespate konu bu ihtilâfların fûrû-i fıkha kimi hususlarda yansıdığı, birçok meselede ise tam anlamıyla pratiğe yansımadağı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Irak Hanefîliği, Semerkand Hanefîliği, el-Mâtürîdî, Haber Teorisi, İhtilaf.

ABSTRACT

This article deals with the approaches of Iraqi Hanafism and Samarkand Hanafism to the theory of khabar. This article aims to evaluate the general principles of the theory of khabar in the Hanafî's usûl within the framework of Irâqî Hanafism and

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Samarqandī Hanafism. As discussed in the study, the ‘theory of khabar’ in the context of the *uṣūl al-fiqh* is important in terms of determining the accuracy, reliability and epistemological value of khabar, which is one of the ways of obtaining information, and establishing religious provisions on a solid foundation. There has been no full agreement among Islāmic scholars on the criteria to be followed in determining the source and information value of khabar, and each sect has established criteria suitable for its own dynamics. Hanafī’s *uṣūl* has considered khabar within the context of their own methodologies, and has created a theory based on criticism of the chain of narration and text, but more focused on content. While there is agreement on fundamental issues in the field of *uṣūl* between Irāqī Hanafism and Samarqand Hanafism, disagreements have emerged on issues related to *ijtihād*. It is likely that these disagreements have also been reflected in the understanding of khabar. In the literature review conducted in this study, it was determined that there were no major disagreements in the approaches of both schools to the theory of khabar, and that these were mostly within the framework of some issues related to *uṣūl* and subordinate *fiqh*, such as the assignment of the wording with the khabar al-wāhid and *qiyās*, and the abrogation of the famous and *mutawātir* *sunnah* with the khabar al-wāhid rather than the *nass*. As a result, it was seen that these disagreements, which were the subject of the determination, were reflected in some issues in subordinate *fiqh*, but were not fully reflected in practice in many issues.

Keywords: Irāqī Hanafism, Samarqand Hanafism, al-Māturīdī, Khabar Theory, *Ikhtilāf*.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the approaches of the two major branches within the Ḥanafī school of Islamic jurisprudence-Iraqi Ḥanafism and Samarkand Ḥanafism-regarding the concept of khabar (report or narration), which constitutes one of the primary sources of Islamic law. In the context of *uṣūl al-fiqh* (principles of jurisprudence), the theory of khabar is concerned with determining the accuracy, reliability, and epistemological value of transmitted reports used to derive religious rulings. Therefore, the discussion on the admissibility and authority of khabar plays a central role in the formulation of Islamic legal thought. The Ḥanafī school, positioned within the *Ahl al-Ra’y* tradition that emphasizes rational reasoning, adopts a unique methodology in evaluating khabar, considering not only the chain of narration (*isnād*) but also the content (*matn*) and its compatibility with reason and foundational religious principles.

From a historical perspective, the Ḥanafī school emerged in Kūfa, where it was initiated by Abū Ḥanīfa and systematically developed by his prominent students, Abū Yūsuf and Muḥammad al-Shaybānī. The intellectual and scholarly expansion of the school in Iraq gave rise to what is termed as Iraqi Ḥanafism. Later, as the school spread to regions such as Transoxiana, another interpretative line emerged, commonly referred to as Samarkand Ḥanafism.

Although both branches share foundational methodological principles, differences began to appear particularly in areas of *ijtihād* (independent reasoning) and practical jurisprudence. These divergences gradually reflected in their respective approaches to the theory of *khavar*.

The article compares how each school defines *khavar* and how they assess its authority and legal value. While the early formulation of the *Ḥanafī* *khavar* theory can be traced back to scholars like *ʿĪsā b. Abān* and *al-Jaṣṣāṣ*, it was later systematized by scholars such as *Imām al-Dabūsī*, *al-Pazdawī*, and *al-Sarakhsī*. These scholars introduced additional criteria beyond the chain of transmission, emphasizing content analysis and rational coherence. As a result, the *Ḥanafīs* proposed a three-tier classification of *khavar-mutawātir* (mass-transmitted), *mashhūr* (well-known), and *āḥād* (solitary reports)-instead of the common binary division of *mutawātir* and *āḥād*.

Among these categories, the *āḥād* reports became the most debated. The article outlines that within *Ḥanafī* jurisprudence, there have been varying opinions regarding the acceptability and probative force of *āḥād* reports. Due to the possibility of error, falsehood, or misinterpretation inherent in solitary reports, and since their authenticity is usually established through conjecture (*ẓann*), the *Ḥanafīs* distinguished between knowledge (*ʿilm*) and practice (*ʿamal*). While *āḥād* reports may be used in legal and practical matters, they are not considered valid sources for theological or doctrinal beliefs. However, there is a general consensus among *Ḥanafī* scholars that a sound *āḥād* report can serve as legal evidence in matters of jurisprudential practice.

The article also highlights the contributions of *Abū Maṣṣūr al-Māturīdī*, a major figure in the Samarkand branch and a foundational theologian of the *Māturīdī* school. According to *al-Māturīdī*, *khavar* is an indispensable and undeniable aspect of human life and one of the two essential sources of religious knowledge-the other being *ʿaql* (reason). He acknowledges that reports can be either true or false, but once a report is supported by reliable sources and solid proofs, acting upon it becomes both a rational and religious necessity.

The study concludes that, despite some differences in methodology, there is no significant divergence between Iraqi and Samarkand *Ḥanafism* in their foundational understanding of *khavar*. The identified differences are primarily in the application of certain jurisprudential details (*furūʿ al-fiqh*), such as whether *qiyās* (analogy) can take precedence over certain *āḥād* reports, or whether a *mashhūr* *sunnah* can be abrogated by an *āḥād* report. In practice, however, these distinctions rarely result in markedly different legal outcomes.

Furthermore, this comparative inquiry sheds light on how regional scholar-

ly environments influenced methodological nuances within the same legal school. The interplay between rationalism and transmitted knowledge in both Iraqi and Samarkand Hanafism exemplifies the dynamic adaptability of Islamic legal theory across diverse intellectual and geographic contexts.

In summary, this study provides a comparative analysis of two major Ḥanafī approaches to the theory of *khabar*, examining both methodological and practical implications. It highlights that both schools employ a structured and rationally grounded framework for evaluating transmitted reports, integrating scriptural authenticity with intellectual scrutiny. By doing so, the study not only contributes to understanding intra-madhhab dynamics but also offers insight into how Islamic legal thought evolved in different historical and cultural settings. The article reveals that while minor interpretive differences exist, both schools remain faithful to the broader goals of Islamic jurisprudence, namely the establishment of sound legal rulings based on verified knowledge and balanced reasoning.

GİRİŞ

Hanefilik, naslara yaklaşımlarına göre “Ehl-i Hadîs” ve “Ehl-i Re’y” olarak sınıflandırılmış olan ekollerden “Ehl-i Re’y” düşüncesi içerisinde. Hanefiliğin teşekkülü Kûfe merkezlidir. Sahâbe ve tâbiîn döneminde Irak’ta başlayan ilmi hareketliliğin etkisiyle, Hicri ikinci asırda Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) görüşleri, öğrencileri Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) tarafından sistematik hale getirilmiştir. Sonraki dönemde ise bir mezhep haline gelmiştir.¹

İlmî, fikrî, siyasî ve kültürel hareketliliğin yoğun olduğu Irak bölgesinde doğan Hanefiliğin değişik bölgelere yayılması, mezhep içerisinde farklı ekollerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mezhep oluşumunda, problemlerin naslara uygun aklî yöntemler kullanılarak çözülmesinin etkisi söz konusudur. Her bir ekolün temel yaklaşımları aynı olmakla birlikte içinde bulunulan bölgenin şartları gereği ictihadî alanda ihtilâflar ortaya çıkmış ve ekoller ait oldukları bölgeye göre isimlendirilmişlerdir.² Bu isimlendirme “Irak Hanefiliği” ve “Semerkand Hanefiliği” şeklindedir.³ Bu makale, her iki Hanefiliğin haber teorisine dair yaklaşımlarını konu edinmektedir. Buna göre ilk olarak Irak ve Semerkand Hanefiliği hakkında genel bilgiler verilmiş, daha sonra Irak ve Semerkandlı Hanefî usûlcülerin haber kavramına dair görüşleri zikredilmiştir. Ayrıca Semerkand Hanefiliğinin kurucusu Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) haber konusu hakkındaki görüşleri irdelendikten sonra her iki ekol arasında haber konusundaki usûl ve fûrû-i fıkha dair ihtilâflar genel çerçevede ele alınıp değerlendirilmiştir.

1. IRAK VE SEMERKAND HANEFİLİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Irak Hanefî ekolü, Mu‘tezile mezhebi ile aynı bölgede bulunmuştur. Bu durum, her iki tarafın kelâmî ve fikhî düşünce açısından birbirini etkilemesine sebep olmuştur. Irak Hanefî ekolü Re’y ehli şeklinde nitelendirilmiş ve Mu‘te-

1 Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fî's-siyâseti ve'l-akâidi ve târihi'l-mezâhibi'l-fikhiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1975), 329-338; Ali Bardakoğlu, “Hanefî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/21.

2 Salih Güner, *Irak ve Semerkand Hanefî Ekolleri Arasındaki Usûlî İhtilâflar ve Hanefî Mezhebi Üzerindeki Etkisi (el-Cessâs ve es-Semerkandî Örneğinde)* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 10-11.

3 Semerkandî, Irak Hanefiliği ve Mâverâünnehîr Hanefiliği olarak iki ekolden de söz etmiştir (Ebû Bekr 'Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl* (Katar: Devha, 1984, 191). Mâverâünnehîr'in de kendi içinde Semerkand ve Buhâra olarak ikili taksimi mümkündür.

zile'ye meyletmekle itham edilmiştir.⁴ Hicri 5. yüzyılın ilk yarısında ise bu ekolün ilmî canlılığı gittikçe yavaşlamaya başlamıştır. Önceleri Hanefîliğin merkezi Irak iken, hicri 5. yüzyılın ikinci yarısından sonra Mâverâünnehîr ağırlıklı merkezi oluşturmıştır.⁵

Hanefî mezhebinin Horasan ve Mâverâünnehîr bölgelerine yayılması eş-Şeybânî'nin talebeleri vasıtasıyla olmuştur. Hanefîlik mezhebinin teşekkül ettiği Irak bölgesine uzak bir Hanefî coğrafyası olma özelliğine karşın, Mâverâünnehîr bölgesinde mezhebin faaliyet merkezi Buhâra ve Semerkand olmuştur.⁶ Mezhebe ait birçok klasik usûl eseri, adı geçen bölgeden yayılmıştır. Bu noktada Hanefî usûlünün ortaya çıkışı ve gelişimi, Irak ve etrafında başlamış, Mâveraünnehir bölgesinde devam etmiştir. Mezhebin usûl anlayışı temelde Irak ve Semerkand şeklinde iki kısma ayrılmıştır.

Hanefîlerin fıkıh usulü inşasının sözlü veya diğer fûru eserlerinin zımnında başlangıcı daha önceki dönemler olsa da bugüne ulaşan ilk şümullü eser, Kerhî'nin (ö. 340/952) görüşleri etrafında öğrencisi Cessâs'a (ö. 370/981) ait olan *el-Fusûl fi'l-Usûl* adlı eserdir.⁷ Irak Hânefi usûlünde Cessâs tarafından başlatılan ve sadece fıkıh ilminde ilmî temelini bulan bir usûl anlayışı olan fukaha yöntemi benimsenmiştir.⁸

Semerkand Hanefî ekolünün fıkıh usûlünü sistematik bir şekilde ilk olarak ortaya koyan ve zamanımıza ulaşan tek kaynak eseri ise Alâuddîn es-Semerkandî'nin (ö. 539/1146) *Mîzânü'l-Usûl fî Netâici'l-'Ukûl*'üdür. Semerkandî, Mâtürîdî'nin günümüze kadar ulaşmamış usûl-i fıkha dair *Me'âhizü's-Şerâi fî Usûli'l-Fıkıh* adlı eserinden ilhamla kendi anlayışı çerçevesinde bir fıkıh usûlü ortaya koymak istemiştir. O döneme kadar Hanefîler tarafından benimsenen usûl anlayışının daha çok Bağdat merkezli olması söz konusudur. Bağdat'taki Irak Hanefî ekolüne mensup âlimler Mu'tezile ile yakın temas içinde bulunmuşlardır. Bu âlimlerin kelâmla fazla ilgilenmedikleri veya ilgilendiklerinde ağırlıklı olarak Mu'tezile kelâmının rasyonel ilkelerini benimsedikleri bilin-

4 Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye* (Riyad: Câmî'atü İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmî, 1986), 5/261.

5 Murteza Bedir, "Hanefî Mezhebi'nin Abbasi Bağdatı'nda Yükselişi ve Zayıflaması" *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm)* Uluslararası Sempozyum 7-8-9 Kasım 2008, (İstanbul: 2011), 627.

6 Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü'l-tekâsım fî ma'rifeti'l-ekâlim*, nşr. M. J. Goeje (Leiden, 1877), 1/323.

7 Bu eser matbudur. Eserin matbu bir nüshası için bk. Ahmed b. 'Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl* (Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveyt, 1414).

8 A. Cüneyd Köksal- İ. Kâfi Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/203.

mektedir.⁹ Söz konusu âlimler, Mu‘tezilî anlayışa karşı çıktıkları halde genel olarak kelâmî bir ekolün çatısı altına girmemekle birlikte kısmen Irak Hanefî usûl anlayışına yakın düşünceye sahip olmuşlardır. Bu meyanda Semerkandî’nin, Mâverâünnehir’in Buhâra bölgesindeki diğer âlimlerden Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî’nin (ö. 483/1090) çizgisinden ayrı bir usûl-i fıkıh geliştirmek istediği görülmektedir.¹⁰

Semerkandî, eserinin giriş kısmında, “Kelâm ilmiyle uyumlu yeni bir fıkıh usûlü inşâsı” düşüncesini öne çıkarmıştır. Söz konusu eserinde Semerkandî, fıkıh usûlünün kelâmın bir dalı olduğunu ve kelâm ile irtibat kurularak tekrar yazılması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹

2. HABER TEORİSİNİN MAHİYETİ

Haber, “h-b-r/خ-ب-ر” kökünden türemiş bir isimdir ve genel olarak “bilmek” anlamını içermektedir.¹² Doğru ve yalan olma ihtimali bulunan söze denilmektedir.¹³ Yine haber, “bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak” manasına gelmektedir. Haber, bir şey ya da mesele ile ilgili olarak nakledilen bilgiye denilmektedir. Kur’ân ve sünnetin nakle dayalı olması sebebiyle haber, epistemolojik açıdan önem kazanmıştır.¹⁴ Haber, hadis terimine göre daha geniş bir anlama sahiptir. Bunun yanı sıra hadisin eş anlamlısı olarak da kullanılmıştır.¹⁵ Öte yandan usûl eserlerinde, Hz. Peygamber’den (as) nakledilenler yanında çeşitli olaylar hakkında diğer insanlardan nakledilen haberler de “haber” kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır.¹⁶

“Haber teorisi” ifadesi ile fıkıh usûlündeki kastedilen, şer‘î delillerden biri olan sünnete ilişkin verilerin Hz. Peygamber’e (as) aidiyetinin yani sıhhatinin tespit edilmesi ve bununla irtibatlı olarak haberin taşıdığı bilgi değerinin be-

9 Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber’in Otoritesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 32.

10 Güner, *Irak ve Semerkand Hanefî Ekolleri Arasındaki Usûlî İhtilâflar*, 30.

11 Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, 1.

12 Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi ğaribi’l-Kur’ân*, thk. M. Seyyid Kilânî (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, ts.), “h-b-r”, 141-142.

13 Muhammed Revvâs Kal‘acî-Hâmid Sâdık Kuneybî, *Mu‘cemu Luġati’l-Fukahâ* (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1408/1988), 192-193.

14 Talât Koçyiğit, *Hadis Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 31.

15 Yaşar Kandemir, “Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/28.

16 Yavuz Gönan - Fetullah Yılmaz, “Hanefî Usûlcülere Göre Mahallü’l-Haber Kavramı: İhbârın Konusunu Oluşturan Meseleler”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 39 (2022), 65.

lirlenmesidir. Ancak bu hususta uyulacak kriterlere yönelik bir ittifak oluşmamış, her ekol kendi dinamiklerine göre bazı kıstaslar geliştirmiştir.¹⁷

İslâm ilim geleneğinde bilgi edinme kaynakları sağlam duyular, akıl ve haber olmak üzere üçe ayrılmıştır.¹⁸ Haber, akıl ve duyulardan daha genel ve şer‘î kaynağın en önemli unsurudur. Bu sebeple haber kavramının üzerinde daha fazla durulmuştur.¹⁹ Âlimler, nakle dayalı haberlerin ne’liğini ve fonksiyonunu ortaya koymak için çeşitli haber teorileri geliştirmişlerdir.

Hanefî haber teorisinin temelleri, Kûfe ekolünün öncü isimlerinden İsâ b. Ebân (ö. 221/836) ve Cessâs’ın bu teoriye yaptığı katkılara dayanmaktadır. Bu teorinin daha sistematik hale gelmesi ise İmâm Debûsî, Pezdevî ve Serahsî ile gerçekleşmiştir.²⁰ Hanefî usûlcüler, haberleri kendi metodolojileri bağlamında ele almış,²¹ ilave şartlar koyarak sened ve metin tenkidine dayanan bir teori oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Hanefîler dışındaki cumhur, haberleri mütevâtîr-âhâd haber şeklinde ikili tasnif yaparken; Hanefî usûlcüler, mütevâtîr, meşhur ve âhâd şeklinde üçlü tasnif yapmışlardır.²² İkili tasnif daha ziyade sened bakımından yapılmışken üçlü tasnifin mana/metin açısından gerçekleşmesi dikkat çekmektedir.²³

3. HANEFÎ USÛLÜNE GÖRE HABER ÇEŞİTLERİ

3.1. Mütevâtîr Haber

Tevâtür kelimesi sözlükte “yalnız, ferd, çift olmayan, her ne kadar araya bazı fasılalar girse de birbirini takip ederek birbirinin peşi sıra gelen”²⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Mütevâtîr haber, Hanefî usûlcülerce genel olarak “yalan üzerine birleşmeleri düşünülemeyen bir topluluğun, yine kendileri gibi bir

17 Fatih Orhan, “İmâm Serahsî’nin Hanefî Haber Teorisinin Oluşumundaki Rolü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 43.

18 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu vd. (İstanbul: Dâru’l-Mizân, 2005), 5/238.

19 Sadrettin Buğda, “Fıkıh Usûlü Disiplininde Âhâd Haberin Bilgi ve Delil Değeri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022), 351.

20 Orhan, “İmâm Serahsî’nin Hanefî Haber Teorisinin Oluşumundaki Rolü”, 40.

21 Yusuf Şevki Yavuz, “Haber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/348.

22 Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, 422.

23 İkili ve üçlü tasnif hakkında bk. H. Yunus Apaydın, “Meşhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/369.

24 Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1414/1994), “v-t-r” 5/273-278; el-İsfahânî, “v-t-r”, 1/163.

topluluktan naklettikleri haber” şeklinde tanımlanmıştır.²⁵ Mâtürîdî’ye göre ise mütevâtir haberin vasfı şöyledir: Yanılma ve yalan söyleme ihtimali olan kişilerden ulaşan haberdır. Ancak tek tek ravilerin masumiyeti hakkında bir delil bulunmasa da ravilerin tümünün naklettiği haber mütevâtir derecesine ulaşmış olur.²⁶ Mütevâtir haber, lafzî ve manevî mütevâtir şeklinde ikiye ayrılmıştır. Rivayete konu olan habere; lafız ile mananın birbirini tutması halinde “lafzî mütevâtir”, mana müşterekliğiyle birlikte lafızlar arasında ihtilâfın varlığı halinde ise “manevî mütevâtir” denilmiştir.²⁷ Hanefî usûl âlimleri, manevî mütevâtir kavramını belirli şartlarla teoride kabul etmişler, ancak diğer mezheplere göre pratikte sıkı şartlar koşmuşlardır.²⁸ Bunlara ek olarak Mâtürîdî usûlcüler bir haberi, -tevâtür için gerekli râvi sayısına ulaşmasa bile- muhtevasıyla amel edilmesi ve bu amelin toplumda yaygın hale gelmesi sebebiyle ameli mütevâtir kavramı çerçevesinde değerlendirmişlerdir.²⁹ Özellikle Mâtürîdî, bu türden bir haberin amel edilme bakımından en üstün haber olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Âlimlerin arasında mütevâtir haberin yakînî bilgi ifade ettiği hususunda fikir birliği bulunmaktadır.³¹

3.2. Meşhur Haber

Meşhur kelimesi, “birini, bir şeyi tanıtmak, ortaya koymak, yaymak”³² gibi anlamlara gelen “ش-ه-r/-ش-ه” kökünden türemiştir. Bu kelime, insanlar arasında tanınmayı ve bilinmeyi ifade etmektedir.³³ Meşhur haberin tanımı ve sınıflandırılması, Hanefî usûl geleneği içinde farklı şekillerde ele alınmıştır.

25 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/37; Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 423; ‘Abdu’l-‘Azîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr Şerhu Usûli Pezdevî* (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, ts.), 2/361.

26 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, thk. Fethullâh Huleyf (İskenderiye: Dâru'l-Ma‘ârifî'l-Mısriyye, ts.), 8-9.

27 Ebü'l-‘Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdrîs el-Kârâfî, *ez-Zahîre* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), 1/119; Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, çev. İ. Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 75; Serkan Demir, “Meşhur Hanefî Fakihlerine ve Muhaddislerine Göre Haber Türleri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2 (2011), 78.

28 Ebû Zeyd Ubeydullâh (Abdullâh) b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî Usûli'l-fıkıh* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1421), 132-135; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Ma‘rife, ts.), 1/290-298.

29 Cessâs, *el-Fusûl*, 1/174; 2/296; Hüseyin Kahraman, “Hadisin Mâtürîdî Kültüründeki Yeri ve İmam Mâtürîdî'nin Hadis Yorumu”, *Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ağustos 2010), 145.

30 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/333.

31 H. Yunus Apaydın, “Mütevâtir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/209.

32 İbn Manzûr, “ş-h-r”, 4/431; el-İsfahânî, “ş-h-r”, 1/468.

33 Demir, “Haber Türleri”, 82.

Meşhur haberin isimlendirilmesi ve hangi haber çeşidi içerisinde yer aldığı hususunda ilk dönem Hanefî usûlcüler arasında ittifak bulunmadığı anlaşılmaktadır.³⁴

Hanefîlerin meşhur haber ile kastettikleri, râvi halkasında başlangıçta âhâd olduğu halde daha sonra tevâtüren rivayet edilen haberlerdir. Hanefîler, bir haberin meşhur olmasını, rivayetlerin ilk üç nesil âlimleri tarafından bilinmesine ve onların bu rivayetlerle amel etmelerine bağlamışlardır.³⁵ Buna göre bu tür rivayetler/haberler, onların şahitliği ve ameliyle meşhur haber değeri kazanmıştır ve mütevâtir derecesine yaklaşmıştır. Bu noktada pek çok haber-i vâhid “meşhur” olarak rivayet edilmeye başlanınca, Hanefîler de bir haberin ilk üç nesil sonrasındaki asırlarda meşhur olmasına pek itibar etmemişlerdir.³⁶

Meşhur haberin gerektirdiği ilmin, ilm-i tuma'nîne ifade ettiğini düşünen Hanefî usûlcüler,³⁷ ilm-i yakînin sadece Hz. Peygamber'den (as) mütevâtir olarak rivayet edilen haberler için geçerli olacağı kanaatindedirler. Buna göre usûlcülerin, meşhur haberlerin mütevâtir haberin delil olma derecesine ulaşmadığı görüşünde oldukları anlaşılmaktadır. Zira mütevâtir haber, zorunlu bir bilgi ifade eder ve ilm-i yakîn gerektirir.³⁸ Buna karşılık meşhur haber, kesin bilgi değil, kişide doğruluğuna dair güçlü bir kanaat oluşturmaktadır. Hanefî âlimleri meşhur haberle amel edilebileceği görüşündedirler.

3.3. Âhâd Haber

Arapça “v-h-d/s-ح-د” kökünden türeyen “vâhid” kelimesinin çoğulu olan âhâd, “ilk sayı, tek, yalnızlık, eşsizlik”³⁹ gibi manalara gelir. Âhâd haber sözlük anlamıyla “bir kişinin rivayet ettiği haber” anlamına gelmektedir. Âhâd haberin literatürde, mahiyet ve kapsam bakımından değişikliğe uğradığı bilinmektedir. Bunun sebebi mütevâtir olmayan hadislerin değeri üzerindeki tartışmalardır.⁴⁰ Hanefî usûlcülerinin, âhâd haberle ilgili yaptığı tariflerin bir kısmında râvi sa-

34 Orhan, “İmam Serahsî'nin Hanefî Haber Teorisinin Oluşumundaki Rolü”, 46.

35 Rıf'at Fevzî 'Abdu'l-Muttalib, *Tevsiku's-Sünne fi'l-karni's-sâniyyi'l-hicriyyi esâsuhû ve't-ticâhâtuhû* (Mısır: Mektebetu'l-Hancî, 1400), 117; Serkan Demir, *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlü'nde Sünnet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 107.

36 Demir, “Haber Türleri”, 83.

37 Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 428.

38 Ebû Bekr Şemsü'l-E'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 1/291; 318.

39 İbn Manzûr, “v-h-d”, 3/446; el-İsfehânî, “v-h-d”, 1/857.

40 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/113-114; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 196; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/364.

yısı,⁴¹ diğer bir kısmında ise bilgi değeri öne çıkmaktadır.⁴² Âhâd haber denilince mütevâtir veya meşhur seviyesine ulaşamayan haberler anlaşılmaktadır. Haberin bu seviyeye ulaşamamasının sebepleri arasında, Hz. Peygamber'den (as) sâdır olduktan sonra râvî sayısı veya muhtevasıyla amelin yaygınlaşması bulunmaktadır.⁴³

İslam hukukçuları, âhâd haberlerin kabulü ve reddi konusunda birtakım prensipler geliştirmişlerdir. Her fıkıh ekolü kendi haber teorisini oluşturacak şekilde çeşitli şartlar ortaya koymuşlardır. Bu şartlar, özellikle râvîlerin güvenilirliği ve rivayetin içeriği üzerine odaklanmaktadır. Hanefî haber teorisine göre Hz. Peygamber'den (as) gelen âhâd bir haberin kabul edilmesi için haberi nakleden râvinin akıl sahibi, Müslüman olması, zabt sahibi ve adil olması gibi şartlar hususunda fikir birliği vardır.⁴⁴ Bu konuda haberin içeriğine yönelik olarak, nakledilen haberin; Kur'ân'a, ma'rûf/meşhur sünnete ve icma'ya muhalif olmaması, umûmü'l-belvâ'ya aykırı olmaması gereklidir.⁴⁵ Ayrıca, âhâd haberin İslam'ın temel inanç ve hukuk ilkeleriyle ve akılla⁴⁶ çelişmemesi,⁴⁷ râvinin rivayetiyle çelişmemesi ve râvinin fakih olması gibi şartlar da zikredilmiştir.⁴⁸ Haberin kıyasa ve sabit şer'î esaslara aykırı olması durumunda, bu haberi nakleden râvî şayet fıkıh alanında ictihada ehil olan biri ise getirdiği haber kabul edilerek onunla amel edilir. Fakat râvî fakih değilse getirdiği haber kabul olunmaz ve onunla amel edilmez.⁴⁹

41 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 170.

42 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/112.

43 Kahraman, "Hadisin Mâtürîdî Kültüründeki Yeri", 147.

44 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/78;87; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 170; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/345; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 2/392

45 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/113-114; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/364-365; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü* (Ankara: Bilay Yayınları, 2017), 60-62.

46 Haber-i vâhidin kabul şartları ile ilgili zikredilen bu hususları Mâtürîdî'nin haber-i vâhide yaklaşımında da görmek mümkündür. Bunların yanı sıra Mâtürîdî haberin Arap dilinin kurallarına aykırı olmaması, Allah hakkında tasavvuru mümkün olmayan bir husus içermemesi, peygamber/sahabe tasavvuruna ve ismet sıfatına aykırı olan bir husus içermemesi gibi bazı şartlar öne sürmüştür. Konu ile ilgili geniş bir değerlendirme için bk. Tunahan Erdoğan, "İmam Mâtürîdî'nin Te'vîl ve Haber Teorilerinin Mukayesesi", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/3 (31 Mayıs 2021), 1053-1079.

47 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 3/121.

48 Muhammed Mu'în b. Muhammed Emîn b. es-Sindî, *Dirâsâtü'l-Lebîb fi'l-üsveti'l-haseneti bi'l-habîb*, (Lahor: Beytü's-Saltana, 1867), 179; 183; Ebû'l-Hasenât Muhammed 'Abdülhayy b. Muhammed 'Abdilhalîm b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'ileti'l-aşrati'l-kâmile*, thk. 'Abdülfettah Ebû Gudde, 6. bs. (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1440/2009), 215-217.

49 Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 87-89.

Âhâd haberin muhtevası, kabul şartları, hüccet değeri ile ilgili farklı görüşler ortaya konulmuştur. Usûlcülerin çoğunluğuna göre âhâd haber kesin bilgi değil, zan-ı gâlib ifade etmektedir.⁵⁰ Hanefî usûlcüler, haber-i vâhidin hüccet değeri hususunda “ilim-amel” ayırımına gitmişlerdir. Sebebi ise haber-i vâhidin içerisinde yalan, yanlışlık ve vehm ihtimali bulunması ve doğruluğunun zan ile sabit olmasıdır. Bu konuda onlar, âhâd haberin mütevâtir haber kadar kuvvetli ve bağlayıcı olmadığı yani zannîliği görüşündedirler.⁵¹ Âlimlerin geneli, sahihliği bariz olan âhâd haberin, itikadî konularda değil, amelî konularda şer’î hüccetliği görüşündedir.⁵² Bu çerçevede Hanefî âlimleri, kitaba ve ma’rûf sünnete aykırı durumdaki haber-i vâhidlerle amel edilip edilmeyeceği konusunu manevî ‘inkıtâ’ kavramı çerçevesinde sistemleştirmişlerdir.⁵³ Bu bağlamda, haber-i vâhidin, Kur’ân’ın genel ilkelerine, mütevâtir sünnete, icma’ veya kıyasa aykırı olmaması gibi şartlar öne sürülmüş ve bunlarla çelişmediği sürece haber-i vâhid öncelikli kabul edilmiştir. Hanefîler bu esaslarla çelişen haber-i vâhidleri ise tercih etmemiş ve daha güçlü delillere öncelik vermişlerdir.⁵⁴

4. SEMERKAND HANEFİLİĞİNİN KURUCUSU MÂTÜRÎDÎ’NİN USÛLÜNDE HABER TEORİSİ

İmâm Mâtürîdî, Semerkand Hanefiliğinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. O, kendine has bir bilgi sistemi oluşturmuştur. Mâtürîdî’ye göre bilgi kaynakları şunlardır: Duyular (el-‘ıyân), haber ve akıl.⁵⁵ Olayların hakikatine duyuların yanı sıra haber ve akıl ile ulaşılmaktadır. Dini bilgiye ise ancak akıl ve haber yoluyla ulaşılmaktadır.⁵⁶ Mâtürîdî’nin kabulüne göre haber, insan hayatının zorunlu bir gerçeğidir. Bunun yanında inkâr edilemeyen bir olgudur. Keşif ve ilham güvenilir bir bilgi kaynağı değildir. Bu noktada haber ‘vahiy, haber-i resûl ve genel haberler’ şeklinde üç ana başlık altında ele alınır.⁵⁷

Mâtürîdî’ye göre haberin kaynakları Allah ve insanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Haberin kaynağı Allah olduğunda, bu haber peygambere ulaştığında “vahiy” şeklinde isimlendirilirken, peygamberden nakledilirken “haber-i

50 Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, 2/370; Bu konuda geniş bilgi için bk. Talip Türcan, “Haber-i Vâhidlerin Hadd Cezaları Bakımından Kaynak Olma Değeri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/4 (2002), 573-582.

51 Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, 448-456.

52 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 6/511; 15/57.

53 Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/359; Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, 3/20.

54 Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, 217-220.

55 Mâtürîdî, *et-Tevhid*, 84-88; Mâtürîdî, *Te’vilât*, 2/22; 5/238; 8/270; 14/205.

56 Mâtürîdî, *et-Tevhid*, 79-80.

57 Mâtürîdî, *et-Tevhid*, 7-8; Mâtürîdî, *Te’vilât*, 1/183; 16/193.

resûl” ifadesi kullanılmıştır. Mâtürîdî’nin görüşüne göre peygamberlerin Allah’tan getirdiği bu tür haberler delillerle desteklenir ve herkesçe kabul edilecek bir bilgi sağlamaktadır. Bunun dışındaki haberler ise insan kaynaklı haberlerdir ve diğer insanlara çeşitli şekillerde ulaşmaktadır. Bizatihi peygamberden gelen bu haberler -vahiy hariç- temelde mütevâtir ve âhâd olarak ikiye ayrılmıştır.⁵⁸ Mâtürîdî’nin âhâd haberlerin sıhhatini tespitinde ileri sürdüğü şartlar ve sahih olmadığını düşündüğü haberleri reddederken kullandığı tabirlerin senedle ilgili değil, muhteva ile ilgili olduğu görülmektedir.⁵⁹

5. IRAK VE SEMERKAND EKOLLERİ ARASINDAKİ USÛLİ İHTİLÂFLAR

Irak ve Semerkand âlimleri arasında, usûl sahasında temel hususlarda ittifak olmakla birlikte ihtihada yönelik konularda ihtilâflar ortaya çıkmıştır. Ekollerin teşekkül ettiği bölgelerdeki ilmî, siyasî ortam ve sosyo-ekonomik şartlar, yaşanan fikir ayrılıklarının temel nedenleri arasında sayılabilir. İki ekol Hanefilik ortak paydasında birleşmektedir ve iki ekolün temel aldığı fûrû birikimi büyük ölçüde aynıdır. Ancak bu noktada, söz konusu iki ekol arasındaki ihtilâfların kelâmî eğilimlerdeki farklılıklardan kaynaklı kelâm tartışmalarıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁰ Söz konusu iki ekol arasındaki dikkat çekici ihtilâf; Irak Hanefî ekolünün lafzın zâhirini dikkate alıp hakiki manası üzerine amel etmesidir, Semerkand Hanefî ekolünün ise lafızdaki ihtimalleri ve maksatları dikkate almasıdır. Bu temel nokta üzerine birçok usûl meselesinin inşa edildiğini ifade edilebilir. İki ekol arasındaki habere dair ihtilâf edilen hususlar şöylece zikredilebilir: Âmm lafzın haber-i vâhid ve kıyas ile tahsisi ve nas üzerine ziyade, haber-i vâhidlerle meşhur ve mütevâtir sünnetin nesh edilmesi meseleleri. Irak ve Semerkand ekolleri arasında meydana gelen ihtilâflar, bazı meselelerde fûrû-i fıkha yansırken birçok meselede bu durumun tam anlamıyla pratiğe yansımadağı söylenebilir.⁶¹

58 Muammer Esen, “Mâtürîdî’nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Alem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008), 46-47.

59 Erdoğan, “İmam Mâtürîdî’nin Te’vîl ve Haber Teorilerinin Mukayesesi”, 1080.

60 Murat Sarıtaş, *Irak ve Semerkand Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 26.

61 Güner, *Irak ve Semerkand Hanefî Ekolleri Arasındaki Usûlî İhtilâflar*, 214-215.

SONUÇ

Irak Hanefiliği ve Semerkand Hanefiliği çerçevesinde Hanefi usûlündeki haber teorisinin genel esaslarına dair ulaştığımız sonuçları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Hanefi mezhebinin her iki kolu olan Irak Hanefiliği ve Semerkand Hanefiliğinde usûlcülerin haber kavramına dair tanımlarının söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Hanefi haber teorisi İbâ b. Ebân ve Cessâs'a dayanmakla birlikte, bu teorinin sistematik hale gelmesi, İmâm Debûsî, Pezdevî ve Serahsî ile gerçekleşmiştir. Hanefi usûlcüler bazı ilave şartlarla sened ve metin tenkidine dayalı bir haber teorisi oluşturmuşlar; mütevâtir haber ve âhâd haber şeklindeki ikili tasnifin dışında, mütevâtir haber, meşhur haber ve âhâd haber şeklinde üçlü tasnif yapmışlardır.

Yukarıda zikredilen üçlü tasnif içinde en fazla ihtilâf, âhâd haber konusunda olmuştur. Bu kapsamda, âhâd haberin kabul şartları, hüccet değeri hakkında farklı görüşler ortaya konulmuştur. Hanefi usûlcüler, âhâd haberin yalan, yanlışlık ve vehm ihtimali barındırması ve doğruluğunun zan ile sabit olmasına dayanarak “ilim-amel” ayırımına gitmişlerdir. Öte yandan âlimlerin genelinde sahihliği bariz olan âhâd haberin, itikadî konularda değil amelî konularda şer’î hüccetliği hususunda ittifak olduğu ifade edilebilir.

Mâtürîdî, haberi insan hayatının vazgeçilmez ve inkâr edilemez bir gerçeği olarak kabul eder ve dinî bilgiye ulaşmanın iki temel yolundan (akıl ve sem‘) biri olarak değerlendirir. Haberin doğru olma ya da yalan veya yanlışlık barındırma ihtimalinin bulunduğunu öne süren Mâtürîdî’ye göre bir haberin doğruluğu, güvenilir kaynaklardan ve sağlam delillerle desteklendiğinde, artık onunla hareket etmek hem aklî hem de dinî bir gerekliliktir.

Irak Hanefiliği ve Semerkand Hanefiliği arasındaki ihtilafların haber anlayışına da yansdığı düşüncesinden hareketle ele alınan bu çalışmada; netice olarak her iki ekolün yaklaşımlarının haber teorisine yansımaları görülmüştür. Ekollerin habere yaklaşım ve metotlarında çok büyük bir ihtilâfın öne çıkmadığı, söz konusu ihtilâfların daha çok fûrû-i fıkha dair bazı meseleler çerçevesinde olduğu tespit edilmiştir.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

‘Abdu’l-‘Azîz el-Buhârî. *Keşfü’l-Esrâr Şerhu Usûli Pezdevî*. 4 Cilt. Dâr-ru’l-Kitâbi’l-İslâmiyye, ts.

‘Abdu’l-Muttalib, Rıf‘at Fevzî. *Tevsîku’s-Sünne fî’l-karnî’s-sâniyyi’l-hicriyyi esâsuhû ve’t-ticâhâtuhû*. Mısır: Mektebetu’l-Hancî, 1400.

Apaydın, H. Yunus. “Meşhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 29/368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Apaydın, H. Yunus. “Mütevâtir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usûlü*. Ankara: Bilay Yayınları, 2017.

Bardakoğlu, Ali. “Hanefî Mezhebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/21-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bedir, Murteza. *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber’in Otoritesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2017.

Bedir, Murteza. “Hanefî Mezhebi’nin Abbasi Bağdatı’nda Yükselişi ve Zayıflaması”. *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü’s-Selâm) Uluslararası Sempozyum 7-8-9 Kasım 2008*, İstanbul: 2011.

Buğda, Sadrettin. “Fıkıh Usûlü Disiplininde Âhâd Haberin Bilgi ve Delil Değeri”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022), 348-373.

Cessâs, Ahmed b. ‘Ali Ebû Bekr er-Râzî. *el-Fusûl fî’l-Usûl*. 4 Cilt. Vizâretu’l-Evkâfî’l-Kuveyt, 1414.

Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullâh (Abdullâh) b. Ömer b. Îsâ. *Takvîmü’l-edille fî Usûli’l-fikh*. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1421.

Demir, Serkan. *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlü’nde Sünnet Anlayışı* İstanbul:

- Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Demir, Serkan. “Meşhur Hanefî Fakîhlerine ve Muhaddislere Göre Haber Türleri”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2 (2011), 74-97.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *Târîhu 'l-mezâhibi 'l-İslâmiyye fi's-siyâseti ve 'l-akâidi ve târihi 'l-mezâhibi 'l-fıkhiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1975.
- Erdoğan, Tunahan. “İmam Mâtürîdî'nin Te'vîl ve Haber Teorilerinin Mukayesesi”. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/3 (31 Mayıs 2021), 1052-1085.
- Esen, Muammer. “Matûridî'nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Alem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008), 45-56.
- Gönan, Yavuz- Yılmaz, Fetullah. “Hanefî Usûlcülere Göre Mahallü'l-Haber Kavramı: İhbârın Konusunu Oluşturan Meseleler”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 39 (2022), 61-91.
- Güner, Salih. *Irak ve Semerkand Hanefî Ekolleri Arasındaki Usûlî İhtilâflar ve Hanefî Mezhebi Üzerindeki Etkisi (el-Cessâs ve es-Semerkandî Örneğinde)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu 'l-'Arab*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru Sâdr, 1414/1994.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Minhâcü's-sünneti 'n-nebeviyye*. 9 Cilt. Riyad: Câmi'atü İmam Muhammed bin Suud el-İslâmî, 1986.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Mufredât fi'ğarîbi 'l-Kur'ân*. (thk. M. Seyyid Kîlânî), Beyrut: Dâru'l-Ma'ri-fe, ts.
- Kahraman, Hüseyin. “Hadisin Mâtürîdî Kültüründeki Yeri ve İmam Mâtürîdî'nin Hadis Yorumu”. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ağustos 2010), 141-171.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs-Kuneybî, Hâmid Sâdık. *Mu'cemu Luğati 'l-Fukahâ*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1408/1988.
- Kandemir, Yaşar. “Hadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kârâfî, Ebû'l-'Abbas Şehabeddîn Ahmed b. İdrîs. *ez-Zahîre*. Beyrut: Dâ-rü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.

- Koçyiğit, Talât. *Hadis Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 17. Basım, 2018.
- Köksal, A. Cüneyd - Dönmez, İ. Kâfi. “Usûl-i Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/201-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed ‘Abdülhayy b. Muhammed ‘Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'ileti'l-aş-rati'l-kâmile*. thk. ‘Abdülfeṭṭah Ebû Gudde, 6. bs. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1440/2009.
- Makdisî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rife-ti'l-ekâlim*. nşr. M. J. Goeje. Leiden, 1877.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *et-Tevhîd*. thk. Fethullâh Huleyf İskenderiye: Dâru'l-Ma'ârifî'l-Mısriyye, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu vd. İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005.
- Orhan, Fatih. “İmam Serahsî'nin Hanefî Haber Teorisinin Oluşumundaki Rolü”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 39-60.
- Sarıtaş, Murat. *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Semerkandî, Ebû Bekr ‘Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*. Katar: Devha, 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Sindî, Muhammed Mu'în b. Muhammed Emîn. *Dirâsâtü'l-Lebîb fî'l-üsve-ti'l-haseneti bi'l-habîb*. Lahor: Beytü's-Saltana, 1867.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*. çev. İ. Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 13. Basım, 2010.
- Türçan, Talip. “Haber-i Vâhidlerin Hadd Cezaları Bakımından Kaynak Olma Değeri”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/4 (2002), 573-582.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Haber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/346-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Üzerine Keçi Düşmesi Sonucu Ölen Çocuk Olayı ile İlgili Yargıtay Kararının İslam Hukuku Açısından İncelenmesi

Analysis of the Court of Cassation's Decision on the Case of a Child Who Died as a Result of a Goat Falling on Him in Terms of Islamic Law

Alişan İNCİ

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü,
av.alisaninci@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7222-6258.

İzzet SARGIN

Prof. Dr.,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü,
izzetsargin@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-6101-9464.

Cilt/ Issue: 5/1, 19-37

Geliş Tarihi: 07.12.2024

Kabul Tarihi: 12.04.2025

Atf: İnci, Alişan ve Sargin, İzzet. "Üzerine Keçi Düşmesi Sonucu Ölen Çocuk Olayı ile İlgili Yargıtay Kararının İslam Hukuku Açısından İncelenmesi". *İLSAM Akademi Dergisi* 5/1 (Nisan 2025), 19-37.

Dipnot: Alişan İnci ve İzzet Sargin, "Üzerine Keçi Düşmesi Sonucu Ölen Çocuk Olayı ile İlgili Yargıtay Kararının İslam Hukuku Açısından İncelenmesi". *İLSAM Akademi Dergisi* 5/1 (Nisan 2025), Sayfa.

ÖZ

Diyarbakır'da gerçekleşen ve çalışmamıza konu olan olayda 5 katlı bir binanın teras katına çıkarılan keçi, buradan atlayarak aşağıda oyun oynayan küçük bir kız çocuğunun ölümüne neden olmuştur. Yapılan yargılama neticesinde keçinin sahibi olan sanık, taksirle öldürme suçundan cezalandırılmıştır. Temyiz aşamasında, Yargıtay 12. Ceza Dairesinin 2020/5129 E., 2023/3903 K. Nolu ilamı ile yerel mahkemenin kararı onaylanmıştır. Makalemizin konusunu oluşturan Yargıtay kararı, basit gibi görünen bir ihmalin, küçük bir çocuğun canına mal olabileceğini göstermesi açısından önemli görülmüş ve bu nedenle seçilmiştir. Bu çalışmada Yargıtay 12. Ceza Dairesinin vermiş olduğu karar 5237 sayılı TCK ve İslam hukuku bağlamında değerlendirilmiştir. Öncelikle Yargıtay kararı TCK açısından incelenmiş, ardından karar İslam hukuku açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda İslam hukukunda hata, hata hükmünde olan ve sebep olma kavramıyla açıklanan taksir kavramı üzerinde durulmuş ve olay ile ilgili İslam hukukunda öngörülen yaptırım belirlenmeye çalışılmıştır. İslam hukuku ile ilgili kısımlarda Hanefi mezhebinin görüşleri esas alınmıştır. Ayrıca İslam hukuku ile modern hukuk arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Somut olayda fail, mağduru doğrudan kendisi öldürmemiş yalnızca ölümüne sebep olmuştur. Bu nedenle İslam hukukundaki öldürme türlerinden "sebeb olarak öldürme suçu" oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Modern Hukuk, Taksir, Taksirle Öldürme, Yargıtay Kararı.

ABSTRACT

In an incident that occurred in Diyarbakır, a goat was taken to the terrace of a five-story building and subsequently jumped, tragically leading to the death of a young girl playing below. The goat's owner, the defendant in the case, was convicted of negligent homicide. This verdict was upheld by the 12th Criminal

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Chamber of the Court of Cassation in its decision No. 2020/5129 E., 2023/3903 K. This Court of Cassation decision serves as a significant reminder that seemingly simple negligence can have devastating consequences, particularly for young children. Consequently, it has been selected as the focus of this study. This study analyzes the 12th Criminal Chamber's decision within the framework of both the Turkish Penal Code No. 5237 and Islamic law. Initially, the decision is examined through the lens of the Turkish Penal Code, followed by a discussion of its implications under Islamic law. In this context, the concept of negligence, which aligns with the Islamic concept of error, is emphasized, and an attempt is made to determine the appropriate punishment under Islamic law. The article draws comparisons between Islamic law and modern law, primarily considering the Hanafi school of thought within the Islamic legal tradition. In the concrete case, the perpetrator did not kill the victim directly but only caused his death. Therefore, the crime of “causal killing”, one of the types of killing in Islamic law, has occurred.

Keywords: Islamic Law, Modern Law, Negligence, Negligent Homicide, Court of Cassation Decision.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines a ruling by the Turkish Court of Cassation concerning an incident that occurred in Diyarbakır, where a goat brought to the terrace of a five-story building jumped off and caused the death of a young girl playing below. In the resulting legal proceedings, the Diyarbakır 11th Criminal Court of First Instance, in its judgment dated 20.01.2016 (Case No. 2015/258, Decision No. 2016/56), convicted the defendant of negligent homicide under Article 85(1), Article 62, Article 50(1)(a) and (4), and Article 52(2) and (4) of the Turkish Penal Code No. 5237. The court sentenced the defendant to a judicial fine of 18,200.00 Turkish Lira. This decision was later upheld by the 12th Criminal Chamber of the Court of Cassation (Case No. 2020/5129, Decision No. 2023/3903). The case has been deemed noteworthy due to the grave consequences of a seemingly minor act of negligence, and has therefore been selected as the subject of this article. The study aims to analyze the ruling from the perspectives of both the Turkish Penal Code and Islamic law, drawing comparisons between the two legal systems. The Islamic legal analysis primarily reflects the views of the Hanafi school, though opinions from other schools are also referenced where relevant.

In criminal law, an offense may be committed either intentionally or negligently. Intent denotes the deliberate and willful commission of an act, while negligence involves causing a legally defined result due to a breach of the duty of care and attention. According to Article 22 of the Turkish Penal Code, negligence is defined as “causing a result specified in the legal definition of the offense through conduct that breaches the duty of care and at-

tention, without foreseeing such result.” Conscious negligence occurs when the perpetrator foresees the result but acts under the assumption that it will not occur. In the present case, it was objectively foreseeable that the goat might jump from the 80 cm high terrace wall. However, in the absence of evidence that the defendant subjectively foresaw this result, the incident was evaluated as simple negligence. The local court concluded that the defendant's failure to tie the goat securely on the terrace and his omission to take necessary safety precautions directly contributed to the child's death.

In Islamic law, negligence is addressed within the broader concept of *khata'* (mistake), and the Qur'an regulates penalties for unintentional homicide in Surah An-Nisā' (4:92). Conceptually, *khata'* is defined as the occurrence of a result contrary to the perpetrator's intention and is categorized into three types: mistake in the act, mistake in intent, and mistake in judgment. Hanafi jurists have identified subcategories of unintentional homicide, such as “causing death through a means” (*tasabbuban qatl*) and “quasi-mistaken killing” (*qatl fi hukm al-khata'*). In the present case, the defendant's act of leaving the goat untethered on the terrace constitutes “causing death through a means.” This type of homicide involves indirect causation, where the perpetrator does not kill directly but causes death through conduct that breaches the duty of care. Since the killing is not direct, this type is subject to a lighter penalty than standard unintentional homicide, requiring only the payment of *diyya* (blood money), without additional sanctions such as *kaffāra* (expiation) or exclusion from inheritance. By contrast, Shafi'i and Hanbali jurists do not treat such cases as a separate category and instead classify them under unintentional homicide.

Diyya is referenced in Qur'an 4:92, while its amount is detailed in hadiths of the Prophet Muhammad, typically as 100 camels, 1,000 dinars of gold, or 10,000 dirhams of silver. According to the Hanafi school, *diyya* may be paid in one of six categories: camels, gold, silver, sheep, cattle, or garments. Given that camels are no longer a common form of currency, it is suggested that modern equivalents such as gold be used. In the case at hand, a *diyya* of 500 dinars was proposed for the deceased girl. Using the traditional calculation of 1 dinar equaling 2.125 grams of gold, this amounts to approximately 6,107,250 Turkish Lira. *Diyya* is typically paid by the perpetrator's *'āqila* (male agnatic relatives) in installments over three years. In regions where the *'āqila* institution does not function, payment may be made by the individual or from the public treasury. In contemporary settings, the establishment of compensation funds (e.g., a "Guarantee Fund") could serve as a functional substitute for the *'āqila*. The question of which medium—gold, silver, or other—is most appropriate for di-

yya remains a subject of modern debate and falls outside the scope of this study.

From the perspective of Islamic law, it is evident that the defendant could have prevented the fatal outcome by securing the goat properly or relocating it to a safer location. Moreover, the harm occurred not on the defendant's private property but in a public space. Therefore, due to his failure to exercise adequate care and take necessary precautions, the goat owner is held liable for the child's death. Accordingly, the incident constitutes a case of "causing death through a means" (tasabbuban qatl).

In this study, a ruling by the Court of Cassation concerning the death of a young girl due to a breach of the duty of care and attention was analyzed. However, in today's world, the scale of negligent offenses is much broader. Industrialization and technological advancement have led to significant increases in loss of life and property due to carelessness in incidents such as traffic accidents and workplace disasters. For instance, hundreds of lives may be lost in a mining accident. Consequently, the objective duty of care and attention has become increasingly critical for maintaining social order. Therefore, both the prevention of negligent offenses and the legal norms applied to such crimes have gained considerable importance in modern times.

GİRİŞ

Ceza hukuku ilminde bir suç, ancak kasıtlı veya taksirle işlenebilir. Ceza hukukundaki asıl manevi unsur olan kasıt, bir suçu bilerek ve isteyerek işlemek manasına gelmektedir.¹ Fakat suçlar her zaman kasıt ile işlenmez. Kasıt olmaksızın işlenen ve zararlı sonuçlar doğuran taksirli fiiller de genel olarak hukuk sistemleri tarafından suç olarak kabul edilmektedir. Böylesi fiiller kasıtsız bir şekilde gerçekleştirilmiş olsa da ölüm ve yaralama gibi zararlı neticeler doğurması nedeniyle cezalandırılması gerekli görülmüştür.

Hukuk terminolojisinde taksir, dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı hareket etmek suretiyle kanunda suç sayılan zararlı bir neticeye sebebiyet vermek olarak tanımlanmaktadır.² Buna göre fail, kasıtlı bir şekilde yani bilerek ve isteyerek bir suç işlememekte fakat dikkatsiz ve özensiz davranarak kanunda suç sayılan zararlı bir neticenin doğmasına sebep olmaktadır. Örneğin otomobiliyle seyir halindeki şoför, dikkatsiz davranarak başka bir insana çarpar ve ölmesine neden olursa taksirli bir şekilde bir insanı öldürmüş olur.

Fıkıh kitapları incelendiğinde taksir kavramının, hata kavramı içerisinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Nisa Suresi 92. ayette ve bazı hadislerde açıklanan hata kavramı, İslam hukukunda önemli bir yer tutmaktadır.

Modern dünya ile birlikte artan makineleşme ve trafik kazalarının yaygınlaşması, taksirli suçların önemini daha da arttırmaktadır. Zira günümüzde küçük bir dikkatsizlik, büyük ölçüde can ve mal kayıplarına neden olabilmektedir. Bu nedenle toplumun her ferдинin uymak zorunda olduğu objektif dikkat ve özen yükümlülüklerinin önemi son derece fazladır.

1. YARGITAY KARARININ ÖZETİ

Yargıtay kararındaki kabule göre sanık, kesmek için bir keçi almış ve ikamet ettiği beş katlı binanın teras katına çıkarmıştır. Sanığın terastan ayrılmasının ardından keçi sokağa doğru atlamış ve sokakta oyun oynamakta olan çocuğun üzerine düşmüştür. Bu olay neticesinde çocuk vefat etmiştir. Olay yeri inceleme raporuna göre ölüm olayının meydana geldiği yerde 5 katlı olan A ve B blok halinde iki bina bulunmaktadır. Yapılan incelemelerde A ve B blok arasındaki boşlukta kan izleri ve küçükbaş hayvana ait pislikler tespit edilmiştir. Keçinin yerleştirildiği teras katta yapılan incelemelerde ise teras katın duvar-

1 M. Emin Artuk - Ahmet Gökçen, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2019), 394; Hüseyin Esen, *İslam'da Suç ve Ceza-İslam Hukukunda Cezai Sorumluluk* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 157; Ali Şafak, "Kasıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

2 Artuk - Gökçen, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 423.

larının yüksekliğinin 80 cm olduğu, demir korkulukların olmadığı, terasın B bloğun zeminine yüksekliği 18,05 metre, A bloğun zeminine ise 19,00 metre olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dosya kapsamında sanığın keçiye teras kata çıkardıktan sonra herhangi bir şekilde bağlamadığı, yalnızca terasın kapısını kapatıp oradan ayrıldığı belirlenmiştir.

Yargıya intikal eden olayda Diyarbakır 11. Asliye Ceza Mahkemesinin 20.01.2016 tarihli 2015/258 E. 2016/56 K. sayılı kararı ile sanık hakkında taksirle öldürme suçundan 5237 sayılı Kanunun 85. maddesinin birinci fıkrası, 62. maddesi, 50. maddenin dördüncü ve birinci fıkrasının (a) bendi, 52. maddenin ikinci ve dördüncü fıkraları uyarınca 18.200,00 TL adli para cezası ile cezalandırılmasına karar verilmiştir.

2. TCK'DA TAKSİR KAVRAMI VE TAKSİRLE ÖLDÜRME SUÇU

Taksir kelimesi sözlüklerde “ihmal etmek, gevşek davranmak,³ kısaltma, kısma, kusurda bulunma”⁴ anlamlarında kullanılmaktadır. İstilah manası ise 5237 sayılı TCK’nın 22/2. maddesinde belirtildiği gibi “dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılık dolayısıyla, bir davranışın suçun kanuni tanımında belirtilen neticesi öngörülemez olarak gerçekleştirilmesi” olarak tanımlanmaktadır. 22. maddenin 3. fıkrasında ise bilinçli taksir hali tanımlanmıştır. Buna göre kişinin öngördüğü neticeyi istememesine rağmen, neticenin meydana gelmesi halinde bilinçli taksir vardır; bu halde taksirli suça ilişkin ceza üçte birden yarısına kadar artırılır. Bilinçli taksirin basit taksirden farkı, zararlı neticenin fail tarafından öngörülmesidir. Fail, doğacak olan zararlı neticeyi öngörmekte fakat şans veya beceri gibi nedenlerden dolayı gerçekleşmeyeceğini düşünmektedir. Sonuç olarak taksirin türleri açısından tek fark neticenin öngörülüp öngörülmediği noktasındadır⁵.

Taksir ile işlenen suçların başında taksirle öldürme suçu gelmektedir. 5237 sayılı TCK’nın 85. maddesinin 1. fıkrasında taksirle öldürme suçunun temel hali şu şekilde belirlenmiştir: “Taksirle bir insanın ölümüne neden olan kişi, iki yıldan altı yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” Aynı maddenin 2. fıkrasında ise “Fiil, birden fazla insanın ölümüne ya da bir veya birden fazla kişinin ölümü ile birlikte bir veya birden fazla kişinin yaralanmasına neden olmuş ise, kişi iki yıldan on beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” denilerek suçun nitelikli haline verilecek ceza belirlenmiştir.

3 Rağib el-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 848.

4 İsmail Parlatur vd. (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), “Türkçe Sözlük”, 2/212.

5 Hakan Hakeri, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2019), 263; Mahmut Koca - İlhan Üzülmüş, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2019), 230.

Yukarıda zikredilen taksir tanımından hareketle Yargıtay kararı incelendiğinde “dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı bir davranış” ve “neticenin öngörülebilir olmasına rağmen öngörülüp öngörülmediği” üzerinde durmak gerekmektedir. Öncelikle dosyadaki tarafların beyanlarından anlaşıldığı üzere sanık yılda 3-4 tane keçi kesmektedir. Gerek failin şahsi tecrübesi gerekse de ortak tecrübeden kaynaklı olarak bilinmektedir ki keçiler koyunlara göre daha hareketli hayvanlar olup yüksek mesafelere zıplayabilmektedirler. O halde öngörülebilirlik açısından değerlendirildiğinde terasa çıkarılan keçinin, 80 santim yüksekliğinde olan teras duvarından atlayabileceği herkes tarafından öngörülebilir niteliktedir.

Hukukçular, öngörülebilirlik halinin objektif olarak sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶ Objektif dikkat ve özen yükümlülüğü, toplumsal düzen açısından düşünüldüğünde her bireyin uymak zorunda olduğu dikkat ve özen yükümlülükleridir. Bir kişinin subjektif olarak zararlı neticeyi öngörememişi olması önemli değildir. O zararlı netice ortak tecrübe açısından öngörülebilir nitelikteyse taksirli suçlar açısından yeterlidir.⁷

Bilinçli taksir açısından objektif olarak öngörülebilir neticenin olay anında fail tarafından öngörülmüş olması gerekmektedir.⁸ Yargıtay kararına konu olan olaya bakıldığında sanığın, keçinin terastan atlayarak bir kişiyi öldürebileceğini subjektif olarak öngörmüş olduğuna dair bir delil görünmemektedir. Fakat subjektif olarak öngörülmemiş olsa da keçinin 80 santim yüksekliğindeki teras duvarından atlayabileceği ortak tecrübe tarafından öngörülebilir niteliktedir. O halde açıklamalardan da anlaşılabileceği üzere olayımızda meydana gelen zararlı netice, objektif olarak öngörülebilir nitelikteyken sanık tarafından öngörülememiştir. Bu durumda sanığın kusuru, bilinçli taksir değil basit taksir olarak tespit edilmelidir. İlk derece mahkemesinin karar ilamına bakıldığında aynı değerlendirmenin yapıldığı görülmektedir: “Söz konusu olayda keçinin üzerinden atladığı binanın terasını çeviren beton duvarın yüksekliğinin 80 cm olduğu, sanığın bu yüksekliğin yeterli olmayacağını öngörmesine rağmen söz konusu hayvanı bağlamadan ve herhangi bir tedbir almadan keçiyi terasta bıraktığı, keçinin 80 cm’lik duvardan atlama yeteneğine sahip bir hayvan olduğu ve atlaması halinde aşağıda bulunan canlılar için tehlike arz edebileceği hususunun sanık tarafından bilinmesi gerektiği, sanığın bu tedbirsizliği sonucunda keçinin binadan atlayarak aşağıda oynamakta olan maktulün üzerine düştüğü, bu şekilde sanığın taksire dayalı kusuru sonucunda

6 Hakeri, *Ceza Genel*, 259.

7 Koca - Üzülmüş, *Genel Hükümler*, 228.

8 Koca - Üzülmüş, *Genel Hükümler*, 230; Artuk - Gökçen, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 459.

maktulün ölümüne sebebiyet verdiği anlaşılmakla...”

3. NİHAİ KARARIN TÜRK HUKUKUNA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

5237 sayılı TCK’da taksirle öldürme suçu için iki yıldan altı yıla kadar hapis cezası öngörmüştür. Bununla birlikte taksirle öldürme suçunun basit taksirle işlenmesi halinde hükmedilen uzun süreli hapis cezası (1 yıldan fazla) 5237 sayılı TCK’nın 50/4. maddesine göre adli para cezasına çevrilebilecektir. Fakat suçun bilinçli taksir ile işlenmesi halinde hapis cezasının para cezasına çevrilmesi mümkün olmamaktadır.

Sanık hakkında taksirle bir kişinin ölümüne neden olma suçu nedeniyle hapis cezası verilmiştir. Fakat ceza miktarı ve suçun basit taksir ile işlenmiş olması göz önüne alınarak adli para cezasına çevrilmiştir. Sonuç olarak sanık hakkında 18.200,00 TL adli para cezasına hükmedilmiştir.

4. İSLAM CEZA HUKUKUNDA TAKSİR VE TAKSİRLE ÖLDÜRME SUÇU

İslam Ceza Hukukunda taksir kavramı, hata kavramı içerisinde değerlendirilmiştir.⁹ İslam hukukunda hata, “Failinin iradesi hilafına bir şeyin vukua gelmesidir.”¹⁰ Tanımdan hareketle hata kavramı, failin fiilinin, irade ettiği eylemin dışında başka bir sonuç doğurması halidir. Örneğin bir doktor, ameliyat sırasında yanlış yöntem sonucunda hastanın ölümüne neden olursa taksirle/hata ile öldürme suçu gündeme gelecektir. Zira doktorun iradesi hastayı tedavi etmek olsa da taksirli fiili nedeniyle iradesine aykırı bir sonuç doğmuştur.

İslam fıkhiında hata kavramı taksir kavramını içine alan geniş bir manaya karşılık gelmektedir. Usulcülere göre hata, kasıtsız işlenen fiiller¹¹ veya bir fiilin, failinin iradesine aykırı bir şekilde vuku bulmasıdır.¹² Hatada, kast ile netice arasında uyumsuzluk vardır. Fail, kast ettiği neticeyi değil onun dışında, istemediği, irade etmediği bir neticeyi meydana getirmiştir.¹³ Örneğin oruç tutan birisi abdest almak kastı ile ağzına su alır ancak dikkatsizliği nedeniyle

9 Artuk - Gökçen, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 427.

10 Abdulkâdir Udeh, *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*, çev. Ali Şafak (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1991), 2/54.

11 Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1980), 1/237.

12 Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi-Fıkıh Usûlü*, çev. Abdulkadir Şener (Ankara: Fezr Yayınları, 2017), 303; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2017), 192.

13 H. Yunus Apaydın, “Hata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/437-442.

boğazına su kaçırsa veya akşam ezanı okundu zannederek orucunu açarsa hata hükümleri gündeme gelecektir. Her iki örnekte de fail, kast etmediği bir neticeye sebebiyet vermiştir.¹⁴

Fıkıh usulünde hata üç kısma ayrılmaktadır: Fiilde hata, kastta hata ve taktirde hata. Fiilde hata, fiilin zatında işlenmiş hatadır. Bu tür hatada fail, belirli bir hedefle fiilini icra etmek için kasteder. Fakat fiildeki hata/yanlışlık nedeniyle istenmeyen bir sonuç meydana gelir. Örneğin av hayvanını vurmak isteyen avcı, nişan almasındaki yanlışlık nedeniyle bir insanı vurursa burada hata hükümleri uygulanacaktır.¹⁵

Kastta hata, fiilin kendisinde değil kastın zatında hata olması halidir. Yani fiil daha doğmadan önce kastın kendisi hatalı oluşmuştur. Av örneğinden gidecek olursak çalılıktaki kıpırtıyı av zanneden avcı, ateş eder ve bir insanı öldürürse kastta hata gündeme gelecektir. Aslında failin fiili kastına uygundur. Çalılığa ateş edip kıpırdayan hayvanı vurmak istemiştir. Ancak kastın kendisi hatalıdır zira çalılıkta hayvan yoktur.

Taktirde hata ise doktorlar gibi meslek gruplarının uyguladıkları tedavi veya mesleki taktirleri ile yaptıkları işler sonucunda istenmeyen neticelerin meydana gelmesi durumundaki hata halidir. Bu tür hatalara mesleki hatalar da denilebilir.¹⁶

Hatanın esasının ne olduğunu anlayabilmek için konunun İslam Hukuku sistematiğine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin Hz. Peygamber “Ayak hederdir”¹⁷ buyurmuştur. Bunun manasını fakihler, ‘hayvanın bir sürücü kontrolünde sevk ve idare edilirken arka ayağı ile birisine vurarak yaralanmasına veya ölmesine neden olması hali’ şeklinde açıklamışlardır. Her ne kadar bir sürücü tarafından sevk ve idare edilirken bir insana zarar verme durumu olsa da zarardan kaçınılmasının mümkün olmaması ve faile bir kusurun atfedilememesi nedeniyle cezai sorumluluk doğmayacaktır. Fail yalnızca, gerekli dikkat ve özeni gösterseydi engel olabileceği neticeler doğduğunda so-

14 Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 192.

15 Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1980, 1/237; Esen, *İslam'da Cezai Sorumluluk*, 221; Abdullah Çolak, *İslam Ceza Hukuku* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023), 87.

16 Ebu Zehra, *Fıkıh Usulü*, 304; “Miyar-ı Adalet madde 55: Bir kimsenin izin ve ruhsatıyla a’zasından birinde lede’l-iktiza (gerektiğinde) ameliyat-ı cerrahiye icra olunup da müteessiren ol kimse vefat etse, nazar olunur: Eğer ameliyatı icra eden tabibin tibben hatası ve hadd-i mu’tadı tecavüzü vuku’ bulmamış ise, nesne lazım gelmez. Ve eğer hata ve tecavüz vuku bulmuş ise, o surette tabibe ol kimsenin nısf-ı diyetini zaman lazım gelir.” Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 888.

17 Ebû Dâvûd, “Diyât”, 27.

rumlu olacaktır.¹⁸ Örneğin bahçesine her gece gelen ayları öldürmek için gece karanlığında pusu kuran bahçe sahibi, ayı olduğunu zannederek bahçesine giren bir kişiyi öldürse burada bir hata durumu söz konusudur. Bahçe sahibi sadece ışık tutarak bahçesine kimin girdiğini anlayabilecek durumdadır ve buna rağmen gerekli araştırmayı yapmadan silahı ile ateş ederek bahçesine giren kişiyi öldürmüştür. Fail, gerekli dikkat ve özeni gösterseydi ölüm neticesi meydana gelmeyecekti. Bu nedenle hataen/taksirle öldürme suçu oluşacaktır.

Abdulkadir Udeh, İslam hukukunda taksirin esasını dikkatsizlik ve tedbirsizlik olarak ifade etmiştir.¹⁹ Bu hal, “objektif özen yükümlülüğünün ihlali” şeklinde de ifade edilebilir.²⁰ Hukuk kurallarıyla koruma altına alınsın veya alınmasın her vatandaşın uyması gereken birtakım yükümlülükler vardır. Bu yükümlülükler objektif olarak ortalama bir vatandaştan beklenen yükümlülüklerdir. Objektif özen yükümlülüğünün ihlali halinde istenmeyen ve hukukun suç saydığı bir netice meydana gelirse ceza terettüp edecektir. Objektif özen yükümlülüğünün ihlali neticesinde hukukun suç saydığı istenmeyen bir netice meydana gelmezse taksirli sorumluluk hali gündeme gelmeyecektir.

Yukarıda zikredilen “Ayak hederdir”²¹ hadisini açıklayan Serahsi, hadisten maksadın hayvanın arka ayağı ile vurması olduğu ifade etmektedir. Buradaki önemli nokta bir hayvanın üzerinde olan binicinin sevk ve idare ettiği hayvanın arka ayaklarını kontrol edemeyecek olmasıdır. Binici kontrol edemediği diğer bir ifade ile önleyemediği zarardan sorumlu tutulmayacaktır. Hayvanın kuyruğu ile birine vurması da sürücünün kontrolünde olmayan bir zarardır. Bunun aksine üzerinde sürücüsü olan hayvan bir kişiyi ısırsa, birine çarpsa, ön ayağı ile vursa tüm bunlardan sürücüsü sorumludur. Zira bu fiiller hayvanın sürücüsünün önleyebileceği zararlardır.²² Fakihlerin zararın öngörülebilir olup olmadığına pek dikkat etmedikleri görülmektedir. Sonuç olarak modern hukukçulardan bir kısmının da zikrettiği “önlenebilirlik” teorisinin İslam Ceza Hukukunda taksirin esasını açıkladığı ifade edilebilir. Hz. Peygamber’in ve müçtehit fakihlerin yaşadığı dönemin şartlarına göre gemi, at ve deve gibi

18 “Üzerinde birisi bulunan hayvan bir kişiyi ısırsa veya birine çarpsa yahut da ön ayağı ile vursa hayvanın üzerinde binmiş olanın âkilesine diyet gerekir. Çünkü bu eylemlerden kaçınmak mümkündür. Hayvan yürürken tırnağı ile bir çakıla veya çekirdeğe yahut da taşla vursa ve bunlar bir insana çarpsa hayvana binmiş olana tazminat gerekmez. Çünkü bunlardan sakınmak mümkün değildir.” Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *Mebsut*, çev. Şerafettin Kalay - Hüseyin Kayapınar (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2022), 26/268.

19 Udeh, *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*, 2/57; Esen, *İslam’da Cezai Sorumluluk*, 227.

20 Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: Mimoza Yayınları, 2015), 198.

21 Ebû Dâvûd, 27

22 Serahsî, *Mebsut*, 26/268.

ulaşım araçları üzerinden yapılan içtihatlarla bakıldığında temel ilkelerin tespit edilebildiği görülmektedir. Yukarıda anlatılanlardan hareketle İslam hukukuna göre bir fail, objektif olarak engelleyebileceği fakat dikkatsiz, tedbirsiz davrandığı veya kurallara uymamasından ötürü engelleyemediği zararlardan hata hükümlerince sorumludur.

5. YARGITAY KARARININ İSLAM HUKUKUNA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Sahip olduğu hayvanı kendi mülkünde bir yere bağlayan kişi, şayet hayvan mülkün içinde birine zarar verirse tazmin sorumluluğu altına girmeyecektir. Bu kişi hayvanını bağlaması gereken yere, usulünce bağlamıştır ve zapt etmek suretiyle gerekli önlemi de almıştır. Örneğin bir kişi kendi bahçesine koruma amaçlı bir köpek bağlasa ve başka birisi de sahibinin rızası olmadan girdiği mülkte köpeğin saldırısına uğrasa köpeğin sahibine tazmin gerekmeyecektir. Fakat hayvan ipini çözer ve umuma açık yolda birini öldürürse sahibine diyet gerekecektir. Zira hayvanın sahibi hayvanını gerektiği şekilde bağlamamış veya yasaklı bir yere (umuma açık alanlara) bağlamıştır. Bu durumda hayvanın öldürmesi ile sahibinin fiili arasında uygun illiyet bağı kurulmuş olacaktır. İpini çözen hayvanın birini öldürmesi doğrudan hayvan sahibinin yapmadığı, yalnızca neden olduğu bir netice olduğundan “tesebbüben öldürme” olarak değerlendirilecek ve yalnızca diyet cezasına hükmedilecek, kefaret gerekmeyecektir.²³

Fıkıh kitaplarında genelde diyetler kısmında anlatılan bu tür örneklerden hareketle, günümüzde bir irade kusuru olarak değerlendirilen taksir kavramının, hata kavramı içerisinde değerlendirildiğini ifade etmiştik. Hayvan bulunduran ve süren, kuyu kazan, ava çıkan vb. örneklerin tümünde bir irade vardır. Örneğin köpek besleyen birisi, evini korumayı istemektedir. Fakat o köpek mülk dışında birisini öldürdüğünde sahibinin istemediği/irade etmediği bir netice doğmuş olur.

Somut olaya İslam hukuku açısından bakıldığında sanığın terasa çıkardığı keçi sıkı bir şekilde bağlayarak veya terasa değil de daha emniyetli bir yere koyarak olası tüm zararlı sonuçları engelleyebileceği açıktır. Ayrıca keçi, sahibinin mülkünde değil umuma açık bir yerde zarara sebep olmuştur. O halde keçi sahibi, alması gereken tedbirleri almayıp gerekli dikkat ve özeni göstermediği için keçisinin bir çocuğun üzerine düşerek ölmesinden sorumludur. Somut olay açısından “tesebbüben/sebeup olarak öldürme suçu” oluşmuştur. Sebeup olarak öldürme, hata ile öldürme türüne benzese de bazı farklardan dolayı Hanefi fıkıhçılar tarafından ayrı bir tür olarak ele alınmıştır. İki tür arasındaki en

23 Serahşi, *Mebhut*, 27/5.

temel fark, sebep olarak öldürmede failin suçu doğrudan işlemeyip yalnızca sebep olmasıdır. Ayrıca Hanefî Mezhebine göre sebep olarak öldürme suçunda yalnızca diyet cezasına hükmedilmekte kefarete ve mirastan mahrumiyet cezaları verilmemektedir.²⁴

Sebep olarak öldürme suçu, kasten öldürme suçundaki gibi bilerek ve isteyerek işlenmediğinden İslam Hukuku açısından daha hafif bir müeyyideye tabi tutulmuştur. Sebep olarak öldürülen şahsın canının karşılığı olarak can alınamayacak diğer bir ifadeyle kısas cezası verilemeyecektir. Her ne kadar karşılamayacak olsa da sebep olarak öldürme suçunda öldürülen cana karşılık diyet yaptırımı öngörülmüştür. Böylece yanlışlıkla yitirilen canın heder olmaması için mâli bir ceza belirlenmiştir.

Somut olayda kefarete ve mirastan mahrumiyet cezaları verilmeyecek olsa da kısaca değinmekte yarar olacağından üç ceza türünü açıklayacağız.

5.1. Diyet

Nisâ Suresi 92. ayette taksirle/hataen öldürme suçuna ilişkin yaptırımlar açıklanmıştır. Şöyle buyrulmaktadır: *“Bir mü'minin bir mü'mini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü'min köleyi azad etmesi ve bağışladıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) mü'min olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa, mü'min bir köle azad etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mü'min bir köle azad etmek gerekir. Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay ard arda oruç tutması gerekir. Allah, hakkıyla bilendir; hüküm ve hikmet sahibidir.”*

Görüldüğü gibi diyet yaptırımı en-Nisa Suresi 92. ayet ile sabit olsa da diyetin miktarı belirtilmemiştir. Diyetin miktarı Hz. Peygamber'in hadislerinde açıklanmıştır. Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: *“Hatâen Öldürmenin diyeti; yirmi tane dört yaşına, yirmi tane beş yaşına, yirmi tane iki yaşına, yirmi tane üç yaşına girmiş dişi deve ve yirmi tane de iki yaşına girmiş erkek devedir.”*²⁵ Hadisin, otuzar devenin yer aldığı²⁶ farklı varyantları olsa da Hanefilerce hüküm yirmişer deve üzerinden

²⁴ Serahsî, *Mebhut*, 26/106.

²⁵ Ebû Dâvûd, *Diyetler* 4545; Tirmizî, *diyet* 1; Nesâî. *Kasâme* 34; İbn Mâce, *Diyet* 6

²⁶ Ebû Dâvûd, *Diyetler* 4541.

verilmiştir.²⁷ Bunun dışında diyet cinsinin çeşitli hadislerde farklı şekillerde belirlendiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in Yemen ahalisine, "Altın sahiplerinin (diyet olarak) bin dinar (vermeleri) gerekir" diye bir mektup yazdığı rivayet edilmiştir.²⁸ İmam Malik'in (ö. 179/795) Muvatta'sında geçtiği üzere: "Hz. Ömer, diyeti yöre halkının durumuna göre takdir etmiş ve altın sahibine bin dinar, gümüş sahibine ise oniki bin dirhem diyet vermeye hükmetmiştir." şeklinde rivayet edilmiştir. İmam Malik devamla altın sahibi olarak tabir edilenlerin Şam ve Mısır halkı, gümüş sahibi olarak tabir edilenlerin ise Irak halkı olduğunu belirtmiştir.²⁹

Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine uygun olarak diyetin belirlenmesinde altı sınıfın esas alınabileceği kabul edilmelidir. Bunlar: yüz deve, onbin dirhem gümüş, bin dinar altın, iki bin koyun, iki yüz sığır, iki yüz adet iki parça elbisedir.³⁰ Yalnızca devenin esas alınması ilgili hükmün neredeyse uygulanamaz olmasına yol açabilecektir. Zira günümüzde Türkiye de dahil çoğu ülkede deve çok nadir olduğu gibi devenin piyasa fiyatını belirleyecek bir pazar sahası da yoktur. Dolayısıyla develer üzerinden diyet belirlemek devenin bilinmediği Avrupa, Türkiye vb. ülkelerde mümkün görünmemektedir. Fakat altın gibi madenler hem kıymetlerini kaybetmemekte hem de her ülke tarafından bilinmektedir.

İslam hukukunun her ülkede ve her zamanda uygulanacak olması, hata ile öldürme cezasının hafifletilmesi gerektiği, ödeme imkansızlığına yol açma tehlikesi gibi sebeplerle Hanefi mezhebine uygun bir şekilde her ülkenin kendi ülkesinde yaygın olan ödeme araçlarını esas alarak bir diyet miktarı belirlenebileceğini kabul etmek gerekir. Kurulacak olan diyet belirleme komisyonları kendi ülkelerindeki diyet miktarını Hanefi mezhebinin görüşüne uygun olarak belirleyebileceklerdir.

Kadınların diyet miktarının erkeklerin diyetinin yarısı olması hususunda icma olduğu belirtilmektedir.³¹ Fakat modern dönem fıkıhçılarından Muhammed

27 Serahsi, *Mebcut*, 26/116; Eşref Ali et-Tehânevî - Zafer Ahmed el-Osman et-Tehânevî, *İlâü's Sünen - Hadislerle Hanefî Fıkhı*, çev. Abdulkadir Duman (İstanbul: Misvak Neşriyat, 2015), 19/406; Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Feza Yayıncılık, 1994), 8/106.

28 Sünen-i Dârimî, *Diyetler*, 2369; Vehbe Zuhayli, *Hanefî Fıkhı*, çev. Yusuf Cığır (İstanbul: Sağlık Yayınevi, 2020), 4/247.

29 Malik bin Enes - Ebu Mus'ab el-Zehri el-Medenî, *İmam Malik'in Muvatta'sı: Ebu Mus'ab el-Zehri Rivayeti*, ed. Beşar Uvad Mevsuf - Mahmud Muhammed Halil (Beyrut: el-Risale Yayınları, 1991), 2/244.

30 Abdulkirim Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2020), 599.

31 Udeh, *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*, 2/243.

Ebu Zehra³² ve Yusuf El Karadavi³³, kadın ve erkeğin diyetinin eşit olması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Prof. Dr. Yaşar Yiğit de aynı kanaattir.³⁴ Bu görüşlerini ise diyet yaptırımını belirten ayet ve hadislerde diyetin kadın ve erkek açısından ayrılmış olmaması ve bu âm nitelikteki nasların ihtica-ca elverişli olmayan hadisler ve sahabe sözleriyle tahsis edilemeyeceği, diyet hükmünün kadınların şahitliği ve kadınların mirastaki durumuna kıyas edilemeyeceği gibi delillere dayandırmışlardır.³⁵ Yukarıda isimleri zikredilen kıymetli fıkıhçının görüşleri bir yana asırlarca uygulanmış ve üzerinde tüm mezheplerin ittifak etmesiyle icma oluşan bir konuda modern dönemde ortaya çıkan kadın hakları gibi itirazlar nedeniyle değişiklik yapılması doğru görünmemektedir. Fakat günümüz sanayi toplumunda taksirli ölümlerin çok ciddi sayılara ulaştığı dikkate alınarak içtihadî bir artırımı gidilebileceği belirtilmektedir.³⁶

Kadınların diyet miktarının erkeklerin diyetinin yarısı olması kadın ve erkeğin insani değeri ile bir ilgisi yoktur. İslam hukukunda insan olması sebebiyle kadın-erkek eşittir ve canları mukaddestir. Bu nedenle kasten öldürme suçunda bir kadını öldüren erkek kısas edilmektedir.³⁷ Fakat konu diyet yaptırımına geldiğinde miktarın tespiti geride kalanların uğradığı maddi-manevi zarar ile ilintili olduğu için miktarlar farklılaşmaktadır. Nitekim tüm ailesinin geçimini sağlayan, sahip olduğu işletme ile ülke ekonomisine katkı sağlayan, askerlik yaparak vatani koruyan, âkileye katılarak diyet ödeyen erkeğin ölümünün maddi zararı ile kadınıninki bir olmayacaktır.³⁸

Yukarıdaki açıklamalardan ışığında olayda taksir ile öldürülen kız çocuğu için 500 dinar altının diyet olarak belirlenmesi ve ayrıca sanık aleyhine kefaret cezasına hükmedilmesi gerekmektedir. Bir dinar altın 4,25 gram altına tekabül ettiği kabul edildiğinde 500 dinar, 2.125 gram altın yapmaktadır. So-

32 Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Kitabevi, 1994), 2/531.

33 Fatiha Bozbaş, “İslâm Hukukunda Kadının Diyeti Meselesinin Fıkıhî Yönden Değerlendirilmesi”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/2 (31 Aralık 2022), 1615-1654.

34 Yaşar Yiğit, *İslam Ceza Hukuku* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 107.

35 Detaylı açıklamalar için bakınız: Bozbaş, “İslâm Hukukunda Kadının Diyeti Meselesinin Fıkıhî Yönden Değerlendirilmesi”, 1642.

36 Bozbaş, “İslâm Hukukunda Kadının Diyeti Meselesinin Fıkıhî Yönden Değerlendirilmesi”, 1636.

37 Abdullah Bin Mahmud el-Mavsîlî, *El İhtiyar Li Ta'îlî'l - Muhtâr*, ed. Ömer Faruk Kasadar, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019), 4/252.

38 Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1980), 3/47-48; Muhammed Halil Ayaklı, *İslam Hukukunda Taksirle İnsan Öldürme* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 135.

nuç olarak ise güncel altın kuru üzerinden hesaplandığında (2.784 TL) ortaya 6.107.250,00 TL diyet miktarı çıkmaktadır.³⁹

Fakihler taksirle öldürme suçuna karşılık verilen diyet cezasının ödemesini failin değil âkilesinin yapacağı konusunda görüş birliği içerisinde.⁴⁰ Bu durum kasıtlı olarak bir suç işlemeyen faile yardımcı olma amacı taşımaktadır. Aynı zamanda diyet miktarının bir kişinin mâli gücünü aşacak olmasından dolayı tahsil edilememesi ve bunun neticesinde ölen kişinin kanının heder olması tehlikesini bertaraf etmektedir.⁴¹

Hiz. Peygamber'in hazırladığı ve Medine Vesikası olarak meşhur olan Medine Anayasası'nın 12. maddesinde diyet bedellerinin sosyal yardımlaşma ile ödeneceği hüküm altına alınmıştır. İlgili madde şöyledir: "Müminler, kendi aralarında ağır malî sorumluluklar altında bulunan hiç kimseyi bu halde bırakmayacak, fidesini veya kan diyeti gibi borçlarını mâkul esaslara göre ödeyecektir."⁴²

Diyet cezasında vade miktarı üç yıldır.⁴³ Hanefi fakihler dışında kalan cumhura göre diyetin vadesi ölüm tarihinden itibaren başlayacaktır. Diyet cezasını doğuran olay ölüm olayı olduğundan diyetin vadesinin de ölüm olayından itibaren başlaması gerektiğini belirtirler. Fakat Ebu Hanife ve arkadaşları "ecel" olarak tabir edilen diyetin erteleme süresinin, hükmün kesinleşme tarihinden itibaren başlaması gerektiğini savunurlar.⁴⁴

172 numaralı İstanbul Kadı Sicilinin 334. hükmünde "üzerine lâzım gelen diyet-i recül on bin dirhem gümüşü işbu târih-i i'lâmdan üç sene tamamında üç taksit ile..." şeklinde hüküm kurularak hem gümüş üzerinden hem üç taksitle hem de taksitler ilâm tarihinden başlatılarak Hanefi fakihlerin görüşü tercih edilmiştir.

Âkilenin olmaması veya fakir bir âkilenin olması durumunda diyet, kişinin kendisi veya devlet tarafından ödenecektir. Bu nedenle diyet fonu ve güvence

39 Cengiz Kallek, "Miskal", *İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Mayıs 2024).

40 Zuhayli, *İslam Fıkhi*, 8/106; el-Mavsili, *El İhtiyar*, 4/317.

41 Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, 2/541; Udeh, *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*, 2/247.

42 Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984), 214.

43 Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, 2/540; "Diyet", *İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Nisan 2024); Zuhayli, *İslam Fıkhi*, 8/106.

44 Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, 2/540.

hesabı⁴⁵ gibi fonlar kurularak taksirle öldürme suçu neticesinde öngörülecek diyetlerin ödenmesi sağlanabilecektir.⁴⁶

SONUÇ

Yargıtay 12. Ceza Dairesinin 2020/5129 E., 2023/3903 K. nolu ilamı ile verilen karar 5237 sayılı TCK’nın taksirle öldürme başlıklı 85. maddesine uygun bir şekilde verilmiştir. Dosya konusu olayın gerçekleşme biçiminden hareketle sanık, basit taksirle maktulün ölümüne neden olmuş ve taksirle öldürme suçunu işlemiştir.

Taksir kavramı İslam hukukunda hata kavramı içerisinde değerlendirilmiştir. “Taksirle öldürme suçu” ise “hata ile öldürme, hata hükmünde olan öldürme, sebep olarak öldürme” şeklinde üç türde ele alınmıştır. Her ne kadar Hanefilerce üç türe ayrılmışsa da hata ile öldürme dışındaki iki türü hata ile öldürmenin alt türü olarak değerlendirme de mümkün görünmektedir. Hata ile öldürme suçu temel olarak en-Nisa suresi 92. Ayette açıklanmıştır. Bu ayette hata ile öldürme suçuna diyet ve kefarete cezası öngörülmüştür. Fakat diyet miktarının ne kadar olacağı hadislerle bırakılmıştır. Hz. Peygamber’in hadislerinde diyet miktarı 100 deve, 1000 dinar, 10.000 dirhem gümüş gibi farklı cinslerden belirlenmiştir. Bu hadislerden hareketle Hanefi Mezhebinde, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e göre diyetin belirlenmesinde altı sınıfın esas alınabileceği kabul edilmiştir. Bunlar: yüz deve, on bin dirhem gümüş, bin dinar altın, iki bin koyun, iki yüz sığır, iki yüz adet iki parça elbisedir.

İslam hukukunda hata ile öldürme suçuna karşılık diyet yaptırımına ek olarak kefarete ve mirastan men etme cezası belirlenmiştir. Buna göre Hanifi mezhebinin görüşüne uygun olarak hata ile öldürme suçunu işleyen kişinin Müslüman ve akıl-baliğ olması halinde kefarete ödeyecektir. Ayrıca hata ile öldürdüğü kişiye mirasçı olacak birisi ise mirastan men olacaktır.

Makalemizde incelediğimiz olayda “tesebbüben/sebep olarak öldürme” şeklinde bir suç işlenmiştir. Bu nedenle faile yalnızca diyet cezası uygulanacak, kefarete veya mirastan men gibi diğer cezalar uygulanmayacaktır.

Her ülkenin ekonomik seviyesi, ödeme araçları gibi hususlar farklı olduğundan İslam hukukunun uygulandığı her ülkede diyet komisyonları kurularak ülke şartlarına uygun bir diyet miktarı Hanefi mezhebinin görüşüne uygun

45 Güvence Hesabı, trafik kazalarında kusurlu olan fakat zorunlu trafik sigortası yaptırmayan kişilerin ödemesi gereken tazminatı mağdurlara ödeyen bir kurumdur. Bu yolla, sigortası olmayanların ve ödeme gücünden yoksun olanların tazminatları karşılanmakta, trafik kazası mağdurlarının daha fazla mağdur olmaları engellenmektedir.

46 Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, 2/549.

olarak belirlenebilecektir.

İncelediğimiz Yargıtay kararında, bir kişinin ölümüne taksirle neden olan sanığa 18.200,00 TL adli para cezası verilmiştir. Söz konusu suçun bir insanın öldürülmesi olduğu dikkate alındığında 18.200,00 TL'nin çok az bir miktar olduğu görülmektedir. Her ne kadar maktulün varisleri, hukuk davası yoluyla “destekten yoksun kalma tazminatı” alabileceklerse de bu bir ceza değildir. Gerek incelediğimiz olayda gerekse de trafik kazaları gibi olaylarda düşük miktarlı adli para cezaları caydırıcılık açısından sorunlar yaratmaktadır. Fakat İslam hukukunun belirlediği yaptırımın yukarıda açıklandığı gibi ciddi bir meblağ olduğu ortadadır. Taksirli suçlara verilen cezaları caydırıcılık ve adaletin tesisi bağlamında düşündüğümüzde İslam hukukunun belirlediği yaptırımların daha adil olduğu anlaşılmaktadır.

İslam hukukunun ibadet ve çeşitli muamelat alanları dışında uygulanmıyor oluşu elbette bir eksikliktir. Bu durum İslam hukukunun çağdaş problemler karşısında yeni çözümler üretmesini ve insanların ihtiyaçlarına çözümler sunmasını zorlaştırmaktadır. Fakat çalışmamızın sonunda İslam hukukunun hükümlerinin günümüzde yaygın olarak görülen taksirle öldürme suçuna uygulanabileceği ve adaletin tesisi, kamusal vicdanın rahatlatılması ve caydırıcılık anlamında güzel sonuçlar vereceği anlaşılmıştır.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet. *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986.

Apaydın, H. Yunus. “Hata”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/437-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 4. Basım, 2017.

Artuk, M. Emin - Gökçen, Ahmet. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi, 13. Basım, 2019.

Avcı, Mustafa. *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Konya: Mimoza Yayınları, 2. Basım, 2014.

Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Mimoza, 5. Basım, 2015.

Ayaklı, Muhammed Halil. *İslam Hukukunda Taksirle İnsan Öldürme*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Bilmen, Ömer Nasûhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1980.

Bozbaş, Fatiha. “İslâm Hukukunda Kadının Diyeti Meselesinin Fıkhî Yönden Değerlendirilmesi”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/2 (31 Aralık 2022), 1615-1654. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1169700>

Çolak, Abdullah. *İslam Ceza Hukuku*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 7. Basım, 2023.

Ebu Zehra, Muhammed. *İslam Hukuku Metodolojisi-Fıkıh Usûlü*. çev. Abdulkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınları, 13. Basım, 2017.

Ebu Zehra, Muhammed. *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*. çev. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Kitabevi, 1994.

el-Mavsılî, Abdullah Bin Mahmud. *El İhtiyar Li Ta'lîli'l - Muhtâr*. ed. Ömer Faruk Kasadar. çev. Mehmet Keskin. 4 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.

Enes, Malik bin - Medeni, Ebu Mus'ab el-Zehri el-. *İmam Malik'in Muvatta'sı: Ebu Mus'ab el-Zehri Rivayeti*. ed. Beşar Uvad Mevsuf - Mahmud Muhammed Halil. Beyrut: El-Risale Yayınları, 1. Basım, 1991. <https://shamela.ws/book/8140>

Esen, Hüseyin. *İslam'da Suç ve Ceza-İslam Hukukunda Cezai Sorumluluk*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 1. Basım, 2006.

Hakeri, Hakan. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi, 22. Basım, 2019.

İsfahânî, Rağîb el-. *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2012.

Kallek, Cengiz. "Miskal". *İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/miskal>

Koca, Mahmut - Üzülmüş, İlhan. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayınları, 12. Basım, 2019.

Parlatır, İsmail vd. Ankara: Türk Dil Kurumu, 9. Basım, 1998.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Mebhut*. ed. Mustafa Cevat Akşit. 31 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 5. Basım, 2022.

Şafak, Ali. "Kasıt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/559-561. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Tehânevî, Eşref Ali et- - Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osman et-. *İlâü's Sünen - Hadislerle Hanefî Fıkhi*. çev. Abdulkadir Duman. İstanbul: Misvak Neşriyat, 2015.

Udeh, Abdulkâdir. *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*. çev. Ali Şafak. 4 Cilt. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1991.

Yeniçeri, Celal. *İslâm'da Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil yayınevi, 1984.

Yiğit, Yaşar. *İslam Ceza Hukuku*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.

Zeydan, Abdulkirim. *İslam Hukukuna Giriş*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 13. Basım, 2020.

Zuhayli, Vehbe. *Hanefî Fıkhi*. çev. Yusuf Cığır. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1. Basım, 2020.

Zuhayli, Vehbe. *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*. çev. M. Beşir Eryarsoy. Feza Yayıncılık, 1994.

İslâm Ansiklopedisi. "Diyet". Erişim 28 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/diyet>

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Reddiye ve Apoloji Kısacasında Hristiyanlık

Christianity in the Grip of Refutation and Apology

Mehmet TURAN

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü,
mmdtrn@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4022-0561.

Namık Kemal OKUMUŞ

Prof. Dr.,
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Kelam Ana Bilim Dalı,
namikkemal.okumus@ogu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8573-4828.

Cilt/ Issue: 5/1, 39-63

Geliş Tarihi: 03.01.2025

Kabul Tarihi: 04.05.2025

Atf: Turan, Mehmet ve Okumuş Namık
Kemal "Reddiye ve Apoloji Kısacasında
Hristiyanlık". *İLSAM Akademi Dergisi* 5/1
(Nisan 2025), 39-63.

Dipnot: Mehmet Turan ve Namık Kemal
Okumuş "Reddiye ve Apoloji Kısacasında
Hristiyanlık". *İLSAM Akademi Dergisi* 5/1
(Nisan 2025), Sayfa.

ÖZ

İslamiyet'in belli konularda tasdik ettiği belli konularda ise eleştirdiği bir din olan Hristiyanlık, bugün dünyanın dört bir yanında yayılmıştır. Hristiyanların yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri neticesinde bu yayılmanın daha da fazla olması beklenmektedir. Müslümanların Hristiyanlarla olan iletişimleri ise Hz. Muhammed döneminde güzel bir şekilde dini tebliğ çizgisinde iken zamanla inanç savunularına dönüşen tartışmaların şiddetlenmesiyle iki taraflı bir polemige dönüşmüştür. İslâmî ilimlerin teşekkül dönemlerinde Müslüman bilginler yazmış oldukları reddiye türü eserlerle Hristiyanlara ait çelişkileri onların kaynaklarına dayanarak göstermiştir. Ancak gerçekte Hristiyanlar kendi içlerinde de birçok sert tartışmaya sahip olmuşlardır. Kelamcılarının sistematik olarak ele almaya çalıştığı bu olguyu daha sonradan Hristiyanlar içerisinde çıkan filozoflar da tartışmıştır. Bu konunun Hristiyanlığın oluşum sürecinde de İlk Hristiyanlardan bugüne Konsiller'in ve Kilise'nin dogmalarına Arius ve Samsatlı Pavlus gibi birçok kimse karşı çıkmıştır. Bunlar en başta İsa'nın Tanrı olamayacağını iddia etmişlerdir ve sonrasında da hâkim yapılar tarafından dışlanmışlardır. Bu gibi nedenlerle Hristiyanlık içerisinde de inanç savunusu yapma amacıyla apolojetik bir yazım geleneği İslamiyet'ten çok daha önce oluşmuştur. Ayrıca sonraları reform ve aydınlanma neticesinde bu dine yaklaşımlar içeriden yine değişmiştir. Bugün de dinler tarihçileri objektif bir gözle yaklaşarak Hristiyanlığın eski kùltlerden ve mitolojilerden etkilenen bir din olduğunu bir kez daha kanıtlamışlardır. Dolayısıyla Hristiyanlık apolojiler ve reddiyeler kısacasında hep tartışılan bir din olmuştur. Bu çalışmada kelam, mantık ve dinler tarihi verileriyle bu mesele mukayeseli olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık, İslam, Kelâm, Reddiye, Apoloji, Polemik.

ABSTRACT

Today, Christianity, as one of the heavenly religions, has spread all over the

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

world. It is expected to spread even further as a result of the missionary activities carried out by Christians. While the Muslims' address to Christians was in the line of good religious preaching during the Prophet Muhammad's time, the dialog turned into a two-sided polemic with the intensification of the debates that turned into defenses of faith over time. In their works of refutation, Muslim scholars have shown the contradictions of Christians based on their sources, but in reality, Christians have had many fierce debates within themselves. From the earliest Christians to the present day, the dogmas of the Councils and the Church have been challenged by many, such as Arius and Paul of Samaria. At first they claimed that Jesus could not be God, and then they were ostracized by the dominant structures. For these reasons, a tradition of apologetic writing to defend the faith emerged within Christianity long before Islam. Later, as a result of the Reformation and the Enlightenment, approaches to this religion changed again from within. Today, historians of religions have once again proved objectively that Christianity is a religion influenced by ancient cults and mythologies. Therefore, Christianity has always been a religion that has been debated in the grip of apologies and refutations. In this study, this issue will be discussed comparatively with data from theology, logic and history of religions.

Keywords: Christianity, Islam, Theology, Refutation, Apology, Polemic.

EXTENDED ABSTRACT

Today, Christianity, which the Qur'an and the Prophet Muhammad both endorsed to some extent and criticized to others, appeals to about one third of the world. According to the predictions made by experts, the spread of this religion in the next century is expected to be at an advanced level in line with the missionary activities carried out by Christians. When the statements of the Pope and Christian clergymen that they want to Christianize Asia and the rest of the world in the third millennium, together with some projects such as the Interreligious Dialogue carried out by the Vatican in the last century and recently, are read in this context, a thought-provoking and chilling situation arises on behalf of humanity. First of all, the fact that Christians, who see themselves as adherents of the religion of love, generally spread Christianity for imperialist purposes and shed blood in many countries is not only a clear fact of the history of colonialism, but also an example of inconsistency. Similarly, Christians who try to erode Islam by associating Muslims and the Prophet Muhammad with violence and the sword and criticizing them at every opportunity are in clear contradiction with the facts of their own history, such as the Crusades and sectarian wars against Muslims. Although this information provides us with very important data for understanding Christianity, Christianity is problematic because it has similar contradictions with its history and basic principles, and it has some other

problematic issues that need to be examined in depth. We observe that such inconsistencies and problems have arisen many times within Christianity, but we also observe that there are traces of the past in the current crises. Therefore, Christianity deserves to be studied in its historical journey, and the fact that researchers who set out to do so often reach the same conclusions as theologians invites us to be conscious of certain issues. In addition to the above-mentioned projects and goals, the Papacy's announcement that they will pay an official visit to Nicaea and send a delegation to commemorate the historical Council, and the Greek Patriarchate of Fener's announcement that they will organize a ceremony with the intention of remembering the Council of Nicaea in a similar manner, together with the Ecumenical Claims, are not only of interest to Christendom, but also to Muslims and the world of science. Moreover, the fact that some Christian churches are located on Turkish territory puts the issue on the agenda of Christians, Muslims and especially Turks once again.

Contrary to the prevailing perception in the West, Muslims have a positive view of Jesus Christ, Mary and merciful discoveries, and an equally respectful and liberal approach to beliefs. When the historical journey of Islam is examined, it is clear that this approach is not limited to a few specific cases, but has many examples. On the other hand, since Muslims, who strive to distinguish between right and wrong, have a critical perspective in their religious approach to Christianity and Christians, this situation has brought along some intellectual debates and a literature has emerged in this field. However, these approaches and intellectual efforts of Muslims are ignored and belittled by Christians and their institutions, and at the same time, their religious views, rejections and discourses are unfortunately distorted again due to purely political events. The fact that Christianity, which is in fact the source of the issues and problems, is in fact more prone to violence and has always suppressed dissenting opinions by bullying, through the games and fictions organized by the priests who guide it, and that it also has clear inconsistencies in matters of faith, as pointed out by Muslim scholars, has been seen many times. In particular, it is a historical fact that during and after the formation of this religion, major objections to the principles of faith were raised from time to time by its own members, and these were covered up by the rulers and priests with various persecutions and tricks, and the ideas that were the source of the problems were turned into dogmatic beliefs with some hastily taken decisions.

From the Muslim point of view, it is an irrefutable fact that Christianity, which has falsified books and has been likened to other religions and traditions, is an open material for criticism, not only on the basis of historical claims but also on some rational grounds. However, this factuality is not emphasized much,

on the contrary, it is tried to be swept under the rug by passing over some counterinterpretations and mystical expressions against Muslims. However, as seen in modern scholarly studies by historians of religions, it is confirmed in a way that there are some problems in Christianity in many aspects and that Muslim scholars have made correct determinations. For example, the claims that the belief in the Virgin Mary is derived from ancient cults, that distortions made by people like Paul played a role in the deification of Jesus contrary to his true teaching, and that beliefs such as the divinity and the Trinity emerged with the influence of ancient religions and were kept alive through this religion are among the issues frequently mentioned by theologians as well as historians of religions. The first objections to this within Christianity were made by the likes of Arius and Paul of Samsath, even though their theological perspectives were considered problematic. Those who wanted to force Jesus to be accepted as God often tried to intimidate and ostracize these two and others with similar views. Although an apologetic literature emerged within Christianity with the aim of defending the faith, in fact, these texts were insufficient to defend the Christian faith, and they could not prevent the priests from making some decisions in the Councils with statements that were contrary to each other. As a result, these decisions caused various unrest and occasionally led to conflicts between the followers of the religion. Again, the divergence of the Churches and the separation of the members of the religion emerged as a result of these disagreements. For all these reasons, after the dogmatic and oppressive Christianity period, which is considered as the “Dark Middle Ages” in the West, reform and enlightenment developments were seen as a result of the efforts to use reason with the study of the philosophical heritage transferred from the Islamic World, and as a result, criticism of Christianity increased and different views on the principles of the religion were put forward.

All the available data allows us to easily see that the principles of Christianity's beliefs are not based on rational foundations and that they create intellectual confusion, and when we take into account that Jesus, who claimed to be a prophet, did not coincide with his other calls to divinity as seen in the Gospels, it reminds us that we are faced with a pile of inconsistencies. In short, the fact that Christians could not agree on the most fundamental issues and that their claims and arguments were far from convincing gives us the direct impression that some things were not settled in their minds. Therefore, the refutations of Muslim theologians and the apologies of Christians themselves are sufficient to show us the state of indecision and the intense contradictions that Christianity is in. The logical perspective and the data of the history of religions also support these findings.

GİRİŞ

Dinler ve inançlar tarihi incelendiğinde tevhit anlayışına paralel olarak her dönemde farklı inançların ve anlayışların var olduğu görülmektedir.¹ Akait konularına ek olarak içtimai hayatı kuşatan bazı temel konular da bu inanç ve anlayışlarla birlikte hep tartışılmaktadır. İnsanlık tarihine ve bilhassa yazının gelişmesinden sonrasındaki bulgulara baktığımızda bazen farklı inançtaki kişilerin ve grupların birbirleriyle uzlaşamadıklarını, bazen de aynı dine mensup kişilerin ve grupların birbirleriyle ihtilaf ettiklerini müşahade etmekteyiz.² Müslümanların Hristiyanlarla ilişkileri de ilk karşılaştıkları zamandan beri her dönemde bir mesele olmaktadır.³

İslam bilginleri tarafından karşıdan yapılan saldırılara karşı savunmalar ve diğer dinlere yöneltilen eleştiriler Müslümanlar için olduğu kadar diğer din mensupları için de oldukça önemlidir.⁴ Bu çalışma Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerine karşı ve gayrimüslimlerle ilgili çalışmalarda bulunanlar tarafından izlenmesi gereken hususlara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Zira Müslümanların inanç konusunda gayrimüslimlerle tartışmaları öncelikle İslam'ın tevhit ilkeleriyle ve âyetlerle sınırlandırılmıştır. Bu nedenle gayrimüslimlerle ve inançsızlarla ilgili meselelerde müminlere güzelce mücadele ve tebliğ görevi yüklenmiştir.⁵ Fakat bu durum tarihi süreçte Müslümanlar ve Hristiyanlar tarafından ekseriyetle terkedilmiştir.⁶ Bununla birlikte müminlerin, Müslüman olmayanların arzu ve isteklerine uyarak dinlerinden taviz veremeleri de beklenemez.⁷ Bu nedenlerle İslam âlimlerinin eserlerinde çoğu zaman bu hususlara duyarlılık gösterilmekle birlikte bazen de sadece nakillerde bulun-

1 Kur'an Yolu Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), er-Rûm 30/30-32. Âl-i İmrân 3/144. Şehristânî, *Milel ve Nihal (el-Milel ve'n Nihal)*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 26-27. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, 3 Cilt, (İstanbul: Kabaıcı Yayınevi, 2003), 1/11.

2 Şehristânî, *Milel ve Nihal*, 27-29. Mustafa Sinanoğlu, "Reddiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/516-521.

3 Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/516-519. Ali Erbaş, "Müslüman-Hristiyan Münasebetleri Sürecinde Hristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", *İLAM Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Ocak-Haziran 1998), 118-121.

4 Ramazan Biçer, "Kelam Bilginlerinin Yahudi ve Hristiyanlara Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 150-160.

5 en-Nahl 16/125. el-Gâşîye 88/21-22.

6 İbrahim Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 91-93. Sidney H. Griffith, "İstitrat 1: Abbâsiler'in İlk Yüzyılında Hristiyan Teoloji", çev. Salih Çift, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, ed. Sabine Schmidtke (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 139.

7 er-Ra'd 13/37.

makla yetinilmiştir. Diğer yandan Hristiyanlar da gerek kendi içlerinde gerek Müslümanlara dair savunularında bazı tutarsızlıklarda bulunmuşlardır.⁸ Bu meseleler ve bilhassa Hristiyanlığın kendisi genellikle kapsamlı çalışmalarla tez ve kitap boyutunda işlenen araştırma konularından olmakla birlikte bir makale boyutunda da özetlenerek incelenmesi gereken olgulardandır. Dolayısıyla bu makalede Hristiyanlığı, gerek kendi içerisindeki tartışmalarıyla gerek dinler tarihi verileriyle ve uzmanların değerlendirmeleriyle gerek Hristiyanların iddialarının mantıksal analiziyle ve yeri geldiğinde de Kur'an'ın ve Müslüman alimlerin eleştirileriyle değerlendirerek incelemeye çalışacağız. Mesele-ye Müslüman ve kelamcı bakışıyla yaklaşacağımızdan önce İslam'ın ve Müslümanların Hristiyanlığı değerlendirmelerini ele alacağız.

1. MÜSLÜMAN BİLGİNLERİN HİRİSTİYANLIK ELEŞTİRİLERİ

Reddiye geleneğini oluşturan tartışmalar, kaderle ilgili olduğu kadar âhiretle, peygamberlikle ve vahiyde de ilgili olduğundan müşriklerle, Yahudilerle ve Hristiyanlarla yapılan münazaralar dikkate alınarak peygamber dönemine kadar götürülebilir.⁹ Habeşistan'a giden Müslümanların, "adil Hristiyan" olarak nitelendirilen Kral'ın karşısında yaptığı inanç savunusu zikredilmeye değerdir.¹⁰ Necran heyeti ile yapılan tartışmalar da bilinen bir başka örnektir.¹¹ Yine birçok tarihi kayıtlarla bu meselelere dair bilgiler elde mevcuttur.¹² Nitekim bu tür tartışmalar üzerine inen âyetlerden de görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin, Hristiyanların ve müşriklerin inançları tahrifler, uydurmalar ve çarpıtmalar sebebiyle zemmedilmiştir.¹³ Fakat bununla birlikte Ehl-i Kitap'ın ve bilhassa Nasrânîlerin bazı meselelerde tasdik edildiği ve tevhide çağırıldığı hususu göze çarpmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim, İsa'nın bir elçi, beşer ve kul olduğunu, Hz. Meryem'in bir bakire olarak onu doğurduğunu ve fakat Allah'ın çocuk edinmediğini ve Hristiyanların bunları kendilerinin uydurduğunu

8 H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri (Müslüman-Hristiyan-Yahudi Kelâmı)*, çev. Kasım Turhan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 249-258. Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi (İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Anlayışı)*, çev. Oktay Özel vd. (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998), 172.

9 Zekiye Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 142-146, 156-165. Kaya, "Ehl-i Kitap", 10/516-519.

10 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, çev. Mehmet Beşir Eryarsoy (İstanbul: Siyer Yayınları, 2003), 1/426, 444-448.

11 Alexander Treiger, "Kelâmın Kökenleri", çev. Ulvi Murat Kılavuz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, ed. Sabine Schmidtke (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 60-61.

12 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/146-152.

13 Mahmut Aydın, *Dinler Tarihi (Tarih, İnanç ve İbadet)*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2021), 415-416. Kaya, "Ehl-i Kitap", 10/516-519.

nu beyan etmektedir.¹⁴ Teslis gibi bazı inançların tevhit akidesini bozduğu ve Rab olanın yalnız Allah Teala olduğu bildirilmektedir.¹⁵ Hristiyanlarla ortak zeminde buluşulması cihetiyle Hz. Peygamber'in Hristiyanlara yaptığı tebliğleri de bu minvalde dikkate alınmalıdır.¹⁶

Müslüman âlimler ise ilk asırdan itibaren birçok nedenlerle diğer din mensupları ile ilmi münazaralarda bulunmuş ve birtakım reddiyeler kaleme almışlardır.¹⁷ Bu dinlerin dolaylı ya da açık etkilerinin Müslümanlar arasında da görülüp görülmediği tartışma konusu olmuştur.¹⁸ Kur'an'ın mahluk olup olmadığı tartışmaları ile birlikte beklenen Mehdî ve kurtarıcı Mesih inançları ve bilhassa kader anlayışı diğer dinlerle ilişkisi bağlamında sorgulanmıştır.¹⁹ Zaman zaman Ehl-i Kitap'tan ve diğer dinlerden etkilenmeler olmuştur.²⁰ Çünkü Araplar, Yahudilerden, Hristiyanlardan ve diğer din mensuplarından birçok dönemde birçok cihetten etkilenmişlerdir.²¹ Ayrıca Ashab-ı Kirâm, Tâbiûn ve müşrikler de Hristiyanlığa ait belli konulardan haberdar görünmektedir.²² Araplar'ın bu bilgilerini en somut haliyle Habeşliler huzurunda yapılan münazaralarda görebiliyoruz. Zira müşrikler, Habeşliler'e müminlerin İsâ hakkındaki farklı telakkilerini hatırlatarak aralarına ayrılık tohumu ekmeye çalışmışlardır.²³ Diğer yanda Emevîler ve Abbâsîler Dönemi'nde diğer din mensuplarının, özellikle Hristiyanların Müslümanlara yakın olduğu bilinmektedir.²⁴ Bu dönemde kader tartışmasının şiddetlenmesinde ve benzeri birçok problemin ortaya çıkmasında bu ortamın tam olarak kanıtlanmasa da etkisi olmuştur.²⁵ Dolayısıyla ticari ilişkiler ve seyahatler başta olmak üzere Müslümanların çe-

14 el-Mâide 5/72-77. Meryem 19/16-22. el-Mâide 116-118.

15 Mustafa Sinanoğlu, "Hristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/364-372.

16 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 109.

17 Sinanoğlu, "Hristiyanlık", 17/364-372. Sinanoğlu, "Reddiye", 34/516-521.

18 Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 97-100. Treiger, "Kelâmın Kökenleri", 60-67.

19 Arthur Stanley Tritton, *İslam Kelâmı*, çev. Mehmet Dağ (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 36, 79-80.

20 Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, 82. Tritton, *İslam Kelâmı*, 30, 186-188.

21 Treiger, "Kelâmın Kökenleri", 60-66. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/68. Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık*, 69, 105-112.

22 Louis Gardet - Georges Anawati, *İslam Teolojisine Giriş (Karşılaştırmalı Teoloji Denemesi)*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 61-62.

23 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/446.

24 Gardet - Anawati, *İslam Teolojisine Giriş*, 62.

25 Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, 20, 82, 88-89. Treiger, "Kelâmın Kökenleri", 61-69.

şitli vasıtalarla yakın ilişkilerde bulundukları Hristiyanlardan hiçbir şey duy-mamış olmaları kabul edilemez. Nitekim Cahiliyye Devri'nde de Haniflerden bazıları ve diğer Araplar bu dinleri araştırmış ve bazıları da bu dinlere intisap etmişti.²⁶ Hz. Muhammed'in (A.S.) de Arap Hristiyanlarına yani İyâd, Gas-sân, Kelb ve Tağlib gibi kabilelere mensup kimselere tebliğde bulunduğu ve Hristiyanlığa intisap etmiş olan Beni Hanife, Züheyl, Kinde, Beni Âmir ve Kelb gibi bazı Arap kabilelerle görüştüğü bilinmektedir.²⁷ Kabul etmeliyiz ki ilahi vahyin nüzulünün ilk anından itibaren yanlış tanrı tasavvurlarına ve ku-surlu peygamber inançlarına dair tenkitler bu minvalde anlam kazanmakta ve bizatihi bu zümrelere de böylece eleştiriler yöneltilmektedir.²⁸

Eldeki bütün verilerde Müslüman alimlerin çoğunlukla Kur'an'a dayanarak Hristiyanları eleştirdiği görülmektedir. Bu tenkitler genellikle en başta te-bşir ve nübüvvetle alakalıdır ve devamında çarmıhı ret ile İsâ'nın tabiatını sorgulayıcı mahiyette olup, Hz. İsâ'nın hulûl veya teslis ile ilahlaştırılmasına karşı çıkış şeklinde kendisini göstermektedir.²⁹ Hristiyanların kitaplarındaki çelişkilere dair yorumlar, onların tahriflerine ve aşırı yorumlarına dair bazı örnekler yer almakla birlikte bazı bilginler bunları delil olarak almamıştır.³⁰ Hristiyanlık eleştirilerine kelâma dair kaynaklarda olduğu kadar tefsirlerde de rastlanmaktadır.³¹ Özellikle teslis doktrini, Allah Teala için söylenen “baba” yakıştırmaları, Hz. İsâ hakkında söylenen “Allah'ın/Tanrı'nın oğlu” ve “Rab” ifadesi ve Hz. Meryem'in durumu reddiyelerde, kelâm eserlerinde ve tefsirlerde konu edilmiştir.³² İslam dünyasında birçok bilgin zaman zaman Hı-ristiyanlara ve Yahudilere dair müstakil reddiyeler de kaleme almışlardır. Bu konuda Câhiz (ö. 255/869), el-Verrâk (ö. 247/861), Ali b. Rabben et-Taberî (ö. 248/862 veya daha sonra) ilk akla gelenlerdir³³. Yine eserlerinde ayırdı-ğı bölümlerle Hristiyanlara eleştiri yapan Mâtürîdî (ö. 333/944), Bâkılânî (ö. 403/1013) ve İbn Hazm da (ö. 456/1064) öne çıkan isimlerdir³⁴. Cüveynî (ö. 478/1085) ise *Şifâ'ü'l-ğalîl* adlı eserinde yalnızca tahrif meselesini ele al-

26 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/300-302.

27 Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık*, 106-107, 144-145.

28 Mahmut Aydın, “Mesih”, *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Erişim 3 Ekim 2024).

29 Sinanoğlu, “Reddiye”, 34/516-521. Biçer, “Kelâm Bilginlerinin Yahudi ve Hristiyanlara Yaklaşımı”, 151-158. Salime Leyla Gürkan, “Teslîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/549-552.

30 Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, 177-183.

31 Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık*, 211-213.

32 Salime Leyla Gürkan, “Teslîs”, 40/549-552.

33 Sinanoğlu, “Reddiye”, 34/516-521.

34 Sinanoğlu, “Reddiye”, 34/516-521.

miştir.³⁵ Zeydiler'den Kâsım er-Ressî'nin (ö. 246/860) yazdığı *er-Redd ale'n-Nasârâ* adlı risalesi de elde mevcuttur.³⁶ Belli bir amaç ve konu bazında yazılan bu vb. risalelerin ve kitap bölümlerinin yanı sıra Hristiyanlığı ve Hristiyanları eleştiren daha geniş çaplı reddiyeler de bulunmaktadır.³⁷ Şii kelâmcılardan Fazl b. Şâzân'ın (ö. 260/874) ve Murtaza Râzî'nin (ö. 630/1233'ten sonra) Hristiyanlığa reddiyeleri olduğu bilinmektedir.³⁸ Mu'tezilî kelâmcılar arasında Kâdî Abdülcebbar'ın (ö. 415/1025) eserlerindeki bölümler de oldukça dikkat çekicidir.³⁹ Yine Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) de birçok mezhebi ve dini incelediği *İtikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* adlı bir eseri mevcuttur.

Dini metinler üzerinden süregelen tartışmaların ve reddiyelerin ilk dönemin ardından daha sonraki süreçte biraz daha geliştiği görülmektedir. Burada kelâmcılar ile Ehl-i Hadis taraftarlarının yöntemleri kıyaslanabilir.⁴⁰ Çünkü nakli delilleri kullananlarla, metin tahlillerinde bulunup akli delilleri kullananlar yöntem farklılığına sahiptir.⁴¹ Bu da tartışmanın seyri açısından oldukça önemlidir. Kelâmcıların akıl yürütmeyle beraber cedel olarak adlandırılan ilzam yöntemiyle Hristiyanları eleştirdikleri açıktır. Fakat tartışmaların bir üst boyuta evrilip daha ilmi bir düzleme çekilmesinde elbette ki Abbâsiler (750-1258) tarafından kurulan Beytülhikme'nin önemli bir konumu bulunmaktadır.⁴² Çünkü burada tercümelerle birlikte felsefe ve Aristo mantığı da Müslümanlar tarafından iyi seviyede öğrenilmiş ve Hristiyanlarla Müslümanlar tartışmalarını mantıksal düzlemde gerçekleştirmeye başlamışlardır.⁴³ el-Kindî (ö. 252/866) ile Yahya b. Adî'nin (ö. 364/975) bu minvalde kendi inançları doğrultusunda bir takım savunu, reddiye ve eleştiriler yaptığı bilinmektedir.⁴⁴ Daha sonraları yaşayan İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) ve takipçisi İbn Kay-

35 Sinanoğlu, "Reddiye", 34/516-521.

36 Biçer, "Kelam Bilginlerinin Yahudi ve Hristiyanlara Yaklaşımı", 151.

37 Sinanoğlu, "Reddiye", 34/516-521. Jacques Waardenburg, "Mesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/306-309.

38 Adem Arıkan, "İsnâaşeriyye'nin Temel Eserleri ve Fırak Kaynakları", *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, ed. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 275, 280-281.

39 Kâdî Abdülcebbar, *Tesbî'tu Delâilü'n-Nübüvve (Mücizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı)*, çev. M. Şerif Eroğlu – Ömer Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023), 186-410.

40 Gürkan, "Teslîs", 40/549-552.

41 Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, 134-135, 162-165.

42 Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, 95.

43 Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 244-246.

44 Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 246-258.

yim'in (ö. 751/1350) reddiyeleri ise İbn Hazm'ın tenkitlerini aşan bir boyutta görülmemektedir.⁴⁵

Asrımıza yakın dönemlerde de Türkçe başta olmak üzere diğer dillerde de bazı reddiyeler kaleme alınmıştır ki bunların en kıymetlileri ihtida edenlerin yazdıklarıdır. Örneğin; İbrahim Müteferrika'nın (ö. 1160/1747) reddiyesi bunlardandır.⁴⁶ Diğer yanda Harputlu İshak Efendi'nin (ö. 1309/1892) reddiyesi ve Rahmetullah el-Hindî'nin (ö. 1308/1891) yazdığı *İzhârü'l-hakq* önemli eserlerdendir.⁴⁷

Bugün de ülkemizdeki bazı bilim insanları Hristiyanlık üzerine makale, tez ve kitap çalışmaları ile bu alana katkı sunmaktadır. Örneğin; Mahmut Aydın'ın *Tarihsel İsâ: İman'ın Mesih'inden Tarihin İsâ'sına* adlı eseri, Mehmet Bayraktar'ın *Bir Hristiyan Dogması: Teslis* adlı eseri ve Şinasi Gündüz'ün *Pavlus; Hristiyanlığın Mimarı* isimli yapıtı modern bilimsel verilerden yola çıkılarak Hristiyanlığı incelediği için gayet mühim bilgileri içeren eserlerdendir. Son dönemlerde yayınlanan tezlerde de görüldüğü üzere Mehmet Zafer İnanlar'ın *Din-Mitos İlişkisi: Hristiyanlık Örneği* isimli çalışması ve Maksude Kurt'un *Tanrıça Kültü ve Hristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri* gibi çalışmalar da eleştirel gözle Hristiyanlığa yaklaştığı için bu minvalde değerlendirilebilir.

Sonuçta iki dinin mensupları birçok defa reddiyeler yazıp, kimi zaman da münazaralarda bulunmuşlardır.⁴⁸ Nihâyetinde Müslümanlar, Hristiyanları putpe-restlikle ve Pagan inançlarını devam ettirmekle itham etmişlerdir.⁴⁹ Gerçekten de teslis inancının, hulûl ve Mesîh inanışlarının diğer inançlarla benzerlikler taşıyan kökleri bulunmaktadır.⁵⁰ Hatta eski kültürlerden de bir takım motiflerin etkisi görülebilmektedir.⁵¹ Bu minvalde eleştirilerini dinler tarihi ve mantık perspektifiyle yapanların polemik yerine daha tutarlı bir yol tuttukları da söylenebilir.

45 Sinanoğlu, "Reddiye", 34/516-521.

46 Sinanoğlu, "Reddiye", 34/516-521.

47 Sinanoğlu, "Reddiye", 34/516-521.

48 Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, 159, 166.

49 Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 244. Gürkan, "Teslîs", 40/549-552. Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, 376.

50 Aydın, "Mesih". Martin Turner, *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, ed. Mualla Selçuk vd. (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2016), "Teslis", 2/780. Zafer Duygu, "Teslis", *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Erişim 4 Ekim 2024). Kürşat Demirci, "Hulûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları), 18/340-341. Jacques Waardenburg, "Teslîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/548-549.

51 Joseph Campbell, *Tanrı'nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*, çev. Kudret Emiroğlu, (Ankara: İmge Kitabevi, 3. Basım, 2003), 309-310, 317, 340.

2. HİRİSTİYANLARIN SAVUNULARI VE MÜSLÜMANLARA YAPTIKLARI BAZI KARŞI ELEŞTİRİLER

Hristiyanlar içerisinde apolojik/apolojetik bir yazım geleneğinin olduğu asla gözden kaçırılmamıştır.⁵² Bu yönüyle Hristiyanlar yazdıkları reddiyelerle Müslümanları tenkit etmişlerdir.⁵³ Örneğin; Müslümanlar Hacerü'l-esved'e kıymet verdikleri için onlar nazarında putperest sayılmakta iken kendilerinin teslis gibi inançlarını savundukları görülmektedir.⁵⁴ Erken dönemlerde Hristiyanlar içerisinde kendilerinin tevhidi savunduğunu ısrarla vurgulayan bazı yazarlar bulunduğu gibi bugün de Hristiyanlık birçok yazara göre monoteist bir dindir.⁵⁵ Bu eserlerde eleştiri konusu olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğinin inkâr edilmesi başta gelir.⁵⁶ Onlara göre Hz. Muhammed sadece bir taklitçi olmakla beraber, Eski ve Yeni Ahit'teki hükümlerden etkilenecek ve eski kültürleri tenkit ederek bir din kurmuş ve bazı gelenekleri sürdürmüştür.⁵⁷ Diğer yandan Kur'an-ı Kerim'in gerçek dışı bilgiler barındırdığını da ileri sürmüşlerdir. Örneğin; çarmıh hadisesine dair itirazları ve Hz. Meryem'e tapılmadığını beyan etmeleri bunların başında gelir.⁵⁸ Fakat şurası ilginçtir ki Hristiyanlar Kur'an'daki bazı bahisleri, bilhassa kendileriyle ilgili kısımları da görmezlikten gelmişler ya da çarpıtmışlardır. Örneğin; İsa'ya "kelimetullah" ve "ruhullah" denmesini görüşleri doğrultusunda yorumlamak ve Müslümanları bu tür örneklerle ilzam etmeye çalışmaktadırlar.⁵⁹

Hristiyanların bazı polemikçileri de meşhurdur ki isimleri burada zikredilmesi gerekir.⁶⁰ Örneğin; *Sapkınlar Kitabı* adlı eserini Müslümanları eleştirmek için yazan Yuhanna ed-Dımeşkî ile birlikte Theodore Ebû Kurrâ/Kurre (ö. 812'den sonra), İbn Zur'a/Zür'a (ö. 1008), Ebû Râita (IX. yüzyıl), Timo-

52 Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi / Thales'ten Baudrillard'a*, (İstanbul: Say Yayınları, 8. Basım, 2018), 187-188. Aydın, *Dinler Tarihi*, 437.

53 Griffith, "İstirat 1: Abbâsiler'in İlk Yüzyılında Hristiyan Teoloji", 139-149.

54 Erbaş, "Müslüman-Hristiyan Münasebetleri Sürecinde Hristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", 122-123. Waardenburg, "Teslis", 40/548-549.

55 Griffith, "İstirat 1: Abbâsiler'in İlk Yüzyılında Hristiyan Teoloji", 144-147. Thurner, "Teslis", 2/780.

56 Sinanoğlu, "Hristiyanlık", 17/364-372. Erbaş, "Müslüman-Hristiyan Münasebetleri Sürecinde Hristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", 121-125.

57 Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, 112-117.

58 Erbaş, "Müslüman-Hristiyan Münasebetleri Sürecinde Hristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", 124.

59 Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 234-244.

60 Griffith, "İstirat 1: Abbâsiler'in İlk Yüzyılında Hristiyan Teoloji", 142-145. Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 38.

thee I (ö. 823) ve Paul d'Antioche (XII. yüzyıl) gibi eleştirmenler de meşhur polemikçiler olarak bilinmektedir.⁶¹ Fakat bu konuda Yahya bin Adi'nin (ö. 975) eleştirileri Müslümanlarla olan yakınlığından dolayı diğerlerinden daha önemli sayılabilir.⁶² Neticede Hristiyanlar çeşitli düşüncelerle hem kendi içlerindeki tartışmaları yönlendirmek hem de Müslümanların bazı iddialarına cevap vermek üzere birtakım eserler kaleme almışlardır.⁶³ Burada birçok noktadan onların da Müslümanlardan etkilendiği görülmektedir.

3. HİRİSTİYANLARIN TARİHSEL SÜREÇTE KENDİ İÇLERİNDEKİ TARTIŞMALARI VE APOLOJİ GELENEĞİ

Hız. İsa'nın (A.S.) vefatının ardından başlangıçta bu dinde Yahudi kökenli Hristiyanlar ile putperest kökenli Hristiyanlar olarak adlandırılan iki ayrı zümre bulunmaktaydı.⁶⁴ Filistin/Kudüs etrafındaki Yahudi kökenlilerin İsrail Krallığı'nı yeniden kurmak için Mesihçi bir anlayışta oldukları görülmektedir.⁶⁵ Diğer dinlerden ve kavimlerden gelmiş olanlar ise putperest kökenli Hristiyanlar olarak addedilmekteydi ve şeriat konusunda diğerlerinden farklı görüşlere sahiptilerdi.⁶⁶ Beklenen Mesih'in tanrılaştırılması ise Hristiyan ilahiyatı açısından bir meseledir.⁶⁷ Bu ve benzeri saiklerle Hristiyanların kendi içlerinde birçok farklı görüş ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Öyle ki bu gruplar arasında zaman zaman mücadeleler de gerçekleşmiştir.⁶⁹ Fakat kurumsal bir kimliğin galip gelmesi aşamasında örneğin Konsiller'de; İsa "Tanrı'nın oğlu" olarak kabul edilmiş ve sonra Theodosius (ö. 395) döneminde buna karşı çıkan Ariusçuluk gibi akımlarla devlet ve Kilise eliyle mücadele edilmiştir.⁷⁰ Açıkça görmekteyiz ki Hristiyanlığın dönüşümünde Kilise'nin ve sonrasında Roma'nın etkisi

61 Erbaş, "Müslüman-Hristiyan Münasebetleri Sürecinde Hristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", 122-124. Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 38.

62 Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 244-246.

63 Griffith, "İstirat 1: Abbâsiler'in İlk Yüzyılında Hristiyan Teoloji", 148-150.

64 Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/328-340.

65 Aydın, *Dinler Tarihi*, 403. Waardenburg, "Mesih", 29/306-309.

66 Mehmet Aydın, "Hristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/340-358.

67 Campbell, *Tanrı'nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*, 306.

68 Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, haz. Recep Kibar (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2017), 168.

69 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/392-393. Demirci, "Hristiyanlık", 17/328-340. Aydın, "Hristiyanlık", 17/340-358.

70 Waardenburg, "Mesih", 29/306-309. Mehmet Zafer İnanlar, *Din-Mitos İlişkisi: Hristiyanlık Örneği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 98. Aydın, *Dinler Tarihi*, 440-442. Demirci, "Hristiyanlık", 17/328-340. Duygu, "Teslis".

yadsınamaz.⁷¹ Aslında daha öncesinde de Hristiyanlığın temel akidesinden ayrılarak birkaç defa dönüşüme uğradığı kabul edilmektedir.⁷² Zira ilk iki asırda olmayan İkonacılık kültürü bunu bize kanıtlamaktadır.⁷³ Diğer yanda bu dönüşümün yaşanmasında bazı tartışmaların neticelerinin toplumlara dayatılmış olması ve hatta Pavlus (ö. 67) gibi liderlerin baştan itibaren Yahudi şeriatına tavır alması da etkilidir.⁷⁴ Bunlarla birlikte açıkça bilinen bir husustur ki İncillerin yazımı da İsa'dan sonradır.⁷⁵ Her ne kadar Havarîlerin ve Pavlus'un adı ve inancı öne çıkarılsa da yazıya geçirilirken esas İncil'e birtakım müdahalelerin olduğu görülmektedir.⁷⁶ Örneğin; en başta Hz. İsa'nın Aramice konuştuğu ancak İncillerin ise Yunanca olduğu ve bazı şeylerin değişmiş olabileceği öne sürülmektedir.⁷⁷ Eski Ahit'e alınmayan apokrif metinlerin eklemeler yoluyla Hristiyanlar tarafından kabul edildiği iddiaları oldukça önemlidir.⁷⁸ Hatta kanonik kabul edilen dört İncil'in içerikleri ve yazarlarına aidiyetleri de tartışmalıdır.⁷⁹ Fakat şurası bir gerçektir ki Hristiyanlığın dönüşümünde özellikle Pavlus'un büyük bir etkisi olduğu tartışmasızdır.⁸⁰ İsa'nın tanrılaştırılmasına giden süreçte toplumların eskiden kalma inançları kadar o da büyük bir etkiye sahiptir.⁸¹ Çünkü o "yasa" yerine Mesîh'e imanı vurgulamıştır.⁸²

71 Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 174-176. Mahmut Aydın, "Kilise", *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Erişim 3 Ekim 2024).

72 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/453-454. Mahmut Aydın, "Hristiyanlık". *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Erişim 3 Ekim 2024).

73 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 3/71.

74 Aydın, *Dinler Tarihi*, 420-421.

75 Sinanoğlu, "Hristiyanlık", 17/364-372. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 157-158. Muhammet Ali Bağır, "Kitab-ı Mukaddes", *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Erişim 3 Ekim 2024). Aydın, *Dinler Tarihi*, 406.

76 Ömer Faruk Harman, "İncil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/270-276. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 159. Bağır, "Kitab-ı Mukaddes". Aydın, *Dinler Tarihi*, 474-475. Fuat Aydın, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2017), 47-48.

77 Peter Antes, *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, ed. Mualla Selçuk vd. (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayinevi, 2016), "Hristiyanlık", 1/310-313. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 158. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/393, 419.

78 Bağır, "Kitab-ı Mukaddes". Campbell, *Tanrı'nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*, 335. Demirci, "Hristiyanlık", 17/328-340.

79 Aydın, *Dinler Tarihi*, 476. Harman, "İncil", 22/270-276. Kâdî Abdülcebbar, *Tesbî'tu Delâilî'n-Nübüvve*, 308. Aydın, *Dinler Tarihi*, 408-409.

80 Şinasi Gündüz, *Pavlus; Hristiyanlığın Mimarı*, (İstanbul: Miletinhal Yayınları, 2. Basım, 2021), 301. Aydın, "Hristiyanlık", 17/340-358. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 169.

81 Campbell, *Tanrı'nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*, 347.

82 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/410.

Diğer yanda güneş kültü ve Mithra gibi başka etkiler de kendini göstermektedir.⁸³ Bilhassa ilk birkaç asırda Gnostik ve Helenistik etkiler görülmektedir.⁸⁴ Nihâyetinde başlangıçtaki Yahudiliğe bağlılık git gide azalmış ve bu durum farklı uygulamalar ve ibadetlerde kendini açıkça göstermiştir.⁸⁵ Ruhbanlığın ve manastır hayatının da bu dine sonradan girdiği görülmektedir.⁸⁶ Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı himayesinin ardından devletin Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılması sonucunda bu olay bir tarafta Latin Kültürü'ne, diğer yanda Grek Kültürü'ne bağlı iki Hristiyanlık anlayışının filizlenmesine yol açmıştır.⁸⁷ Elbette bütün bunlar yaşanırken Havarilerin, azizlerin, piskoposların ve Kilise'nin etkilerini, yani Hristiyanlığın değişim sürecindeki önemli rollerini de zikretmek gerekir.⁸⁸ Nitekim Petrus'un (ö. 67), Augustinus'un (ö. 430) ve diğer bazı ilahiyatçıların da bu dinde fevkalade önemli konumları ve etkileri vardır.⁸⁹

Müslümanların tanıdığı cihetle Hristiyanlık'ta üç mezhep öne çıkmaktadır.⁹⁰ Ya'kübîler (monofizitler), Mesîh ile Tanrı'yı tek tabiatta kabul ederken; Nestûrîler (diyofizitler), Mesîh'te biri ilâhî biri beşerî iki tabiat olduğunu iddia ederler. Bir de ayrıca krala bağlı olanlar olarak tanınan Melkâiyye (Melkâniyye) mezhebi bulunmaktadır ki onların mensupları da Kadıköy Konsil'ine bağlı kalarak iki ayrı tabiatı birbirine denk olarak yorumlamışlardır.⁹¹ Bu üç mezhebin dışında diğer mezheplerin görüşleri son dönemlere kadar Müslümanlar açısından çoğunlukla ikinci planda kalmıştır. Hristiyanlar tarihi süreç içerisinde daha sonraları Ortodoks ve Katolik olarak da ayrılmışlardır.⁹² Ancak bu geç bir tarihte yani XI. asırda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dö-

83 Campbell, *Tanrı'nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*, 309-310. Aydın, *Dinler Tarihi*, 416-419.

84 Demirci, "Hristiyanlık", 17/328-340. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 157. Campbell, *Tanrı'nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*, 330-331.

85 Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 168. Aydın, "Hristiyanlık".

86 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/396, 466. Sinanoğlu, "Hristiyanlık", 17/364-372. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 178-179.

87 Demirci, "Hristiyanlık", 17/328-340. Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, 177. Antes, "Hristiyanlık", 1/310-313. M. Nesim Doru, "Süryaniler", *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Erişim 4 Ekim 2024).

88 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/453-454, 467. Aydın, "Kilise". Waardenburg, "Teslîs", 40/548-549. Armstrong, "Tanrı'nın Tarihi", 157-159.

89 Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, 165. Aydın, "Hristiyanlık", 17/340-358. Aydın, *Dinler Tarihi*, 426-428. Waardenburg, "Mesîh", 29/306-309.

90 Şehristânî, *Milel ve Nihal*, 211-215.

91 Mustafa Sinanoğlu, "Melkâiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/84-85.

92 Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 177. Aydın, "Hristiyanlık".

nemdeki tartışmaların, ilk veya yakın dönemdeki İslam alimlerinin kitaplarında olması doğal olarak beklenemez. Fakat daha erken dönemlerde Doğu ve Batı kiliseleri arasında bazı farklılıklar baş göstermiştir.⁹³ Ayrıca İskenderiye, Kapadokya ve Antakya okulları reddiye yazan İslam alimlerinden çok daha öncedir.⁹⁴ Burada bizi ilgilendiren esas husus; bunlarla beraber Patristik Literatür'dür.⁹⁵ Çünkü İslam ülkelerinde bu literatürün varlığına dair görüşler olsa da İslam bilginlerinin bunlara ne kadar aşına oldukları birer muammadır.⁹⁶ Örneğin; Bâtınîler'le yüzeysel okuma yapanların birbirlerini tenkit ettiği bilinmektedir.⁹⁷ Diğer yanda Kilise Babaları, Gnostikler'e karşı reddiye geleneğini başlatmışlardır.⁹⁸ Bunlar arasında putperestliğe karşı tavırlar da mevcuttur. Hatta daha sonrasındaki İkonakırımcılık (ikonoklazm) Dönemi de Müslümanlar açısından incelenmesi gereken bir dönemdir.⁹⁹

Bütün bir tarihi süreç göz önüne alınarak kendi dinamikleriyle inanç meseleleri ele alındığında Hristiyanlığın birçok sorunla yüzleştiği ve birçok defa bölünme yaşadığı görülmektedir.¹⁰⁰ Öyle ki Roma ile ihtilafı olan Keldânî, Kıptî, Ermenî ve Süryânî kiliseleri Doğu Hristiyanlığını temsil eder¹⁰¹. Kendi içlerinde yaşanan ateşli tartışmalarda da Samsatlı Pavlus (ö. 275), Arius (ö. 336) ve Nestorius (ö. 451) başta olmak üzere Iranaeus (ö. 200), Tertullian (ö. 220), Origen (ö. 254), Diedorus (ö. 300?), Lucian (ö. 312) gibi isimler ilk ciddi itirazları veya farklı görüşleri ortaya koymuşlardır.¹⁰² Konsillerdeki tartışmaların ve kilise bölünmelerinin ardından nihayetinde Martin Luther (ö. 1546) ile başlayan reform hareketi ve aydınlanma esas alınırsa Hristiyanlığın her çağda ve hatta bugün de çok büyük krizlerle karşı karşıya olduğu yine söylenebilir.¹⁰³ Nitekim Protestanlar, Hristiyanlığa içeriden çok önemli itiraz-

93 Aydın, "Kilise". Doru, "Süryaniler".

94 Aydın, "Hristiyanlık", 17/340-358.

95 Aydın, *Dinler Tarihi*, 435-443. Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 187-191.

96 Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 60.

97 Aydın, "Hristiyanlık", 17/340-358.

98 Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 190.

99 Aydın, *Dinler Tarihi*, 441.

100 Demirci, "Hristiyanlık", 17/328-340. Aydın, "Hristiyanlık".

101 Antes, "Hristiyanlık", 1/310-313.

102 Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 38. Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, 167-168. Aydın, *Dinler Tarihi*, 438. Britannica, The Editors of Encyclopaedia, "Paul of Samosata", *Encyclopedia Britannica* (Erişim: 1 Ocak 2025).

103 Schimmel, *Dinler Tarihi*, 187. Aydın, *Dinler Tarihi*, 449. Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, 157.

lar yapmışlardır.¹⁰⁴ Onlardan sonraki dönemde de Avrupa’da Hristiyanlığa, Kilise’ye ve çelişkili dini görüşlere tepki olarak ortaya çıkan deizm çeşitli şekillerde varlığını sürdürmüş ve bu günlerde de oldukça yaygınlaşmıştır¹⁰⁵.

4. DİNLER TARİHİ VERİLERİ İLE HİRİSTİYANLIĞA BAKIŞ

Doğu ve Batı kiliselerinde ve Konsiller’de başta İsa (A.S.)’ın tabiatı hakkında birtakım tartışmalar yaşanmıştır.¹⁰⁶ Bu tartışmaların yaşanmasında Hristiyanlığın İsa’nın şahsiyeti üzerine inşa edilen bir din olması sebep gösterilir.¹⁰⁷ Sonuçta İsa, abartılı anlatılar ve kanunlaştırmalarla Hristiyanlıkta tanrılaştırılmıştır.¹⁰⁸ Zira Hz. İsa hayattayken ona öğretmen olarak hitap edildiği görüşü hakimdir.¹⁰⁹ Fakat tanrılaştırmaya zemin hazırlayan ifadelerin İsa’nın vaazında bulunduğu savunular da mevcuttur.¹¹⁰ Ancak Kutsal Ruh’un tanrısallığı üzerine yaşanan tartışmalar da teslisin durumu bakımından incelenmeye değerdir.¹¹¹ Bir diğer konu Hristiyanlığın farklı kültürlerden etkilenmesi meselesidir. Paul F. Knitter teslisteki Yunan etkisinden söz etmektedir¹¹². Bunlarla eş zamanlı olarak her ne kadar karşı koymaya çalışanlar olduysa da Hristiyanlığın uzun bir süreçte Yunan Felsefesi’nden özellikle de Neoplatonizm ve Aristoculuktan etkilendiği de görülmektedir.¹¹³ Henüz yayılma aşamasında yani ilk iki asırda Helenistik etkilerle ortaya çıkan Kırstoloji tartışmaları mevcuttur ve İsa’nın beşerî ve ilâhî tabiatına dair bu tartışmalar din içerisinde ayrışmalara ve bölünmelere sebep olmuştur.¹¹⁴ Sonrasında da Kilise’nin gündemi belirlemesi ile uzun süre İnciller üzerinde durulmuştur. Sonuçta Hristiyanlık’taki en büyük tartışmalar esasen cevher, uknûm tartışmaları etrafında yaşanmıştır denilebilir.¹¹⁵ Bütün bu olaylar sürecinde Konsiller’in kararlarına

104 Aydın, *Dinler Tarihi*, 448-452. Hakan Olgun, “Protestanlık”, *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Erişim 7 Ekim 2024). Aydın, “Hristiyanlık”, 17/340-358.

105 Hüsamettin Erdem, “Deizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04.11.2024).

106 Aydın, *Dinler Tarihi*, 440-442. Waardenburg, “Mesih”, 29/306-309.

107 Aydın, “Hristiyanlık”.

108 Armstrong, *Tanrı’nın Tarihi*, 154-157. Campbell, *Tanrı’nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*, 317. Duygu, “Teslis”. Thurner, “Teslis”, 2/780.

109 Aydın, *Dinler Tarihi*, 413.

110 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/388.

111 Armstrong, *Tanrı’nın Tarihi*, 160-162. İnanlar, *Din-Mitos İlişkisi: Hristiyanlık Örneği*, 98-99.

112 İnanlar, *Din-Mitos İlişkisi: Hristiyanlık Örneği*, 101.

113 Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 160, 173-175. Doru, “Süryaniler”.

114 Aydın, “Hristiyanlık”, 17/340-358. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 172-174. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/393

115 Sinanoğlu, “Hristiyanlık”, 17/364-372. Duygu, “Teslis”.

katılmayan birçok yerel kilise heretik kabul edilmiştir.¹¹⁶ Kanonik İnciller'in dışındaki İnciller de apokrif sayılmıştır.¹¹⁷ Müslüman alimlerin eserlerinde ise genellikle, Kilise'nin dogmalarına karşı çıkanların başına neler geldiği maalesef göz ardı edilmiştir. Hristiyanlığın serüvenine bakıldığında Hz. İsa'ya dayandırılan "Tanrı'nın Krallığı" şiarının ardından Kilise'nin ve Roma'nın etkisi ile devlet-din birlikteliği gerçekleşerek despotizm ile folklordan ve mitolojiden beslenen inançların toplumlara dayatıldığı ve/veya sürdürüldüğü görülmektedir.¹¹⁸ Örneğin; önceleri Hristiyanların reddettiği Roma'nın ve diğer toplumların tanrı-kral inancının sonraları İsa'nın ilahlaştırılmasında rol oynadığı görülebilmektedir.¹¹⁹ Özellikle bu tür olgular hesaba katılarak "Kilise dışında kurtuluş yoktur." şiarının kabulüyle insanların dışlandığı gerçeği de yok sayılmamalıdır.¹²⁰

Hristiyanların Kur'an'a dair temel itirazlarının birçoğuna tarihi süreç içerisinde gerekli cevaplar yine Müslümanlarca verilmiştir. Bilhassa Hz. Meryem üzerinden süren tartışma neticesinde yapılan bazı çalışmalarda da Tanrıça kültlerinin devamı olarak Hz. Meryem'e tapınıp tapınılmadığıyla ilgili önemli tespitlerde bulunulmuştur.¹²¹

Netice itibariyle Kur'an'da işaret edilen haliyle Hristiyanlığın birçok defa değişim yaşadığı, inançların ve anlayışların azizlerce ve ruhbanlarca dönüştürüldüğü farklı yönlerden açıkça dile getirilmiştir.¹²² Yalnız bazı dinler tarihçileri problemlerin kaynağını Pavlus'un görüşlerinde görmekteyken Protestanlar ve diğer bazı dinler tarihçileri de sonraki dogmaları hedef almaktadırlar.¹²³ Sonuçta Hz. İsa'nın peygamber kabul edilmesi yerine ilahlaştırıldığına ve Hristiyanların Yunan felsefesinden, kültürlerden ve pagan inançlarından

116 Aydın, "Hristiyanlık", 17/340-358. Demirci, "Hristiyanlık", 17/328-340. Aydın, "Hristiyanlık".

117 Bağır, "Kitab-ı Mukaddes". Harman, "İncil", 22/270-276.

118 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/381-382, 454. Campbell, *Tanrı'nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*, 354-355, 377-378. Aydın, "Hristiyanlık". Antes, "Hristiyanlık", 1/310-313. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 172-173. Waardenburg, "Mesih", 29/306-309. Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, 150.

119 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/417-419, 458-459. Gündüz, *Pavlus; Hristiyanlığın Mimarı*, 297. Aydın, *Dinler Tarihi*, 433. Antes, "Hristiyanlık", 1/310-313.

120 Aydın, *Dinler Tarihi*, 427.

121 Campbell, *Tanrı'nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*, 374. Maksude Kurt, *Tanrıça Kültü ve Hristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri*, (Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 141-143.

122 Olgun, "Protestanlık". Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/395-397, 458-459. Kurt, *Tanrıça Kültü ve Hristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri*, 86-88.

123 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/394-399. Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, 157. Olgun, "Protestanlık".

etkilendiğine şahit olunmaktadır ve bunları Hristiyanların kendi içlerinde de eleştirenler bulunmaktadır.¹²⁴ Bu neticelerle Hristiyanlığın Hz. İsmâ'nın öğretisinden ayrılarak asli hüviyetini kaybettiği sadece Müslüman bilginlerin reddiyelerinden değil filozofların ve dinler tarihi uzmanlarının çalışmalarında da okunabilmektedir.¹²⁵

5. MANTIK İLMİ AÇISINDAN HİRİSTİYANLARIN TUTARSIZLIKLARI

Hristiyanların ve bilhassa din adamlarının teslis ve enkarnasyon gibi inançları açıklamakta zorluklar yaşadıkları ve birçok defa tutarsızlıklar ve çelişkiler içerisinde oldukları görülmektedir.¹²⁶ Genellikle çabaları teslisin anlaşılma-ğı üzerine bir uzlaşıdır ve böyle kabul edilmesi gerektiği üzerine insanları ikna etmeye yöneliktir. Birin üç, üçün de bir olamayacağına dair Müslümanların yaptığı itirazlar ise gayet yerindedir.¹²⁷ Bu matematiksel olduğu kadar mantıksal olarak da büyük bir hatadır. Meseleyi ele alan kalamcılarının sorgulamaları neticesinde irade ve fiil konuları başta olmak üzere birçok problem ortaya çıkmaktadır.

Kur'an'da da belirtildiği üzere Hz. İsmâ'nın yemek yemesi ve ruhbanların da halkın mallarını yemesi olguları Hristiyanların kendi şahit oldukları durumlar olması hasebiyle ikna ediciliği yüksek delillerdir.¹²⁸ Bütün bunlar dikkate alındığında Kur'an'ın Hristiyanları polemik üslubuyla çekişmeye davet etmek yerine doğru kanıtlarla mantıksal hakikatlere davet ettiği belirginleşmektedir. Her ne kadar İsmâ peygamber Hristiyanlık'ta ilahlaştırılmış olsa bile Kur'an'ın bu konuya yaklaşımı birçok yönden Hristiyanları ilzam etmeye yeterlidir. Bunlar temelde mantık ilmiyle doğrudan örtüşen argümanlardır. Öyle ki bir insanın peygamberlik ilanına rağmen daha sonra bunun zıddına birtakım işlerde bulunması örneğin ilahlığını iddia etmesi elçilik vazifesiyle örtüşmemekte ve kendisine yaraşmamaktadır.¹²⁹ Bu durum Hristiyanların reddedemeyeceği biçimde kitaplarında mevcuttur. Şöyle ki; İnciller'de çeşitli pasajlarda "Rab" olarak nitelendirilse de İsmâ'nın (A.S.) elçiliğine dair vurgu-

124 İnanlar, *Din-Mitos İlişkisi: Hristiyanlık Örneği*, 100. Aydın, *Dinler Tarihi*, 426. Campbell, *Tanrı'nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*, 264-265. Demirci, "Hristiyanlık", 17/328-340.

125 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/394-397, 454-455. Olgun, "Protestanlık". Erdem, "Deizm".

126 İnanlar, *Din-Mitos İlişkisi: Hristiyanlık Örneği*, 101. Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 249. Antes, "Hristiyanlık", 1/312.

127 Kâdî Abdülcebbar, *İslam Dışı Fırkalar (el-Fıraku Ğayru'l-İslâmiyye)*, çev. Hulusi Arslan (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 148-174.

128 Mâide 5/75. Tevbe 9/34.

129 Âl-i İmrân 3/79-80.

lara sahip bazı ifadeler de bulunmaktadır.¹³⁰ Burada Hristiyanlık sadece bu yönden incelendiğinde bile büyük bir çelişki ortaya çıkmaktadır. İslam tarihçisi Muhammed Hamidullah'ın (ö. 2002) da eserinde belirttiği üzere *Matta İncili*'nde ek olarak İsa'nın kulluğuna dair de üzeri örtülemez ve tevil edilemez bir ifade vardır.¹³¹ Bütün bunların ardından açıkça belirtilmelidir ki; İsa'nın bir yandan Tanrı diğer yandan kul olması akıl dışı olduğu gibi hem Tanrı hem de Tanrı'nın oğlu olması ifadeleri de mantık ilmi açısından kabul edilemeyecek söylemlerdir. Yine bir şahsın hem elçi hem de Tanrı'nın kendisi olması da asla kabul edilebilecek bir durum değildir. Dolayısıyla Hristiyanların da kabul etmek zorunda kalacakları biçimde tahrif ve akıl dışılık birçok yönden ve hatta en temel meselede aşikâr gözükmektedir.¹³² Bunlar gibi nice konuda görüldüğü üzere aslında Hristiyanların birçok iddiası mantık ilmi açısından geçerli ve tutarlı sayılamaz.

6. GENEL DEĞERLENDİRME

Kur'an'ın ve sünnetin verileri esasa alındığında ve ashabın yaklaşımları dikkate alındığında Hristiyanlarla hoşgörü ortamında iletişime girilmesinde bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat bazı kelamcılarının ve bilginlerin Hristiyanlara karşı sert ve hakaretamiz ifadelerde bulunduğu eserlerinden okunmaktadır ve elbette bu yukarıda da işaret ettiğimiz üzere İslam'ın tasvip etmediği bir tutum ve davranıştır.¹³³ Kur'an-ı Kerim'de müminlere Ehl-i Kitap ile tartışmanın en güzel biçimde yapılması emredilmektedir.¹³⁴ Bu sebeple onlara yönelik yaklaşımlarda polemikçi bir tavırla çekişme içerisine girmek yerine tebliğ ile gerçeklerin kendilerine gösterilmesi daha uygun bir yöntemdir. Zira Kur'an'da Nasrânîler'in müminlere olan yakınlıklarına dair başka bir önemli vurgu daha bulunmaktadır ve Hz. Muhammed'in de birçok eylemiyle onlara iyilikle muamelede bulunduğu bilinen bir gerçektir.¹³⁵ Bu bağlamda iletişim zemini oluşturulmalı ve Kur'an'ın diğer kitapları tasdik ettiği hususu da ayrıca hatırlanmalıdır.¹³⁶ Nitekim İslam'ın yayılışından bugüne Ehl-i Kitap içerisinde Hz. Muhammed'i ve İslam'ı tanıdıktan sonra Müslüman olan yüzbinlerce kişi mevcuttur. Bu tarihi gerçek inkâr edilemez biçimde ortadayken Müslü-

130 *Kitab-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1949), Mat 13:15. Mat. 21:11. Luk. 7:39. Waardenburg, "Mesih", 29/306-309.

131 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2003), 300. Mat. 12:18.

132 Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 183-184. Gürkan, "Teslîs", 40/549-552.

133 Kâdî Abdülcebbar, *Tesbî'ü Delâilî'n-Nübüvve*, 370, 390.

134 En-Nahl 16/125. Ankebut 29/46.

135 el-Mâide 5/82-86. Kaya, "Ehl-i Kitap", 10/516-519.

136 Âl-i İmrân 3/3-4.

manların onları ve İslam’a ilgi ve sempati duyan diğer gayrimüslimleri rencide edici bir takım davranış ve ifadelere yeltenmesi de İslam dini açısından ahlâkî değildir. Ayrıca Müslümanlığı seçen bu kimseler arasında daha sonra eski dinlerine reddiyeler kaleme alanlar da mevcuttur ki bunların hiçbir suretle gözden kaçırılmaması gerekmektedir.¹³⁷ Yazılan bu metinlerin içerisinde Hristiyanları ilzam eden çok açık bazı kanıtların olması eleştirilerinin kıymetlerini artırdığı gibi aynı zamanda İslam’a da katkıdır.

Hristiyanlığın bütün bu çelişkiler neticesinde kendi içlerinde ortaya çıkan farklı fikirlerle ve çelişkilerle baş etme mücadelesi de aslında başlı başına bir problem olduğu için ele alınmalı ve kendilerine hatırlatılmalıdır. Hristiyanlık yaşadığı şiddetli tartışmaları çoğunlukla korku ve şiddetle bastırma yolunu seçmiştir. Engizisyon ve aforoz kurumları fikir özgürlüğüne vurulan darbenin sembolü olmuştur.¹³⁸ Nice düşünür ve aydın dogmalara, Kilise’ye ve diğer yerleşik inançlara karşı çıktığı için sapkın sayılarak dinden çıkarılmış ve cezalandırılmıştır. Çünkü Hristiyanlık içerisinde farklı görüşlere sahip kişilere ifade hakkı bile çoğu zaman tanınmamaktadır. Bu teolojik ve ilmi açıdan aslında büyük bir problemdir. Tarihi süreçte de Hristiyanlık bu konularda zaten büyük tenkitlere maruz kalmıştır. Fakat her şeye rağmen ilk asırlardan itibaren az da olsa bazı gerçekleri ifade edenler var olmuştur. Örneğin; teslis inancını ve Pavlus’un mektuplarını reddeden Ebionitler’in ve Kilise’ye ciddi itirazlar eden Ariusçular’ın ve diğer benzeri grupların varlığı Müslümanlar açısından dikkat çekicidir.¹³⁹ Zira fikirlerinde tutarsızlıklar olsa dahi İsâ’nın ilahi bir tabiatı olmadığını savunanlar ve Samsatlı Pavlus gibi İsâ’nın Tanrı olamayacağını iddia edenler birebir İslam’ın tevhit ilkesiyle örtüşmesine de Hristiyanları tenkit noktasında Müslümanları tasdik edici bir söyleme sahiptirler.¹⁴⁰

7. SONUÇ

Bütün bir tarihi süreç incelediği takdirde görülecektir ki Hristiyanlık Hz. İsâ’nın tebliğ ettiği dönemdeki gibi değildir ve ondan sonra oluşturulan ve zamanla değiştirilen inanç esasları nedeniyle teolojik ve mantıksal açıdan fazlaca çelişkiye sahiptir. Üstelik Hristiyanlık, Ortadoğu’daki kadim din anlayışlarından, eski kültürlerden, paganlıktan ve yerel inanışlardan birçok miti ve kültürel motifi de bünyesinde barındırmaktadır. Buna rağmen Kilise, bu

137 Sinanoğlu, “Reddiye”, 34/516-521.

138 Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 187.

139 Waardenburg, “Teslis”, 40/548-549. Duygu, “Teslis”. Armstrong, *Tanrı’nın Tarihi*, 153-154. Aydın, “Hristiyanlık”, 17/340-358.

140 Waardenburg, “Teslis”, 40/548-549. Doru, “Süryaniler”. Armstrong, *Tanrı’nın Tarihi*, 172. Aydın, *Dinler Tarihi*, 438.

kusurlarla yüzleşmek yerine misyonerlik ve Dinler Arası Diyalog gibi projelerle insanlığı Hristiyanlığa doğru yönlendirmek istemektedir. Müslümanların ise daha ilk anda görülmekte olan bu durumun ardından, polemige girmeden onlarla bir iletişim zemini kurması gerekmektedir. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (S.A.V.) sünnetinde aşikâr olduğu üzere Hristiyanlara olan genel yaklaşımımız Kur'an-ı Kerim'in âyetleri ışığında ve en güzel şekilde tebliğ olmalıdır. Bu, aynı zamanda küresel propaganda ile kötü gösterilmeye ve terörle ilişkilendirilmeye çalışılan İslam'ın doğru tanıtılmasına da vesile olacaktır. İnsanlığın büyük kısmından daha çok ilimle meşgul insanların fark edebileceği üzere, biraz daha derinlemesine incelendiğinde ve hatta Hristiyanlığın kendi içerisinde yaşadığı tartışmalarda da görüldüğü üzere birçok akidesinin din adamları eliyle sonradan oluşturulduğu ve tutarsız olduğu ve bunların rasyonel olarak açıklanamıyor olması durumu da her fırsatta müşahade edilmekte iken bunun üzerinin örtüldüğü gerçeği ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu çerçevede Müslümanların onlara yönelttiği eleştiriler de pekâlâ yerindedir ve çoğu zaman sorular ve itirazlar muhataplarca yanıtsız kalmaktadır. Özellikle bu hususların vurgulanması Hristiyanlığın kendi içerisinde problemli olduğunu ortaya koymaya yarayacağı gibi aslında ilmi açıdan yeterlidir de.

Bütün bu neticelerle denilebilir ki Hristiyanlık sadece dışarıdan inceleyenler açısından değil kendi içerisindeki müesseseleri ve düşünürleri penceresinden de tatminsizliklere, tartışmalara ve anlaşmazlıklara fazlaca sahip addedilmektedir. Gerek Müslümanlar tarafından yazılan reddiyeler gerek de Hristiyanların kendi apolojetik yazım geleneği bunun en somut delilleridir denilebilir. Sonuçta yeni bin yılda bütün dünyayı Hristiyanlaştırma gayesi taşıyan Kili-se'nin ve misyonerlerin bu gerçeklerle her zaman yüzleştirilmesi gerekmektedir.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bu çalışmaya birinci yazar %80, ikinci yazar ise %20 oranında katkı sunmuştur.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The contribution to this study was 80% by the first author and 20% by the second author.

KAYNAKÇA

Antes, Peter. *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*. ed. Mualla Selçuk vd. 2 Cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2. Basım, 2016.

Arıkan, Adem. “İsnâaşeriyye’nin Temel Eserleri ve Fırak Kaynakları”. *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*. ed. Halil İbrahim Bulut. 193-319. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.

Armstrong, Karen. *Tanrı’nın Tarihi (İbrahim’den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Anlayışı)*. çev. Oktay Özel vd. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.

Aydın, Fuat. *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2. Basım, 2017.

Aydın, Mahmut. *Dinler Tarihi / Tarih, İnanç ve İbadet*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2021.

Aydın, Mahmut. “Hristiyanlık”. *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. Erişim 3 Ekim 2024. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/hristiyanlik>

Aydın, Mahmut. “Kilise”. *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. Erişim 3 Ekim 2024. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kilise>

Aydın, Mahmut. “Mesih”. *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. Erişim 3 Ekim 2024. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/mesih>

Aydın, Mehmet. “Hristiyanlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/340-358. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Bağır, Muhammet Ali. “Kitab-ı Mukaddes”. *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. Erişim 3 Ekim 2024. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kitab_i_mukaddes

Biçer, Ramazan. “Kelam Bilginlerinin Yahudi ve Hristiyanlara Yaklaşımı”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 149-187.

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. “Paul of Samosata”. *Encyclopedia Britannica*. Erişim 1 Ocak 2025. <https://www.britannica.com/biography/Paul-of-Samosata>

Campbell, Joseph. *Tanrı'nın Maskeleri / Batı Mitolojisi*. çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitabevi, 3. Basım, 2003.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi / Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları, 8. Basım, 2018.

Demirci, Kürşat. “Hristiyanlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/328-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Demirci, Kürşat. “Hulûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/340-341. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Doru, M. Nesim. “Süryaniler”. *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. Erişim 4 Ekim 2024. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/suryaniler>

Duygu, Zafer. “Teslis”. *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. Erişim 4 Ekim 2024. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/teslis>

Erbaş, Ali. “Müslüman-Hristiyan Münasebetleri Sürecinde Hristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı”. *İLAM Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Ocak-Haziran 1998), 117-153.

Erdem, Hüsameddin. “Deizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.11.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/deizm>

Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev. Ali Berktaş. 3 Cilt. İstanbul: Kalcı Yayinevi, 2003.

Gardet, Louis – Anawati, Georges. *İslam Teolojisine Giriş (Karşılaştırmalı Teoloji Denemesi)*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2017.

Griffith, Sidney H. “İstitrât 1: Abbâsîler'in İlk Yüzyılında Hristiyan Teoloji”. çev. Salih Çift. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, ed. Sabine Schmidtke. 139-154. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.

Gündüz, Şinasi. *Pavlus; Hristiyanlığın Mimarı*. İstanbul: Milelnihal Yayınları, 2. Basım, 2021.

Gürkan, Salime Leyla. “Teslîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/549-552. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2003.

Harman, Ömer Faruk. “İncil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/270-276. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. çev. Mehmet Beşir Eryarsoy. 3 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2003.

İnanlar, Mehmet Zafer. *Din-Mitos İlişkisi: Hristiyanlık Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Kâdî Abdülcebbâr. *İslam Dışı Fırkalar (el-Fıraku Ğayru'l-İslâmiyye)*. çev. Hulusi Arslan. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

Kâdî Abdülcebbâr. *Tesbît'u Delâili'n-Nübüvve (Mûcizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı)*. çev. M. Şerif Eroğlu – Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2023.

Kaplan, İbrahim. *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Kaya, Remzi. “Ehl-i Kitap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/516-519. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Kitabı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1949.

Kur'an Yolu Meâli. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

Kurt, Maksude. *Tanrıça Kültü ve Hristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri*. Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Olgun, Hakan. “Protestanlık”. *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. Erişim 7 Ekim 2024. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/protestanlik>

Schimmel, Annemarie. *Dinler Tarihine Giriş*. haz. Recep Kibar. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2017.

Sinanoğlu, Mustafa. “Hristiyanlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/364-372. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Sinanoğlu, Mustafa. “Melkâiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/84-85. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Sinanoğlu, Mustafa. “Reddiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/516-521. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Sönmez, Zekiye. *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Şehristânî. *Milel ve Nihal (el-Milel ve'n Nihal)*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 4. Basım, 2017.

Thurner, Martin. *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*. ed. Mualla Selçuk vd. 2 Cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2. Basım, 2016.

Treiger, Alexander. “Kelâmın Kökenleri”. çev. Ulvi Murat Kılavuz. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, ed. Sabine Schmidtke. 57-78. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.

Tritton, Arthur Stanley. *İslam Kelâmı*. çev. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Waardenburg, Jacques. “Mesih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/306-309. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Waardenburg, Jacques. “Teslîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/548-549. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Wolfson, H. Austryn. *Kelâm Felsefeleri (Müslüman-Hristiyan-Yahudi Kelâmı)*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Sabri Tandoğan'ın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri

Sabri Tandoğan's Life and Sufi Views

Göktaş, Enes. *Sabri Tandoğan'ın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*.

Ankara: Sonçağ Yayınları, 2024. ISBN: 978-625-6074-73-6.

Dr. Nuran Döner, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Öğretim Üyesi, nuran.doner@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8739-7113

Cilt / Issue: 5(1), 65-68 **Geliş Tarihi:** 25.03.2025 **Kabul Tarihi:** 25.04.2025

Atıf: Döner, Nuran. "Sabri Tandoğan'ın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri". Enes Göktaş, *İLSAM Akademi Dergisi* 5/1 (Nisan 2025), 65-68.

Dipnot: Nuran Döner, "Sabri Tandoğan'ın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri". Enes Göktaş, *İLSAM Akademi Dergisi* 5/1 (Nisan 2025), Sayfa

ÖZ

Tasavvuf ilim dalının önemli bir alanını *ricâlu's-sûfiyye* yani sûfilerin hayat hikâyelerinin, eserlerinin ve sözlerinin yer aldığı çalışmalar oluşturur. Tasavvuf tarihi boyunca da kurucu şahsiyetler ve kavramların oluşturucuları da eserlerinde bu tür sûfî biyografilerine yer vermişlerdir. Bundan dolayı, günümüz tasavvuf araştırmalarında da şahıs çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Kritiği yapılan bu çalışmada da 2015 yılında vefat etmiş olan önemli bir sûfî şahsiyetin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri ele alınmıştır. Hayatı ele alınırken, kronolojik sıraya dikkat edilmiştir. İncelemeye konu olan Sabri Tandoğan'ın gönül dostları ve manevî evlatları'nın verdiği bilgilerden derlenen kıymetli notlar da kitapta yer almaktadır. O'nun aynası mesabesinde olan yetiştirdiği şahsiyetlerle hâtıratı yâd edilse de kitap daha ziyade kendisinin tasavvufî düşüncesini ortaya koymaya çalışmıştır. Sabri Tandoğan'ın tasavvufa dair olan görüşleri, tasavvufun temel kavramları açısından ortaya konulmuştur. Kendisinin eserleri incelenirken de kitapların farklı basım yılları ile

birlikte muhteva analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Biyografi, Sabri Tandoğan, Gönül, Marifet.

ABSTRACT

One of the key areas within the field of Sufism (tasavvuf) is *ricâlu's-sûfiyye*, comprising studies on the life stories, works, and sayings of Sufi masters. Throughout the history of Sufism, founders and pivotal figures have highlighted such Sufi biographies in their productions. As a result, biographical research continues to hold a significant place in contemporary Sufi studies. In the book under review, the life, writings, and Sufi views of an important figure who passed away in 2015 are examined. The chronological progression of his life is carefully presented. Additionally, the book includes valuable notes gathered from his devoted companions and spiritual descendants, known as *gönül dostları* and *manevî evlatları*. Although the work commemorates his legacy through the individuals he nurtured—serving as reflections of his own spiritual journey, it primarily aims to illuminate his Sufi thought. The book situates Sabri Tandoğan's perspectives within the fundamental concepts of Sufism. Furthermore, while analyzing his written works, it provides content analyses alongside references to their different publication dates.

Keywords: Sufism, biography, Sabri Tandoğan, heart, gnosis

“Yunus’u sevdim. O’na aşkla bağlandım.

Yıllar geçti, aşkım hergün daha çok arttı.

Onu düşünmeden, ondan şiirler okumadan bir günüm geçmedi.”

(S. Tandoğan)

Günümüz Türkiye’sinin sûfi şahsiyetlerinden biri olan Sabri Tandoğan, 1934 yılında doğup, 2015’de ebedî âleme sırlanmıştır. Kitap, Sabri Tandoğan’ın hayatını ve tasavvufî yönünü ele almaktadır. Eser, aynı isimle 2023 yılında tamamlanmış olan Yüksek Lisans tezinin kisve-i tab’a bürünmüş şeklidir.

Sosyal hayatta Danıştay Üyesi olarak tanınan Sabri Tandoğan, aynı zamanda farklı mecralarda yaptığı tasavvufî sohbetlerle de meşhur olmuştur. Yazara göre gelecek nesillere örnek olabilecek önemli bir kişi olan Sabri Tandoğan’ın günümüz insanının manevî problemlerine pratik çözümler sunması onu ayrıca önemli kılmaktadır. Meseleleri tasavvufî bakış açısıyla yorumlama noktasında dikkat çeken Sabri Tandoğan’ın tasavvufî görüşleri mezkur eserde tasavvufî kavramlar üzerinden ele alınmıştır. Sabri Tandoğan, yaşadığı sosyal çevrede,

insanın manevî buhranlardan kurtuluşuna çareler sunmaktadır. O, insanoğlunun, Allah'la, sanatla, güzellikle sohbeti vesile kılarak irtibatının sağlanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Eserden anlaşıldığı kadarıyla kendisinin yaşamı, tasavvufi hassasiyet üzere geçmiştir. Evinde, iş yerinde sosyal yaşamında Yunus Emre gibi etkilendiği sufiler kendisine model şahsiyet olmuştur. Eşi Rânâ Hanım'la geçen kırk dört yıllık evlilik hayatı süresince bir kez dahi münakaşa etmediklerini kendileri ifade etmiştir. Sabri Tandoğan'ın konuşma ve sohbetlerinin biraraya getirilmesi neticesinde ortaya çıkan ve Sabri Tandoğan Kültür ve Edebiyat derneği tarafından neşredilen on dört ciltlik Gönül Sohbetleri isimli kitapları onun fikirlerini tanımak açısından okuyucularına epey tatminkar malzeme sunmaktadır.

Kitap, giriş, iki bölüm ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı, önemi ve literatür hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ise Sabri Tandoğan'ın hayatı, eserleri ve şahsiyeti ele alınmıştır. Hayatı ele alınırken doğumu, ailesi, çocukluğu, askerlik hizmeti, evliliği, iş hayatı, tasavvufi şahsiyeti, intisabı , etkilendiği şahsiyetler, vefatı başlıkları altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümde ise eserlerinden yola çıkarak Tandoğan'ın tasavvufi fikirleri, tasavvufi kavramlar bazında değerlendirilmiştir. Burada ele alınan kavramlar şunlardır: Tasavvuf, Seyr u sülûk, şeriat, tarikat, marifet, tevhîd zikir, murakabe, sohbet, sükût, oruç, takva, nübüvvet, kerâmet, istikâmet, keşf, ihlas, aşk, muhabbet, fakr, tevâzu, mürid-mürşid, teslimiyet, edep, kalb-i selîm, hikmet, nefis, ruh, belâ, rıza, sabır, şükür, ibadet, amel, dua, dünya, ölüm. Kitabın sonuç kısmında ise eserdeki bulgular ve tesbitler ortaya konulmuştur.

Kitabın sonucundaki şu ifadeler Sabri Tandoğan'ın önemini net bir şekilde ortaya koymaktadır: “Sabri Tandoğan Efendi hem batıyı, hem doğuyu çok iyi bilen bir kişidir. Hayatında ümitsizlik hiç olmamıştır, ümitsizlik ve buhrân bataklığında olanlara da pratik ve uygulanabilir çözümler sunmuştur. Tandoğan, tasavvufi mânâda bir şeyh olmamasına rağmen televizyon, radyo, dergi, gazete, e-posta gibi zamanındaki modern iletişim vasıtalarının hemen hepsini kullanarak insanlara ulaşmış, onların soru ve sorunlarına çözümler sunmuştur. Bu şekilde tasavvufta farklı bir irşad profili ve metodu ortaya koymuştur. Tandoğan Efendi'nin her konuda referansı Kur'an, Sünnet ve büyük sûfîlerin sözleri olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber (s.av.)in “Ya hayır söyle ya sus” prensibi, hemen her ortamda üzerine vurgu yaparak zikrettiği bir hayat felsefesi olmuştur. Yunus Emre, sözleri ile onun hemen her sohbetinde referans verdiği en önemli sûfî olmuştur. Tandoğan efendi insanları irşadda en fazla tasavvuftaki sohbet metodunu kullanmıştır. Sohbetlerinde irticalen konuşmuşve mevzuyu şiir, menkıbe ve güzel sözlerle çekici ve daha anlaşılır hale getirmiştir. O aynı

zamanda Türkçemizi de çok güzel bir şekilde kullanan iyi bir edip ve hatiptir.”

Eser, hacim olarak küçük olmakla birlikte muhteva olarak efradını câmi, ağyârını mâni bir çalışmadır. Yakın zamanda yaşamış; günümüzün ve coğrafyamızın problemlerini bilen bir kamil insanın hayatını ve tasavvufî şahsiyetini net bir şekilde ortaya koyması bakımından takdire şâyân bir çalışmadır. Ayrıca kitabın, yakın tarihimizde etkili olmuş Sabri Tandoğan gibi şahsiyetlerin tüm yönleriyle akademik olarak çalışılması konusuna da bir katkı sağlaması mümkündür.

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

İslam Hukuku Açısından Bağımlılık Yapan Maddelerin Aile Bireyleri Arasındaki İlişkilere Etkisi

The Effect of Addiction Substances on Relationships Between Family Members in Terms of Islamic Law

Nurhan GÜLDEN

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü.
nrhn.gldn@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3956-5706

Alimcan BUĞDA

Dr. Öğr. Üyesi,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami
İlimler Fakültesi Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü.
alimcan.bugda@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3190-0146

Cilt/ Issue: 5/1, 71-103
Geliş Tarihi: 18.11.2024
Kabul Tarihi: 12.04.2025

Atf: Gülden, Nurhan ve Buğda, Alimcan
"İslam Hukuku Açısından Bağımlılık Yapan
Maddelerin Aile Bireyleri Arasındaki
İlişkilere Etkisi". *İLSAM Akademi Dergisi*
5/1 (Nisan 2025), 71-103.

Dipnot: Nurhan Gülden ve Alimcan Buğda
"İslam Hukuku Açısından Bağımlılık Yapan
Maddelerin Aile Bireyleri Arasındaki
İlişkilere Etkisi", *İLSAM Akademi Dergisi*
5/1 (Nisan 2025), Sayfa.

ÖZ

Yüce yaratıcı, insanı erkek ve kadın olarak yaratmış, insan neslinin devamını nikâh bağı ile oluşturulan aile müessesine bağlamıştır. Sosyal yapının temelini oluşturan aile, temiz bir toplumun vücuda gelmesinde büyük katkısı olan en önemli eğitim müesseselerinden biridir. Normal şartlarda dünyaya gelen her çocuk bir aile içine doğar ve hayata hazırlanmasında gerekli olan önemli bilgi ve becerileri aile ortamında öğrenir. Bu müessesenin tehlikelerden korunmasında tüm aile üyelerinin sorumlulukları bulunmaktadır. Ailede olması gereken huzur ortamının bozulmasına sebep olan birçok tehlike mevcuttur. Bu tehlikelerden birisi de aile hayatı etkileyen ve bağımlılık yapıcı özelliği olan maddeler ve sigara, alkol, uyuşturucu gibi bir takım olumsuz alışkanlıklardır. İşte bu sebeple aileye ve içinde yaşanılan topluma zarar vererek onarılması güç yaralar açan bağımlılıklarla mücadele zorunlu hale gelmiştir. Bu konuda ferdi çabalardan ziyade toplumun ve devletin güç birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Kısacası bu konuda ailenin, toplumun kanaat önderlerinin, gönüllü kuruluşların ve devletin ilgili kurumlarının birlikte çalışması zorunludur. Bu çalışmada Tümevarım yöntemi çerçevesinde bağımlılığın tanımı kısaca yapıldıktan sonra bağımlılık türlerine değinilecektir. Ayrıca bağımlılığın İslam hukuku açısından değerlendirilmesi ve aile yaşantısına olan olumsuz etkileri hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, Aile, İletişim, İslam Hukuku.

ABSTRACT

The Almighty Creator created human beings as male and female, and tied the continuation of the human generation to the institution of the family, which is formed through the bond of marriage. The family, which forms the basis of the social structure, is one of the most important educational institutions that contribute greatly to the formation of a clean society. Under normal circumstances, every

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

child born into the world is born into a family and learns the important knowledge and skills necessary to prepare for life in the family environment. All family members have responsibilities in protecting this institution from dangers. There are many dangers that disrupt the peaceful environment that should exist in the family. One of these dangers is addictive substances and some negative habits such as smoking, alcohol and drugs that affect family life. For this reason, it has become imperative to fight against addictions that damage the family and the society in which they live and cause wounds that are difficult to repair. In this regard, the unity of power of the society and the state is needed rather than individual efforts. In short, it is imperative that the family, opinion leaders of the society, voluntary organizations and relevant institutions of the state work together. In this study, after briefly defining addiction within the framework of the inductive method, the types of addiction will be discussed. Additionally, information will be given about the evaluation of addiction in terms of Islamic law and its negative effects on family life.

Keywords: Addiction, Family, Responsibility, İslamic Law.

EXTENDED ABSTRACT

This article examines the types of addictions that impair human reason and free will from the perspective of Islamic law, and it explores their negative effects on family structure. The intellect, considered the most significant divine blessing that distinguishes humans from other beings, enables individuals to make responsible choices and fulfill their religious and ethical obligations. In the Qur'an, numerous verses emphasize the value of reason, encouraging people to think, reflect, and distinguish between right and wrong. Accordingly, any element that diminishes or obstructs rational functioning is viewed as a major threat to both individual and communal well-being. In this context, addiction is identified as a destructive force that not only weakens human intellect and willpower but also undermines social and familial harmony. One of the key objectives of Islam is to safeguard individuals and society. To this end, Islamic jurisprudence is built upon five fundamental principles: the protection of life, reason, religion, lineage, and property. Among these, the preservation of reason is especially relevant to the issue of addiction, as addictive substances impair cognitive faculties and moral responsibility. Islamic teachings strictly prohibit the use of intoxicating substances that alter perception and judgment. Both the Qur'an and Hadith contain explicit warnings against behaviors and habits that dull the mind or lead individuals toward self-destruction. The Qur'anic verse, "Whatever you have been given is but the enjoyment

of the life of this world and its adornment. But what is with Allah is better and more enduring. Will you not then reason?" (Qur'an, 28:60), emphasizes that humans are expected to exercise rational judgment in choosing between temporary pleasures and enduring spiritual benefits. Concepts such as lawful (halal) and unlawful (haram), good and evil, pure and impure are moral categories that presuppose the use of reason. Thus, any substance or behavior that compromises human judgment is not only physically harmful but also spiritually and ethically impermissible. Addiction negatively affects individuals not only physically but also psychologically and spiritually. It weakens the person's willpower, leads to increased criminal behavior, disrupts domestic peace, and prevents the individual from fulfilling social and religious responsibilities. Therefore, addiction must be understood not just as a medical issue, but as a moral and social crisis that undermines the core objectives of Islamic ethical law. The article stresses that reason must be protected at both the personal and institutional levels to maintain societal order. The family, as the foundational unit of society, plays a pivotal role in shaping values, instilling religious principles, and modeling moral conduct. A dysfunction within the family can lead to increased susceptibility to addictive behaviors, especially among the youth. On the other hand, the addiction of one family member can destabilize the entire household, triggering a cascade of psychological, emotional, and financial problems. The article positions the family as a fortress that guards the intellect and moral compass of the next generation. Islam places great emphasis on the sanctity and responsibility of the family institution. By assigning specific duties and ethical responsibilities to each family member, Islam aims to foster a secure and spiritually nurturing environment. Addiction, however, poses a significant threat to this vision. Contemporary issues such as rising divorce rates, weakened family communication, and deteriorating parent-child relationships are, to a considerable extent, linked to various forms of addiction. Thus, religious education and family-based spiritual upbringing are presented as vital tools in preventing addictive behavior. Another important reason for conducting this study is the increasing fragility of the family institution in modern society. The ease with which marriages dissolve, the distancing of young people from religious and cultural values, and the rise of technology-driven behavioral addictions require a broader and more comprehensive analysis of addiction. Therefore, this study does not only address classical substance addictions (such as alcohol or drugs) but also includes behavioral and technological addictions that are gaining prevalence in modern life. In conclusion, the article emphasizes that protecting the intellect, which is central to human dignity and moral responsibility, is a religious imperative in Islam. Addictions that harm the intellect are therefore not only harmful in

a worldly sense but are also spiritually and legally prohibited. The article advocates for a value-based approach that includes religious instruction, family engagement, and moral education as primary strategies in the fight against addiction. This integrative perspective, rooted in Islamic ethical tradition, aims to preserve both individual well-being and social harmony.

GİRİŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik Allah tarafından bahşedilmiş olan akıldır. İnsan, akılı sayesinde iradesini kullanır, tercihlerini yönetir ve dini yükümlülükler açısından mükellef kabul edilir. Madde bağımlılığı insanın akıl ve iradesini kullanma yeteneğini elinden almakta, olumsuz davranışlar sergilemesine sebep olmakta ve kontrol mekanizmasına zarar vermektedir. Oysa Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de insana dair birçok özelliği, yaratılışının güzelliğini ve ona verdiği nimetleri zikretmiştir. Mealen *"Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır."*¹ İnsana verdiği sınırsız nimetleri zikretmiştir; *"Allah size istediğiniz her şeyden bir kısmını vermiştir. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız bitiremezsiniz..."*² Peygamberlerin gönderilmesin ve insanların kölelikten kurtulmasının da bir nimet olduğunu açıklanmıştır; *"Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: O, içinizden peygamberler gönderdi; sizi hükümdarlar yapıp daha önce köle iken hür insanlar hâline getirdi. Dünyada hiç kimseye vermediği şeyleri size verdi.'*"³ Akıl ne derece önemli olduğu ve sadece aklını kullananların idrak edeceği gerçekler olduğu bildirilmiştir; *"Rasûlüm! Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilip de buna inananla, bunu göremeyecek kadar kör olan hiç eşit olur mu? Ancak gerçek akıl sahipleri, düşünüp ders ve öğüt alır."*⁴ Kur'an'ın gönderiliş gayesi açıklanmıştır; *"Bu Kur'an, insanların uyarılmaları, Allah'ın bir tek ilâh olduğunu bilmeleri ve gerçek akıl sahiplerinin düşünüp öğüt almaları için yapılmış bir duyurudur."*⁵ Dünya nimetlerinin geçiciliği yanında gerçek nimetin ne olduğu beyan edilmiştir; *"Size verilen şeyler; dünya hayatının geçici nimeti ve süsüdür. Allah katındaki nimetler ise daha hayırlı ve daha devamlıdır. Hâlâ aklınızı çalıştırmayacak mısınız?"*⁶ Bu ayetlerin bir kısmı, insana verilen akıl nimetinin önemini vurgulamaktadır.

İslam, sağlıklı birey, huzurlu aile ve barış ortamında bir toplum oluşturmayı temel amaç edinmiştir. Bu yüzden dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması, İslam hukukunun beş aslı ilkesi olarak kabul edilmiş ve bunları korumaya yönelik olarak İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnette

1 Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009); Mehmet Okuyan, Kur'an Meal- Tefsir (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021), et-Tin 95/3

2 İbrâhim 14/34.

3 el-Mâide 5/20.

4 er-Ra'd 13/19.

5 İbrâhim 14/52.

6 el-Kasas 28/60.

konuya dair hükümler zikredilmiştir.⁷

İslâm'ın insana sarhoşluk veren, insanın aklî ve ruhî dengesini bozan, beyni uyuşturan maddelerin kullanımını yasaklaması ve bu alanda cezaî yaptırımlar koyarak insanları bunlardan uzak tutmaya çalışması yüce bir anlam taşımaktadır.⁸ Zira insanı insan yapan, ona sorumluluklar yüklenmesine sebep olan akıl ve iradesinin sapasağlam şekilde idame ettirebilmesinin önemlidir. İnsanın karar verme yetisinin zarar görmemesi için aklının ve iradesinin kullanımına engel olacak her türlü madde, gıda ve bunu engelleyici olan her şey yasaklanmıştır.

İslam dini, toplumu oluşturan fertlerin akıl gibi en değerli varlığını korumayı hedeflemiş, bunun için aileye büyük sorumluluklar yüklemiştir. Günümüzde özellikle genç neslin aklını uyuşturan ve bağımlılık yapan her çeşit madde insanlığın büyük problemlerinden biri haline gelmiştir. Aile, gençliği tüm tehlikelerden ve olumsuz ortamlardan koruyan güvenli bir kaledir. Dinin engellemeye çalıştığı hususlardan birisi; bireyin yaşamını ve aile ilişkilerini alt üst eden, akli uyuşturan ve irade kontrolünü kaybettiren bağımlılık yapıcı maddelerin kullanımıdır. Bağımlılık yapan maddelerden insanları sakındırmanın amacı insanların akıl, din, nesil, can ve mal güvenliğini korumaktır.

Çalışmada bağımlılık ve çeşitlerine dair bilgiler verildikten sonra, her bağımlılık türü dini hükmü ile İslam hukuku açısından ele alınacaktır. Aile kurumunun gerekliliği ve topluma birey yetiştirmesindeki değeri ifade edildikten sonra ailedeki olumsuz ortamların bağımlılığa sebep olan taraflarına değinilecektir. Bağımlılıkların aile yapısında sebep olduğu olumsuzlukların kale alınmasından sonra konu sonuç kısmında değerlendirilecektir.

1. BAĞIMLILIĞIN TANIMI VE SEBEPLERİ

Bağımlılık, bedensel bir hastalıktan ziyade beyin hastalığıdır. Tüm tıbbi rahatsızlıklarda olduğu gibi beyinde biyolojik etki ve değişiklikler ortaya çıkar. Bu değişiklikler sonucunda insanın iradesi artık kullanımdan çıkmış olur. Ayrıca beyin haz bölgesi de hasar göreceğinden kişi normal şeylerden haz alma yetisini kaybederek sadece bağımlı olduğu maddeden haz almaya başlayacaktır. Bunu sonucunda bu kişi artık istemese dahi o maddeyi arzu etmeye başlar. Aynı sebepten bağımlı olduğu maddeyi kullanmaya devam eder buna bağlı olarak da kişinin beyin frenleme sistemi bozulur. Duracağı yeri bilemez hale

7 el-Mümtehine 60/12., Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (İstanbul: Mektebetü'l-İslamiyye, 1981), İman 4-5; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, çev. Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), İman (no:3).

8 Emine Gümüş Böke, "Madde Bağımlılığı ve Ailelerin Bağımlılara Yaklaşımı", *Diyanet Aylık Dergi* 374 (Şubat 2022),72.

gelen bağımlı kişi bir zaman sonra aynı dozdan istediği hazzı alamaz olur ve buna ulaşmak için daha fazla doz kullanmaya ihtiyaç duyar çünkü beyin bir zaman sonra duyarsız hale gelir.⁹ Eğlence ve keyif almak amacıyla başlayan durum sonunda insanı esir alır. Birey zaman ilerledikçe kullanılan maddeye esir olduğunu fark eder. Bırakma isteği ile vazgeçemem durumu arasına hapsolür. Bu çıkmaz durum kişiyi kısır bir döngü olan bağımlılığa sürükler.¹⁰

Bağımlılığın, kullanılan maddeye bağlanma derecesine göre türler vardır ve psikolojik bağlanma ve fiziksel bağlanma olarak ikiye ayrılmıştır. Psikolojik bağımlılık, kişinin duygusal durumu yahut kişilik yapısı gereği, gereksinimlerini gidermek amacı ile o maddeye düşkünlüğü biçiminde tanımlanabilir. Ruhsal bağımlılıkta madde alındığında doyum, rahatlama ve haz meydana gelir.¹¹ Psikolojik bağlanma türünde, maddenin alımına karşı direnç artımı gerçekleşmez. Kişideki etki, güçlü bir istekle maddeyi arama ve yaşattığı etkiyi tekrardan yaşama isteğidir.¹²

Fiziksel bağımlılık, maddenin varlığına karşı duyulan fizyolojik bir istektir. Beden uyuşturucu maddeye karşı bir adaptasyon geliştirir. Madde alınmadığı zaman, ortaya bazı belirtiler çıkar. Çünkü bedenin bulduğu fizyolojik adaptasyon bozulmuştur ve beden kendisini bu yeni duruma ayarlamak durumundadır. Bağımlılık belirtilerinin ortaya çıktığı dönem bu aşamadır.¹³ Fiziksel bağlanmada kullanılan maddenin azaltılması yahut kesilmesi sonucunda yoksunluk belirtileri gözlenir. Bu belirtiler her geçen gün artarak devam eder ve kullanıcı her defasında daha fazla doz almak durumunda kalır. Zamanla bu duruma alışan beyin hücreleri madde olmadan normal işlevini yerine getiremez olur.¹⁴

Bağımlılık, ferdin herhangi bir alışkanlıktan kendi iradesiyle vazgeçememesidir. Hukuk, psikoloji ve tıp kaynaklarında bu kavramın kendi alanlarında sebep olduğu etkilerden yola çıkarak tanımlar yapılmaktadır.¹⁵ “ Bağımlılık, bir maddenin vücuda veya merkezi sinir sistemine tesiri sonucu, o maddenin

9 Kültegin Ögel vd., *Bağımlılık: İyileşmek İçin 66 İlke* (İstanbul: Uçurtma Yayınları, 2022), 11.

10 Ögel vd., *Bağımlılık: İyileşmek İçin 66 İlke*, 15.

11 Kültegin Ögel, *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme* (İstanbul: Yeniden Yayınları, 2010), 40.

12 Nevzat Tarhan - Serdar Nurmedov, *Bağımlılık Sanal ve Gerçek Bağımlılıkla Başa Çıkma* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 39.

13 Ögel, *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*, 40.

14 Tarhan - Nurmedov, *Bağımlılık Sanal ve Gerçek Bağımlılıkla Başa Çıkma*, 39-40.

15 Kibar Karadeniz, *Bağımlılık Yapan Madde Kullanma Suçlarının İslam Hukuk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 7.

tıbbî bir maksat olmaksızın ısrarla kullanılmasına denir.”¹⁶ Farklı bir tanım; “Bağımlılık; Bir maddenin yaşamı, sağlığı olumsuz etkilemesine ve kullanmaya başladıktan sonra kişinin kendisini durduramamasına bağımlılık denir ve Bağımlılık bir beyin hastalığı olup, mutlaka tedavi edilmesi gerekmektedir.¹⁷ Yine farklı bir tanımda; “Kişinin kullandığı maddeyi birçok kez bırakma girişiminde bulunmasına rağmen bırakamaması, giderek madde dozunu arttırması, kullanmayı bıraktığı zaman yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması, zararlarını görmesine rağmen madde kullanmayı sürdürmesi, zamanının büyük bir bölümünü madde arayarak geçirmesidir.”¹⁸ Görüldüğü üzere bağımlılığın farklı alanlarına vurgu yapan çok sayıda tanım yapılmıştır.

Verilen tanımlardan yola çıkıldığında bağımlılık kavramı; “bireyin, yaşamını ve sağlığını kesin olarak olumsuz bir şekilde etkilemesine rağmen maddeyi bırakmaya güç yetirememesidir” şeklinde tanımlanabilir.¹⁹ Tanımlarda bireyin bir tedavi amacı olmadığı halde maddeyi kullanması ve bunun sonucunda hasar gören sinir sistemine bağlı irade kontrolünü kaybetmesi söz konusudur.

Bağımlılık durumu genellikle bir kullanımda ve tek seferde meydana gelmeyen, zamanla oluşan bir durumdur ve aslında insanı kısır bir döngü içinde sıkı etkiye sahiptir. Bazı uyarıcı ve uyuşturucu maddelerin tek kullanımda bağımlılık oluşturma riski bulunabilir. İlk kullanımdan sonra kişi yoksunluk belirtileriyle karşı karşıya kalır. Ayrıca maddeyi deneyerek en başta duyduğu korkuyu da yendiği için ikinci kez maddeye yönelmesi daha kolay olur.²⁰ Çünkü bağımlılık, insanın iradesini kullanma gücünü elinden alan, ona tercih hakkı sunmayan ve isteyerek başlamış olsa bile insanı istemediği şeyleri yapmaya mahkûm eden bir formda ilerlemektedir.

Bağımlılığın davranışsal, sosyal, biyolojik, ailevi, psikolojik birçok nedeni vardır; ancak hiçbir neden bağımlılığı tek başına açıklamaya yeterli değildir. Örneğin madde kullanımının bağımlılığa dönüşmesinde birçok etken olmasına rağmen, temelde biyolojik bir süreçtir. Kişinin ruhsal özellikleri, genetik yatkınlık, çevresel faktörler, maddeye ulaşılabilirlik, aile yapısı, toplumsal çevre ve kültürel özellikler kişinin madde kullanmaya başlaması ve bağımlılı-

16 Alparslan Özyazıcı, *Alkollü İçkiler, Sigara ve Madde Bağımlılığı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 174.

17 NP Amatem Bağımlılık merkezi (npistanbul), “Bağımlılık Nedir ? | Bağımlılık Merkezi”, (Erişim 12 Mayıs 2021).

18 Kültegin Ögel, *İnsan, Yaşam ve Bağımlılık Tartışmalar ve Gerçekler*. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001), 17.

19 Karadeniz, *Bağımlılık Yapan Madde Kullanma Suçları*, 7.

20 Yeşilay Danışmanlık Merkezi (YEDAM) “Neden Bir Kereden Bir Şey Olur?”, (Erişim 14 Aralık 2024).

ğa dönüşmesinde rol oynayan etkenlerdendir.²¹

Kullanılan maddelerin farklı farklı olmasından kaynaklanan bağımlılığın birey üzerindeki etkileri de farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Mesela, uyuşturucu madde bağımlılığında, alkol bağımlılığından farklı olarak uyuşturucu maddenin tesiri yok olmaya başladığı zaman, keyif halinin devam ettirilme hissi ve ruh haliyle o madde tekrar kullanılmak istenmektedir. Bununla biyolojik bir ihtiyacı temin ve tatmin etmenin verdiği his ve zevk duyulmaktadır.²²

Bağımlılığın sebepleri bireylerin hayatlarında maruz kaldıkları etkenlere göre farklılıklar gösterse de birçok ortak sebep saymak mümkündür. Bunlar; maddeye karşı duyulan merak, içinde bulunulan olumsuz arkadaş ortamı ve akran baskısı, kendini yalnız hissetme sonucu bir gruba ait olma istek ve ihtiyacı, bağımlılığın zararları konusunda yeterli bilgiye sahip olmamak ve kendisini fark etmeyen aile ve çevreye karşı kendini ispatlamak gibi konular şeklinde sıralanabilir. Bir defa denemekten bir şey olmayacağı ve istediği zaman bırakabileceği inancı da bu ortak sebepler arasında yerini almaktadır.²³ Ayrıca beynin biyolojik yapısında meydana gelen değişiklikler sonucunda kaybedilen irade kontrolü bağımlılığın ilerlemesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. BAĞIMLILIK ÇEŞİTLERİ VE BAĞIMLILIĞIN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Sigara Bağımlılığı ve Dini Hükümü

Bağımlılık yapan maddelerin ilk sırasında sigara yer almaktadır. Günlük hayatta erişimin kolaylığı, devlet eliyle alım ve satımının yasaklanmamış olması, insana ve topluma verdiği zararın anlık olarak fark edilmeyip uzun zaman sonra kendini göstermesi gibi sebeplerden dolayı sigara en yaygın bağımlılık türlerinden biri kabul edilebilir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İslâm dünyasında kullanma alışkanlığının yaygınlaşmasıyla birlikte tütün kullanımının dinî ve hukukî hükümleri konusunda âlimler arasında etkileri günümüze kadar süren yoğun tartışmalar yapılmıştır.²⁴ Bu sebeple konunun dinî hükmünün tartışılması hususu anılan yüzyıldan sonra gündeme gelmiş gözükmemektedir.

Sigaranın içinde bulunan zehirli maddeler sebebiyle yol açtığı hastalıklar, çevreye ve doğaya verdiği zararlar, ekonomik açıdan sebep olduğu kayıp-

21 NP Amatem Bağımlılık Merkezi, NPİstanbul, “Bağımlılık nedir?”, (Erişim 12 Mayıs 2021).

22 Karadeniz, *Bağımlılık Yapan Madde Kullanma Suçlarının*, 7.

23 Ömer Menekşe, *Madde Bağımlılığı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 18-21.

24 Şükrü Özen, “Tütün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/ 5.

lar göz ardı edilmeyecek netliktedir. Sigaranın hem kullanan kişiye hem de çevrede bulunan diğer kişilere verdiği zarar düşünülürse ihlal edilen hakların kapsamı daha net anlaşılmaktadır. İslam dini, bireyin hem kendisine hem de çevresine ve diğer bireylere zarar vermesini, sıkıntı oluşturmamasını, israf etmeyi yasaklamıştır. Bu konuda Yüce Allah (cc) buyurur ki, “*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.*”²⁵. “*Yiyiniz ve içiniz, israf etmeyiniz. Şüpheli yok ki Allah israf edenleri sevmez*”²⁶ bu ayetlere binaen sigaranın hükmü konusunda bilginleri arasında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu doğrultuda son dönem İslâm bilginleri 3 farklı görüş ortaya koymuştur. Şimdi bu görüşler farklı başlıklar altında ele alınacaktır.

2.1.1. Sigaranın Hükmünü Mubah Kabul Edenler

Sigaranın zararlarını bilmeyen veya önemsemeyen bir grup bilgin, tütün kullanma ve sigara içme hakkında dinde açık bir hüküm bulunmadığını, Şâri’ tarafından açık bir yasak gelmediğini ileri sürerek sigara içmenin “Mubah” olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁷ Örneğin bunlardan birisi Abdülğani en-Nablusî (1640-1731) olmuştur. Konu hakkında yazdığı “Es-sulh Bey-ne’l-ihvan Fi ibahat-ı şürbü’-d-Duhan” adlı bir risalesinde, sigara hakkında kesin bir hükmün bulunmadığı sarhoş edici ve uyuşturucu özelliğinin de olmadığı “Eşyada esas olan mubahadır” kaidesi içinde değerlendirerek caiz olduğunu ifade etmiştir. Yine aynı dönemlerde yaşamış olsan Türk fikir adamı Kâtip Çelebi’de kaleme aldığı “Mizânü’l Hakk” isimli eserinde sigara kullanımının mubahlığı konusuna değinmiştir.²⁸ Tütünün mubah olduğunu savunan eserlerden birisi de M. Sıddık Gümüş tarafından hazırlanan Tam İlmihal, Seâdet-i Ebediyye kitabıdır. Bu kitapta tütün ile ilgili mubah, mekruh ve haram olması konusunda önceki âlimlerden birçok aktarım yapılmıştır. Lakin burada da tütünün mubah kabul edilmesi, zarar vermiyor olmasına, nafakayı etkilememesine ve aşırı olmamasına bağlanmıştır.²⁹ Tütünün mubah olduğunu savunanlar arasında Hanefîlerden Altıparmak Mehmed Efendi, Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi, Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, M. Murtazâ ez-Zebîdî, İbn Âbidîn (Muhammed Emîn), Abdülhay el-Leknevî; Mâlikîler’den Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, Nûreddin el-Üchûrî, Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, Ahmed

25 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-Mâtürîdî, *Te’vilâtül- Kur’an Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 2021), el-Bakara 2/195 .

26 Muhammed Esed vd., *Kur’an Mesajı: Meal-Tefsir* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), el- Âraf 7/31 .

27 Özen, “Tütün”, 5.

28 Fikret Karaman, “İslam Dini Açısından Tütün ve Sigara Üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmi Dergi* 35/3 (Eylül 1999), 124.

29 Mustafa Boran, “Tütün/ Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükmü”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (Nisan 2017), 432.

b. Muhammed es-Sâvî; Şâfiîler'den Ebü'l-Vefâ el-Urzî, Şebrâmellisî, Muhammed eş-Şevberî, İsmâîl el-Aclûnî, Abdülkâdir b. Muhammed et-Taberî; Hanbelîler'den Mer'î b. Yûsuf ve Zeynüddin Abdülkâdir el-Harîrî ile Emîr es-San'ânî, Şevkânî gibi âlimler bulunmaktadır.³⁰

2.1.2. Sigaranın Hükmünü Mekruh Kabul Edenler

İslam bilginlerinden bazıları ise, sigara içmeyi doğru bulmamakla birlikte haram diyemedikleri için mekruh olarak nitelendirmeyi uygun görmüşlerdir.³¹ Mısır Ezher Şeyhlerinden İbrahim bin Muhammed bin Ahmed el-Bacûrî, ise sigara ve çeşitlerinin zararlarına, kıyas yöntemi ile yaklaşarak mekruh olduğunu ancak aynı zararların artması ve kesinleşmesi halinde haram olacağı konusunda şüphe olmadığını ifade etmiştir.³² Tütün Şam Hanefî müftüsü Abdurrahman el-İmâdî, Ebû Saîd el-Hâdimî ve Buhûtî gibi âlimler tahrimen mekruh, Mer'î b. Yûsuf, Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, İbn Âbidîn Muhammed Emîn, Mustafa es-Süyûtî gibi âlimler ise tenzihen mekruh kabul etmiştir.³³

2.1.3. Sigaranın Hükmünü Haram Kabul Edenler

Sigara içmeyi, özellikle bağımlılık derecesinde sigara içme alışkanlığını sağlık açısından zarar verdiği, ekonomik yönden israfa yol açtığı ve nafaka yükümlülüğünü ihlal ettiği gerekçesi ile haram saymış olan İslam bilginleri bulunmaktadır.”³⁴ “Tütünün haramlığını savunanlar, bir konu hakkında nas bulunmamasının o konuya dair hüküm verilemeyeceği anlamına gelmeyeceğini ifade etmişlerdir.³⁵ Prof. Dr. Hayreddin Karaman bu konuda, sigara içmelerinin sıhhatlerine zararlı olacağı doktor tarafından kendilerine bildirilen kişilerin ve ailesinin nafakasından eksilterek sigara içmenin haram olduğunu söyler. Bunların dışında kalanlar için de kazancı boş yere harcamak yok olmasına sebep olmak, sıhhatlerini kademeli olarak tehlikeye soktukları ve başkalarına da zarar verdikleri için tahrimen mekruh olduğunu ifade eder.³⁶ Sigaranın insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin olması, gelir üzerinde ortaya çıkardığı israfın sürekli artması, bu ürünlerin kullanılması sonucu yaşanan zararların her geçen gün fazlalaşmasından dolayı sigaranın haram hükmüne

30 Özen, “Tütün”, 5.

31 Özen, “Tütün”, 5.

32 Karaman, “İslam Dini Açısından Tütün ve Sigara Üzerine Bir İnceleme”.

33 Özen, “Tütün”, 6.

34 Hayrettin Karaman vd., *İlmihal II İslam ve Toplum* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 2/67.

35 Özen, “Tütün”, 6.

36 Hayrettin Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: Yenişafak/ İz yayıncılık, 1992), 379.

dâhil olduğu yönünde fetva verilmektedir.³⁷ Tütünün haram sayanlar arasında Hanefilerden Haskefî, Şürûnbulâlî, Cerrâhî şeyhi İbrâhim Efendi, Ahmed Akhisârî, Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi; Şâfilerden Sâlih b. Ömer el-Bulkunî, Abdülmelik el-sâmî, Şehâbeddin el-Kalyûbî, Necmeddin el-Gazzî, İbn Allân, Hatîb eş-Şirbînî; Mâlikîlerden Ebü'l Gays el-Kuşâşî el-Mağribî, İbn Ebü'n-Naîm el-Gassânî, Sâlim b. Muhammed es-Senhûrî sayılabilir.³⁸

2.2. Alkol Bağımlılığı ve Dini Hükümü

Yaygın olan madde bağımlılıklarından birisi de alkol bağımlılığıdır. Alkol tüketimi bireyde birçok sağlık sorunlarına sebep olmaktadır. Ayrıca bireyin insanî sorumlulukları yerine getirmesine engel olan birtakım durumların yanında toplumun diğer fertlerinin canına veya malına zararları ile ekonomik hayatı etkileyen yönleri de bulunmaktadır. Trafik kazaları, aile içi şiddet ve boşanmalar, intihara ve suça meyil, iş hayatının ve sosyal çevrenin bozulması, statü ve arkadaş kayıpları alkol bağımlılığının toplumsal açıdan verdiği zararların çok boyutluluğunu ortaya koyan hususlardandır.³⁹

Alkol bağımlılığı da diğer bağımlılıklarda olduğu gibi, İslâm'ın beş temel ilkesi olan, canın, aklın, neslin, malın ve dinin korunması hassasiyetine ters düşmektedir. Bu sebeple, bireyin akıl ve iradesinde, kazancında, sosyal statüsünde, aile yapısında ve toplumsal hayatta birçok zarara sebep olan alkol kullanımını kademeli de olsa süreç sonunda kesin bir ifade ile yasaklamıştır.

İslam hukukunda içki yasağı ile ilgili hüküm içeren ayetler bir seferde gelmemiştir. Bu konuda nazil olan ilk ayet, “*Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki hem de güzel bir rızk ediniz. Elbette bunda aklını kullanan bir toplum için ibret vardır.*”⁴⁰ Bu ayetle herhangi bir yasaklama gelmezken, özellikle akıl ve iradeye vurgu yapılmış ve insan düşünmeye sevk edilmiştir. Zira aklını kullanan her insan kendi zararına olan şeyden uzak durması gerektiğinin farkında olmalı ve buna dikkat ederek tercihlerde bulunmalıdır.

İçki yasağına dair ilk ayetler ise “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki; her ikisinde de büyük bir günah(haram) ve insanlar için birtakım çıkarlar vardır.*

37 Muhammet Yılmaz vd., “Tefsir ve Fıkıh Kaynaklarında Sigara Konusuna Yaklaşımlar”, *Akademik-Us* 15-16 (30 Kasım 2024), 1-33.

38 Özen, “Tütün”, 6; Ayrıca sigaranın haram kabul edilmesine dair gerekçeler ve açıklamalar için bkz. Boran, “Tütün/ Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükümü”.

39 Menekşe, *Madde Bağımlılığı*, 26 .

40 Mehmet Okuyan, *Kur'an Meal- Tefsir* (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021), en-Nahl 16/ 67.

*Ama her ikisinin de günahı çıkarlarından büyüktür...*⁴¹ İnsanın fıtratını bilen Yüce Allah, bu ayetle içkinin iki tarafına da değinerek insanı hem madden hem de manen bir tercihe hazırlamaktadır. Yüce Allah insanın işini kendi irade ve tercihi ile yapmasını istemektedir.

İçki kullanımının sınırlandırılmasına yönelik indirilen ilk ayet; “*Ey inananlar, sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın...*”⁴² Namaz ibadeti ile alkolün bir arada bulunmasının mümkün olmadığı ifade edilerek, iman ettiğini ifade eden bir Mümin’in tercih yapma aşamasına geldiği görülmektedir. Çünkü ayetten anlaşılıyor ki, aklı ve iradeyi bilinçli bir şekilde kullanmak ibadetin vazgeçilmez noktasıdır. Bu sebeple kul, namazı ancak zihnini ve buna bağlı olarak kalbini tam anlamı ile yönetebildiği ve “ne dediğinin bilincinde olduğu” zaman eda edebilir. İşte buna engel teşkil eden sarhoşluk durumunun sebebi olan içkinin kullanılması konusunda insan artık bir kırılma noktasına gelmiş bulunmaktadır.

İslâm toplumunda, Allah’a imanın yerleştiği, dinin emir ve yasaklarının insanlar için kesin olarak faydayı gözettiği kabul edildiği vakitte içki yasağının kesinleştiği şu ayetler nazil olmuştur, “*Ey iman edenler! Şarap, Kumar, dikili taşlar (putlar) fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, şarap ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?*”⁴³

Ayrıca içki konusunda Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır; “*Her sarhoşluk veren şey hamr (içki)’dır ve sarhoşluk veren her şey haramdır.*”⁴⁴ “*Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır.*”⁴⁵ Hadislerde içki kullanımının haram olmasında sarhoşluk verme özelliğine sahip olmasının yeterliliği ve kullanımında bir alt sınırının olmadığı açıkça belirtilmiştir.

İslam âlimleri bütün asırlarda içkinin haram olduğunda birleşmişlerdir. Hakkında yasak kılındığına dair kesin hüküm bulunması bunu temel sebebidir. Öyle ki, şüphe olmayan kesin bir icmâ ile bu husus dinin korunması zaruri kabul edilen esaslarından kabul edilmiştir. İçkinin haramlığı konusunda bir başka husus ise şeriatın genel kaideleridir: eğer ki bu konuda nas ve icmâ ol-

41 el-Bakara 2/219.

42 en-Nisâ 4/43.

43 el-Mâide 90-91.

44 Ebû Huseyn el-Kuşeyri Müslim, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul, 1981), Eşribe 73; Buhârî, Edep 80.

45 Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı yayınları, 1992), Eşribe, 5.

masaydı, genel şer’i kaideler ve külli prensipler içkinin haramlığına delalette kâfi gelirdi. İslam’da haram pisliğe ve zarara bağlıdır, şayet bir hususta özel bir hüküm bulunmaz ise, yine de o şeyin kişiye veya topluma zararı varsa o haramdır. Alkol kullanımının, ferdin inancında, bedeninde, aklında, canında ve malında meydana getirmiş olduğu zararlar şüphe götürmez bir gerçektir.⁴⁶

2.3. Uyuşturucu Bağımlılığı ve Dini Hükümü

Uyuşturucu maddelerin kullanımı çok eski zamanlardan bu yana insanlık adına kötü alışkanlık ve problemlerden biridir. Esrar, eroin, afyon, kokain, morfin ve sentetik uyuşturucu maddelerin çeşitliliği oldukça artmıştır. Tüm bu uyuşturucu maddeler hem bireyde içkinin sebep olduğu zararları yapmakta hem de toplumda daha büyük zararlara sebep olmaktadır.⁴⁷

Çalışmanın hazırlanmasında başvuru tüm kaynaklardan ulaşılan sonuçlara bakıldığında, kullanılan uyuşturucu maddelerin ve bağımlılığın sebepleri arasında en ilgi çekenler; maddeye karşı duyulan merakla beraber sebep olacağı tehlikeler hakkında bilgi sahibi olunmaması ve insanların bu maddelere kolaylıkla ulaşmaları bulunur.⁴⁸ Ayrıca yanlış arkadaş grubu ve o gruba katılma isteği, acı ve üzüntüsünü unutma gayreti⁴⁹ ebeveyn yokluğu, aile tarafından eksik bırakılmış sevgi ihtiyacı⁵⁰ ve manevi boşluklar ve uyum problemleri ve kişilik sorunları⁵¹ vardır. Bireyin ailesinde madde bağımlılığının olması ve toplum içerisinde var olan sigara ve alkol kullanımı da bu sebeplerdendir. Zira ergenlerin uyuşturucu madde kullanımından önce alkol ve sigara kullanımlarının olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde madde kullanıcıların yüzdelik dilimlerde, %97’sinin sigarayla %58’inin alkol kullanımı sonrasında madde kullandıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple aslında sadece yasadışı maddelere karşı değil, sigara ve alkol kullanımına karşı da bir mücadele verilmeli, özellikle gençler bilinçlendirilmelidir.⁵²

Uyuşturucu madde kullanan insanlar zamanla, içinde yaşadığı çevreden, sosyal ortamlardan, aileden ve kendi öz benliğinden dahi koparak bağımlı

46 Yusuf el-Karadâvî, *Çağdaş Meselelere Fetvalar* (İstanbul: Tahir Yayıncılık, 1994), 350-354.

47 Menekşe, *Madde Bağımlılığı*, 38.

48 Ögel, *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*, 25.

49 Tarhan - Nurmedov, *Bağımlılık*, 141-142.

50 Ercan Mutlu, “Madde Bağımlılığında Ailenin Rolü”, *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* 2 (01 Aralık 2013), 15.

51 Rıza Gökler - Recep Koçak, “Uyuşturucu ve Madde Bağımlılığı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 3/1 (01 Ocak 2008), 99.

52 Yeşilay, “*Sigara ve Alkol Bağımlılığı İle Madde Bağımlılığı Arasında Nasıl Bir Bağ Vardır?*”, (Erişim 15 Aralık 2024).

olmakta, her türlü suça karşı meyilli ve yanlış yapmaya hazır hale gelmektedir. Akıl ve iradesini kullanma gücünü kaybeden insandan otokontrol sağlamasını beklemek sahici değildir.

Uyuşturucu maddeler, İslam'ın geldiği bölge ve o dönemlerin halkı tarafından fazla bilinmediği için, Kur'an ve Sünnette yasaklar, daha yaygın olarak bilinen şarap/ hamr üzerinden hükmedilmiş ve yasak bu bağlamda anlatılmıştır. İslam'ın emir ve yasakları konusundaki genel amaç dikkate alındığında, sarhoşluk veren madde konusundaki yasağın sadece şarap veya alkollü içeceklerle sınırlı olmadığı görülür. Ayrıca, insanın aklî ve ruhî melekelerine zarar veren, irade ve düşünme yetisini kısmen veya tamamen devre dışı bırakan her türlü keyif verici uyuşturucunun da aynı yasak kapsamına girdiği görülür.⁵³ Uyuşturucu maddeleri kullanmak, aklın sağlıklı kullanımını yok ederek, düşünme yeteneğini etkisizleştirmekte ve ferdi ne yaptığını bilmez bir duruma getirmektedir. Akıl ve iradesini gerektiği gibi kullanamayan kişi hem Allah'a hem de diğer insanlara karşı sorumluluklarını yerine getiremez. Uyuşturucu maddelerin insan üzerindeki olumsuz etkileri sadece ruh sağlığı ile sınırlı değildir. Ayrıca fiziksel, maddî ve sosyal- davranışsal açıdan da birçok zararından söz edilebilir.⁵⁴

Ömer Nasuhi Bilmen, bu bitkilerin kişi üzerindeki etkileri konusunda; bitkilerden insan yaşamını sona erdiren yahut aklını gideren, bedenini zehirleyen veya sağlığa zarar veren şeyleri yemek ve içmek haramdır. Örneğin; afyon, haşhaş, penç gibi sarhoşluk veren ve akli bozan şeyleri yemek/ içmek caiz değildir.⁵⁵ Esrar, afyon, eroin, kokain, morfin gibi uyuşturucu maddeler, alkollü içkilerin etkilerini de ziyadesiyle taşımaktadır, zararları da bu etki ölçüsünde fazladır. İslam dininin ana kaynakları Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler, helal ve haram olan şeylerin bir kısmından bahsetmiş geri kalanların, haram ve helal kılınma sebeplerini taşımalarına göre hükme bağlanmasını istemiştir. Bu durumda haram hükmünün sebebini (sarhoş etme, uyuşturma) taşıyan bütün maddeleri vücuda almak haramdır.⁵⁶

Sonuç olarak, İslam hukuku açısından insanı diğer varlıklardan ayıran ve üstün kılan akıl nimetinin korunması çok önemsenmiştir buna bağlı olarak da ona zarar verecek her konuya sınırlar çizilmiştir. Kulluk vazifesine engel olacak her maddenin kullanımı yasaklanmış, insan onurunun, akıl ve beden

53 Menekşe, *Madde Bağımlılığı*, 39-40.

54 Şuayip Özdemir, "Alkol ve Uyuşturucunun Zararları ve Gençliğin Alkol ve Uyuşturucudan Korunmasında Alınması Gerekli Önlemler", *Diyanet ilmi Dergisi* 40/4 (2004), 105.

55 Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1949), 446.

56 Karaman vd., *İslam ve Toplum*, 2006, 46.

sağlığının korunması esas alınmıştır.

2.4. Kumar Bağımlılığı ve Dini Hükümü

Kumar; “şans ve becerinin birlikte veya tek başına söz konusu olduğu bir olay yahut yarışmanın ya da belirsiz bir olayın sonucu üzerine bahse tutuşma ve bu yolla kazanç elde etme” şeklinde tanımlanır. Türü ve şekli toplumlara ve dönemlere göre değişiklik gösterse de esas itibariyle haksız kazanç, mal ve zaman israfı, irade zafiyeti ve toplumsal çözülme gibi bir dizi olumsuzluğa yol açtığı için dinler ve temel ahlâk öğretileri tarafından yasaklanmış ve kınanmıştır. İslâm dininin temel yasaklarından biri de kumar yasağıdır.⁵⁷

İslâm âlimleri tarafından farklı tanımları yapılan kumar kavramına Serahsî’nin yorumu “mal kazanımının şansa/riske bağlanması”⁵⁸ şeklinde olmuştur. Kumarın belli bir emek ve çaba harcanmaksızın rastgele bir kazanç veya kayıp anlamı ifade ettiği görülmektedir.

İslâm hukukunda, meysir (kumar) kesin olarak haramdır. Kumarın bütün türleri meysir kapsamına girer. Aynı şekilde belli bir mal karşılığı olduğu takdirde zar oyunu da böyledir. Çünkü böyle bir oyun bile insanları düşmanlık ve kine düşürür. Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoyar. İçki ve kumar birkaç yönden (çeşitli ifadelerle) haram kılınmıştır. Bunlar şer’an ve aklen oldukça çirkin işlerdir.⁵⁹

Türk Ceza Kanunu 228/6 uygulanmasında verilen tanıma göre; “*Kumar; kazanç amacıyla icra edilen, kâr ve zararın talihe bağlı olduğu oyunlardır.*”⁶⁰ Buna göre bir oyunun kumar olarak tanımlanabilmesi için iki faktör ön plana çıkmaktadır; bunlar kazanç sağlama amacı ve kâr/zararın şansa bağlı olmasıdır. İslâm hukukunda ise kumar; şans oyunları, malı iki taraflı riske sokmak ve iki taraflı ortaya konulan malı oyunu kazanan tarafın alması şeklinde tanım bulmuştur.⁶¹ Farklı alanlarda yapılan tanımların ortak noktası kazanma ve kaybetmenin şansa bırakılmış olmasıdır.

Kumara başlamada, kumar bağımlılığının sebep olacağı zararlar konusundaki bilgi eksikliğinin yanında bireyin kolay yoldan ve çok para kazanma isteği de önemli bir sebeptir. Kazandıkça kazanma hırsı ve kaybettikçe bir dahaki sefere kazanacağı ve tüm zararını telafi edeceği düşüncesi insanı teslim alabilir.

57 Ali Bardakoğlu, “Kumar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/364.

58 Ebû Bekr Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Daru’l Hadis, 2001), 75-76.

59 Vehbi Zuhaylî, *Tefsîru’l-Munîr* (İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2003), 39-40.

60 Türk Ceza Kanunu (TCK), *Resmî Gazete* 25611 (12 Ekim 2004), Kanun No.5237. md.228/6.

61 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 306.

Bu şekilde, kaybettiği zararı bir seferde kazanabileceğine inanma düşüncesi ile oynayan birey, eğer yine kaybederse bu defa hatasını yalanla örtmek gibi bir yanlış davranış meydana getirebilmektedir. Bazen korkular, bazen kaybetme ihtimali ya da kişisel başka sebepler bireyi kendi çıkmazına hapsederek akıllıca çözümler bulamaz hale getirebilir.⁶²

Bugünün dünyasında var olan ekonomik sorunlar insanı bunalıma sokmakta ve kısa yoldan para kazanma isteğine sürükleyebilmektedir. Oysa çalışmanın ve alın terinin, helal kazancın ve helal yolda harcanmanın değeri, hem ahlaki hem de dini açıdan önemlidir.

Yüce Allah buyurmuştur ki; “*Ey iman edenler! Karşılıklı rıza ve helal kazanç hesabına dayalı olarak ticaret yapınız; faiz, kumar ve benzeri yollarla birbirinizin malını yemeyiniz ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*”⁶³. Kumar ve diğer bazı yasaklarla ilgili olan diğer bir ayette ise konunun ibadet boyutuna da dikkat çekilmiştir. Mealene; “*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şüphesiz şeytan içki (hamr) ve kumar (meysir) yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister.*”⁶⁴ Hanefilerden Cessâs, ayette geçen “Şeytan işi” ifadesine yer verilmiş olmasına vurgu yaparak, bu ifadenin kullanılmasıyla bunların haramlık hükmü pekiştirmiş olduğunu belirtir. Şeytan, insanları içkiye ve kumara, zevk ve sefaya, heyecan ve hazza çağırır. İçki ve kumarın şeytana nispet edilmesi en uygun bir kinaye şeklidir. Zira şeytan, insanları bu pisliklere çağırma ve onları güzel gösterme özelliğini dile getirir.⁶⁵

İslam inancı, kumarı yasaklarken belli bir şekli kast etmemiş, genel mana ve neticesini hedef almıştır. Hangi alet ve metotla olursa olsun veya sanal/ gerçek hangi ortamda oynanırsa oynansın oyun sonunda bir tarafın zarar diğer tarafın kar elde etmesi ile kumar gerçekleşmiş demektir. Sonuç itibarıyla bir tarafın kazanması ve diğer tarafın kaybetmesi söz konusu olmaktadır.⁶⁶ Kazanmanın veya kaybetmenin şansa bırakılmış olması, bir emek ve çabanın olmaması da önemli bir husustur.

Oynayanın kâr veya zararına sebep olan şans oyunlarının her türlüşü kumar dır. Kumar, kişinin hiçbir hakkı olmaksızın başkasının malını alması, bile

62 NP Amatem Bağımlılık Merkezi, NPİstanbul, “Kumar Bağımlılığı”, (Erişim 07.03.2024)

63 en-Nisâ 4/29.

64 el-Mâide 5/90-91.

65 Cessâs İmam Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Razi el, *Ahkâmu'l Kur'an*, ed. Avnullah Enes Ateş, çev. Mehmet Keskin (Ankara: İ'tisam Yayınları, 2018), 6/109 .

66 Karaman vd., *İslam ve Toplum*, 133.

isteye karşılıklı hırsızlık yapmaktır. Kumar, sosyal bir çöküntü ve felakettir. Dinin kesin bir ifade ile yasakladığı bu kötülüğün pek çok aileyi perişan ettiği ve dağıttığı her zaman görülmektedir. Kaybettikçe hırslanan ve kazanma umudunun verdiği heyecanla sabahlara kadar kumar masalarında oturanlar neleri kaybettiklerinin farkına varamazlar. O masalarda sağlık, huzur, servet, ahlak ve en değerli hazine olan zamanı bırakarak insanlıktan uzaklaşır, bugün kazananlar yarın kaybeder ve hayat bu şekilde kaybedilir. Kumar bağımlılığı zamanla içki, yalan, hırs hatta cinayet gibi kötülöklere de sebep olur. Kumar aile hayatındaki düzenin ortadan kalkmasına sebep olmakla beraber görev ve sorumluluklarda ihmallere sebep olur. Ailede huzurun yerini kavga, anlaşmanın yerini tartışmalar almaya başlar. Toplumsal bir afet olan kumardan uzak durmak kadar etrafımızdaki kişileri bilhassa aile üyelerini korumak önemli bir vazifedir.⁶⁷

İslam inancında çalışma ve emek verme tavsiye edilmiştir. “*Ve şüphesiz ki, insan için kendi çalıştığından başkası yoktur.*”⁶⁸ Ayeti bu konudaki delillerden biridir. Tefsirde ise “Her insanın ancak kendi çalıştığına karşılığını görecektir, hayır işlemişse mükâfatını alacak, şer işlemişse cezasını çekecektir.”⁶⁹ Denilmiştir

Başka bir ayette buyrulur ki; “*Bir de Allah’ın bazınıza, diğerinden fazla verdiği şeyleri temenni etmeyin. Erkeklere çalışıp kazandıklarından bir pay olduğu gibi, kadınlara da çalışıp kazandıklarından bir pay vardır. O halde çalışın da, daha hayırlı şeyleri Allah’ın lütfundan isteyin. Şüphe yok ki Allah her şeyi bilir.*”⁷⁰ Bu ayetin Elmalılı Hamdi Yazır’a ait tefsirinde; Allah’ın bazınıza diğerinden fazla bağışladığı şeyleri istemeye kalkışmayınız, birbirinizin malına, makamına ve sahip olduğu Allah tarafından verilmiş veya çalışmakla elde edilen nimetlerine göz dikmeyiniz. Çünkü bu gibi temenniler, ilk önce haset, kin ve düşmanlık doğurur. İkinci olarak Allah’ın taksimine rıza göstermemeyi bildirir. Üçüncü olarak, kendisine verilmeyen bir şeyi istemek, kaderdeki hikmete karşı gelmek ve boş bir üzüntüdür. Hem erkeklere hem kadınlara kazandıkları şeylerden bir pay vardır. Hiçbirinin çabası ve kazancı heba olmaz. Lakin fitraten birinin yeteneği, kazancı fazla, diğerinin eksik olması, aynı şekilde birine kazancına uygun olarak verildiği halde, diğer birine kazancından fazla verilmesi gibi yalnız Allah’ın takdiri olan özelliklerdir ki, bunda kimsenin etkisi yoktur. Bunun için hem erkek hem de kadına yakışan Allah’ın kendisine

67 Vehbi Zuhaylı, “Kumar”, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, Erişim:07.08.2024.

68 en-Necm 53/39.

69 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi’u l-Beyân an Te’vili âyi l-Kur’an*, çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beirut: Dâru l-Kütübî l-İlmiyye, 2005), 52.

70 en-Nisâ 4/32.

bağışladığı kabiliyete uygun olarak çalışmak ve Allah'tan istemektir. Bu sebepten çalışın ve Allah'tan isteyiniz ve verilene rıza gösteriniz. Allah âlimdir, herkesin hak ettiğini bilir ve üstün kılmayı bilerek yapar. Yasak kılınmasının asıl gayesi haset etmeyi, tembelliği ve Allah'ın takdir ettiği şeylere itiraz etmeyi yasaklayarak, üstünlük ve ihsanın, *çalışma ile istenmesinin* ortaya konulmasıdır.⁷¹ Gücü yeten her insan maddi gelir elde etmek için çalışmakla yükümlüdür. Kendi giderlerini karşılayacak ölçüde dahi olsa insan bir kazanç elde etmek durumundadır.

2.5. Teknoloji / Sosyal Medya Bağımlılığı ve Dini Hükmü

“Teknoloji ve internetin bilinçli olmayan, kontrolsüz bir şekilde kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan davranışsal bağımlılıklar; oyun oynama bozukluğu, kumar oynama bozukluğu, sosyal medyanın ve akıllı telefonun aşırı kullanımı gibi bağımlılık yapıcı alt davranışlarla kendini gösteren bağımlılık türü teknoloji bağımlılığı olarak tanımlanır.”⁷²

Oldukça kapsayıcı bir kavram olan teknoloji bağımlılığı, birçok özel bağımlılık türünü içermektedir. Bunlardan bazıları; “ekran bağımlılığı, televizyon bağımlılığı, akıllı telefon bağımlılığı, online alışveriş bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, internet bağımlılığı, oyun bağımlılığı” ve benzeri olarak sıralanabilir. Teknoloji bağımlılığı, her yaşta ve her cinsiyette görülebilecek bir sorundur.⁷³

Teknoloji bağımlılığında birey, bağımlısı olduğu ürünün kullanımı azaldığında yahut tamamen kesildiğinde yaşadığı yoksunluk hissi karşısında davranışlarını kontrol edemez ve huzursuzluk ve kızgınlık gibi duygular yaşar.⁷⁴ Ayrıca fiziksel olarak ortaya çıkan; gözlerde yanma, boyun kaslarında ağrı ve sertleşme, beden duruşunda bozukluk, ellerde uyuşukluk, halsizlik gibi sorunlar ortaya çıkabilir.⁷⁵ Sosyal alanda görülen; akademik başarıda düşüş, kişisel-aile ve okul sorunları, zamanı yönetmede başarısızlık, uyku bozuklukları, iştah kapanması, doğal yaşam aktivitelerinde azalma ve arkadaş ortamlarından

71 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili* (İstanbul: Türkiye yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 328.

72 NP Amatem Bağımlılık Merkezi, NPİSTANBUL, “Teknoloji Bağımlılığı Nedir?”, (Erişim 07 Mart 2024); Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (BAM), “Bağımlılıkla Mücadele | (Erişim 15 Aralık 2024).

73 Siberay, “Teknoloji Bağımlılığı”, *Siberay* (Erişim 15 Aralık 2024).

74 Tarhan - Nurmedov, *Bağımlılık*, 67.

75 Tmsclinic “*İnternet ve Teknoloji Bağımlılığı*”, (Erişim 15 Aralık 2024).

soyutlanma gibi sorunlar da baş gösterir.⁷⁶ Sınırsız erişim ve kullanım içeriği sunan teknolojik aletlerin kullanım süresini kontrol edemeyen her birey malesef gerçek hayattan ve ilişkilerinden, sorumluluklarından kopup gitmektedir. Bu durum, bireyi yalnızlaştırmakta ve anti-sosyal bir hale getirmektedir. Çocuklar parklarda, bahçelerde koşup oynamak yerine sanal dünyanın oyunlarına takılıp kalarak çocukluklarını dahi yaşayamaz duruma gelmektedir.

Türkiye’de yapılan bir araştırmaya göre, internetin kontrolsüz şekilde kullanılması hem çocukların hem de eşlerin ihmal edilmesine, sanal ihanete sebep olmaktadır. Ayrıca küçücük çocukların olduklarından farklı bir kimliğe bürünerek hiçte tekin olmayan güvensiz ilişkiler kurmasına ve birçok alanda istismar yaşanmasına varıncaya kadar farklı sorunlara yol açtığı görülmektedir. Konunun ulaştığı son nokta ise, ailede güvensizliğin yaşanması ve aile birlikteliğinin bozulmasıdır. Bağımlılık, bir çatı altında ama birbirini umursamadan yaşayan, beraber olmasına rağmen birbirine yabancı olan aile bireyleri meydana getirirken, özellikle ebeveynlere düşen sorumlulukların ihmal edilmesine sebep olmaktadır. Oysa Hz. Peygamber ‘*Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter.*’⁷⁷ buyurarak konunun ailevi ve sosyal boyutuna da değinmiş ve insanları uyarmıştır.⁷⁸

Esasen her bağımlılık gibi, teknoloji bağımlılığı da bireyin kendi içine kapanmasının, çözemediği sorunlarla mücadele etmek yerine yok saymasının ve görmezden gelmesinin bir sonucudur. Her bağımlılık daha büyük bir sorunu beraberinde getirmekte ve bireyi her geçen gün daha yalnız, daha mutsuz, daha çaresiz bir hale getirmektedir. İnsan sosyal bir varlıktır, akli ve iradesi ile bunu kabul ederek hayata tutunmalı ve hayatta her sorunun bir çözümü olduğuna inanarak yaklaşmalıdır.

3. BAĞIMLILIKLAR VE BAĞIMLILIKLARIN AİLE İLİŞKİLERİNE OLUMSUZ ETKİLERİ

3.1. Bağımlılıkların Oluşmasında Aile Ortamının Etkisi

Aile bir toplumun temel taşı, sağlıklı, mutlu, güzel ahlaklı nesillerin yetişme ortamıdır. Hz. Peygamber’in evliliği tavsiye ettiği Hadis-i Şerifte buyrulmaktadır ki: “*Evleniniz! Zira ben diğer ümmetlerle, sizin çokluğunu ile iftihar edeceğim.*”⁷⁹ ve “*Kim evlenmeye gücü yetiyorsa evlensin. Çünkü evlilik*

76 Türkiye Yeşilay Cemiyeti (Yeşilay), “Teknoloji Bağımlılığı ve Telefon Bağımlılığı” (Erişim 26 Şubat 2024).

77 Ebû Dâvûd, Zekât 45.

78 Huriye Martı, “Dinî ve Ahlâkî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı”, *Diyanet ilmi Dergisi* 54/3 (2018), 107.

79 Ahmed bin Hanbel, *el- Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Nikâh - 256/2.

*gözü haramdan alıkoyar ve iffeti en iyi şekilde korur.”*⁸⁰ Aile önemlidir çünkü çocuğun kimliği, kişiliği aile ortamında gelişir. Aile ortamı çocuğa, inanç ve ahlaki değerleri, iyi ve kötü davranışları kültürün devamını sağlayan ilkelere öğretir. Bir toplumda geçmişten geleceğe aktarılacak her şeyin temeli aile ortamında atılır. Ailelerin ilgi ve eğilimleri, aldıkları eğitim ve yetiştikleri ortamın kendilerinde bıraktıkları izler doğrudan ya da dolaylı bir şekilde çocuklara aktarılır. Eleştirilerek büyüyen birey eleştirmeyi, şiddetle büyüyen birey şiddet göstermeyi öğrenir. O sebeple aile büyükleri yarınlarda ne hasat etmek istiyorsa çocuklarına onun tohumlarını ekmeye özen göstermeli. Duyduklarından önce gördüklerini ve maruz kaldıklarını hayata geçireceklerinin bilinciyle çocuklara karşı daha anlayışlı ve doğru davranışlar sergilenmelidir.

Sevgisiz bir ortamda büyüyen, duyguları ihmal edilen, aitlik hissini kazanamamış bir çocuk, doğuştan getirdiği bu ihtiyaçlarını karşılamamanın bir yolunu arar. Özellikle ergenlik döneminde gösterilecek anlayış gencin bu süreçte daha az yara alarak ilerlemesini sağlar. Övülme, beğenilme, sevilme, korunma gibi isteklerinin karşılanması hayati önem taşımakla birlikte, eleştirilme, kıyaslanmama, hoş görülme istekleri de aynı derecede önemlidir. Ailenin doldurmadığı her boşluğu doldurmak için bir arayış içinde olacak olan genç için hayatını değiştirecek tüm adımların atılacağı ilk nokta tam da burasıdır. Çünkü bu dönemde yaşanan kimlik arayışı ve karmaşası gencin riskli davranışlarda bulunmasına, heyecan arayışına girmesine sebep olur. Bu durum da yanlış bir arkadaş çevresiyle birleştğinde bağımlılığa giden yolun başlangıcı olabilir.

Kur'an-ı Kerim'de zikredildiği üzere; “*Mallar ve çocuklar, dünya hayatının çekici-süsüdür...*”⁸¹ ve “*Mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer imtihan konusudur...*”⁸². Bu ayetlerin tefsirine bakıldığında verilen mesaj daha net anlaşılmaktadır. Evlatlar birer emanet bilinip korunmalı aynı zamanda imtihan sebebi olduğu bilinciyle davranılmalıdır. Onların yeni ve farklı bir ortama büyüyor olmalarına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Ailenin huzur bulunan bir yuva olması hedeflenmeli ailedeki herkesin her şeyi rahatlıkla ifade edebildiği bir paylaşım ortamı oluşturulmalıdır. Aile fertlerinin beden ve ruhen sağlıklı olması huzurun vazgeçilmez unsurudur. Bu ise ancak sevgi ile yaşanan, her bireyin kendisini ait hissedeceği bir aile ortamıyla sağlanabilir. Aile ortamında fikirlerin ortaya atıldığı, tartışıldığı ve bir karara bağlandığı durumlarda her bireyin yanlış yapma ihtimali en az seviyeye düş-

80 Buhârî, *Sahîhi Buhârî Tercümesi*, Savm-10.

81 el-Kehf 18/46.

82 el-Enfâl 8/28.

mektedir. Ayrıca bu ortam çocukların hem sevgi ve ilgi ihtiyacının karşılanması hem de değer gördüğünün farkına varmasına sebep olmaktadır.

3.2. Bağımlılığın Karı-Koca ve Çocuklar Arasındaki İlişkiye Olumsuz Etkileri

Aile ortamındaki sağlıklı iletişim, huzur ve mutluluğun en temelinde yer alır. Kendini doğru şekilde ifade edebilen ve kendini dinleyecek aile üyelerine sahip olan bireyler, dış dünyada bir arayışa girmezler. Lakin bu iletişim ve huzur ortamının sağlanmadığı ve gönüller arasında meydana gelen kopukluğun verdiği duygulardan sıyrılmak isteyen bireyler bunun için bir arayışa girmek durumunda kalabilir. Zira sosyal bir varlık olan insan konuşmak, gülmek, eğlenmek, ağlayıp dertleşmek, duygu ve düşüncelerini birileri ile paylaşmak ihtiyacına sahiptir.

Aile, bireyin ve toplumun en temel sosyal yapısı ve en değerli kurumudur. Aile insanı insanî değerlerle donatarak toplum hayatına hazırlayan bir ocak, yaratılışında var olan özün, inanç, sevgi, merhamet, anlayış ve değer suyu ile doğru bir şekilde yetişmesini sağlayarak olumlu kişilik değerleri kazanıp yaşama uğurlandığı merkez istasyondur.⁸³

Aile içindeki her bireyin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları vardır. İslam aile hukuku tarafından derinlemesine incelenen bu konu tüm taraflar adına açıklayıcı bir şekilde kaleme alınmıştır. Huzurlu aile ortamları her aile üyesinin hak ve sorumluluklarını bilmesi bunları yerine getirmesiyle kurulabilir. Kur'an-ı Kerim'de, "... Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır..."⁸⁴ buyru-larak, evlilik sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için eşlerin kendi sorumluluklarının derecesi bildirilmiştir.

Evlilik birliğinde Kur'an-ı Kerim'de; "Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar..."⁸⁵ buyru-larak sorumluluk ve idare açısından erkeğin konumu açıklanmıştır. Zira ailenin reisi olmak hem eşe hem de çocuklara karşı adaletli olmayı da gerektirmektedir. Koca, dönemin şartları gereğince ve maddi olanaklarının el verdiği ölçüde ailenin geçimini sağlamak, temel ihtiyaçları karşılamak konusunda elinden gelenin en iyisini yapmakla görevlidir. "Bir evlilik ilişkisinde kadına ve çocuklara bakma

83 Nuri Kahveci, *İslam'a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017), 15.

84 el-Bakara 2/228.

85 en-Nisâ 4/34.

vazifesi, onların geçimini sağlama görev ve sorumluluğu genel kabule göre kocaya ait bulunmaktadır.”⁸⁶ Yine başka bir ayette buyrulur ki: “...*Annelerin yiyecek ve giyeceklerini meşrû çerçeve içinde temin etmek, babaya düşer...*”⁸⁷ Burada kocaya/ babaya düşen görev net bir şekilde anlaşılmaktadır. Kocanın karısına karşı en önemli vazifelerinden biri nafaka yükümlülüğüdür. Ayrıca kız ve erkek bütün çocukların nafakası yani yeme- içme ve barınma ihtiyacını karşılamak babanın görevidir.⁸⁸

Allah’ın bir emaneti, dünya hayatının süsü ve imtihanı olan eş ve evlatlar değeri bilinmesi ve hakları gözetilerek korunması gereken birer nimettir. Birbirlerine karşı anlayışlı olmak, sadakat göstermek ve bunlara engel olacak her husustan uzak durmak gereklidir. Aksi halde sonu boşanmaya giden sorunlar meydana gelmektedir. Eşlerin boşanma kararı almalarındaki sebepler arasında, birbirlerini iyi tanımaması, evliliğe hazır olmamaları, aile içi şiddetin varlığı, iletişim sorunları, aldatma, psikiyatrik rahatsızlıklar ve eşlerde alkol, madde, kumar, teknoloji kullanımı ve bağımlılığı hususları da etkilidir.⁸⁹

“İçkinin aile hayatı ve ilişkilerindeki zararlarında da şüphe yoktur. Görülmektedir ki, sarhoş durumda olan eşler birbirlerine ve çocuklarına karşı mesuliyetlerini yerine getiremiyorlar, gözetimlerini, terbiyelerini ihmal ediyorlar. Oysaki nafakaları onların üzerinedir, onlara bakmakla yükümlüdürler. İçkinin kullanımı toplumun zararındır, rahatsızlığın yayılması, ahlakın bozulması, evlerin harap olması, malların zayi olması ve hastalıkların yayılmasıdır. Bu ise toplumu genel bir çözülmeye ve bozulmaya götürür. İnsanın aklını, iradesini ve davranışlarını eksik kılan içki kötülüklerin anası ve şerhlerin anahtarıdır.”⁹⁰

İslam hukukçularının büyük çoğunluğuna göre, sarhoşun, eda/fiil ehliyeti tamdır bunun sonucunda da kişi sarhoşken boşamaya dair sözlerinden sorumludur ve boşama geçerlidir.⁹¹ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir; nikâh, talâk (boşama) ve talâktan dönme.”⁹² Buradan hem evlilik kurumunun korunmasına ne derece önem ve-

86 Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-Senâi’ fî Tertibi’s-Şerâ’i* (Beyrut, ts.), 3/607.

87 el-Bakara 2/233.

88 Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam Hukuku Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras* (İstanbul: İslam Hukuku Külliyyatı Yayınları, 1983), 294-307.

89 Tevfik Köroğlu, *Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*: (YÖK Ulusal Tez Merkezi: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 58.

90 el- Karadâvî, *Çağdaş Meselelere Fetvalar*, 354-356.

91 Karaman vd., *İslam ve Toplum*, 226.

92 Ebû Dâvûd, Talâk, 9 (2194); Tirmizî, Talâk, 9 (1184).

rildiğini hem de akli korumanın önemine bir çıkarım yapılmalıdır. İslam hukukunda aklın doğal faaliyetlerinin zarara uğramaması esastır. Çünkü akıl, kişinin yaptıklarından sorumlu olmasına sebep olan yetidir.

Alkol ve uyuşturucu maddeler yanında kumar ve sigara bağımlılıkları da birçok sorun teşkil etmekte ve aile içi hukukun ihlaline sebep olmaktadır. Helal kazanç sağlamak ve ailesini helal ve temiz kazançlarla idame ettirme görev yüklenmiş olan koca, nefsinin istediği şekilde harcama yapma hakkına sahip değildir. Bu husus yukarıda zikredilen ayetin yorumunda açıklanmıştı. Kumar masasında kazanılan paranın haram olması gibi kaybedilen para da ailenin nafakası olduğu için oynanması her durumda yanlıştır. Ayrıca sigara kullanımı için sarf edilen paranın miktarı hiç de azımsanmayacak boyutlara ulaşmıştır. Üstelik sadece maddi yönden değil, kullanımı esnasında etraftaki insanların sağlığına verdiği zarar, rahatsız edici kokusuna maruz bırakılan insanın yaşadığı fizyolojik ve psikolojik şiddet, kullanan kişinin kendi bedenine verdiği zarar gibi birçok boyutu da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Teknoloji ve sosyal medya bağımlılığında ise aile hukukundaki ihlaller açısından daha farklı sorunlar meydana gelebilmektedir. Diğer bağımlılıklardan farklı olarak sarhoş edici bir etkisi olmayan bu bağımlılık türü insanı hem aile hayatından ve aile ortamından hem de sosyal hayattan kopardığı görülmektedir. Bu bağımlılık sebebiyle eşler birlikte zaman geçiremez duruma gelmiştir. Ayrıca ebeveyn ile çocuklar arasında bir sohbet ortamı kalmamıştır. Bir arada oturan, bedenleri yakın ama ruhları, gönülleri ve düşünceleri tamamen birbirinden uzak olan ve aynı çatı altında olmasına rağmen birlikte kaliteli zaman geçirmeyen aileler ortaya çıkmıştır. Yanındaki insanın duygularından habersiz olan aile bireyleri, dünyanın neresinde olduğunu bile bilmediği insanlar için kaygılanmakta onların dertleri ile dertlenmektedir. Oysa Yüce Allah evlilikte eşleri birbirinin huzur sebebi olduğunu beyan etmiştir. “O’nun varlığının dellillerinden biri de kendileriyle ülfet edip huzura ermeniz için size kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesidir.”⁹³. Allah tarafından birbirine emanet edilen aile bireylerinin birbirine sahip çıkması ve birbirini korunması gerekmektedir.

Sanal ortamda kurulan arkadaşlıklar, bu çerçevede oynanan sanal oyunlar çocukları ve gençleri esir almıştır. Yalan veya doğru olduğunu önemsemeyen bürünülen kimlikler, bu kimliklerle geliştirdikleri ilişki ve heyecan dolu oyunları gerçek hayatta bu derece kolay bulamayan bireyler her geçen gün gerçek hayattan ve aile-arkadaş ortamından daha da kopmaktadırlar. Bu ise daha mutsuz ve daha doyumsuz bireyler üretmektedir.

93 er-Rûm 30/21.

Kumar gibi hem zaman kaybına hem de maddi kayba sebep olan bağımlılıklar ise aynı zamanda aileden uzakta geçirilen vakitlerin çokluğunu da akla getirmektedir. Gerçek veya sanal ortamlarda oynanan kumar oyunları insanı çok boyutlu bir israfa sürüklemektedir. Kumar oyunu esnasındaki kazancın yaşattığı sevinç yahut kaybın yaşattığı üzüntü bireyi farklı madde kullanımına da sevk eder. Kumar oynan ortamların genellikle sigara ve alkol kullanımına da açık olduğu bilinmektedir. Bu ortamlar içeriğinden dolayı çok yönlü bir bağımlılık durumuna sebep olmaktadır.

Her ailenin bir yapısı, kuralları, ilişki ağı, ev içinde bir kültürü bulunmaktadır. İşte bu ortamı oluşturan bireylerin yarınları sağlıklı ulaşabilmesi yine kendi kuracakları ilişkiler ağına bağlıdır. O sebeple yaşanan her ne olursa olsun, ailenin kullandığı dil sevgi odaklı olmalı ki tamir edici olabilsin. İnsan hata yapabilir ama önemli olan bu hata ile yüzleşebilmek ve yol gösterici bir dille yol gösterilmesidir.

Ebeveynler; İslam dininin can, mal, nesil, din ve akıl olarak belirlediği ve korunmasını istediği hususların önemini bilmeli bunu sonraki nesillere taşıyabilmenin yollarını öğrenmelidir. En iyi eğitim modeli her zaman yaparak yaşayarak olur. Aile içinde sevgi sözcüklerini duyan bir çocuk duygularını ifade ederken çekingen davranmaz zira bu tarz bir dille yetiştirilmiştir. Sertlikle ve şiddetle büyüyen çocuk bir ileri adımı atmaktan çekinmeyecektir.

İslam fıkıh usulünde Mâlikî ve Hanbelî hukukçuların önem vermiş olduğu sedd-i zerâi', kendi başına mubah olan bir fiilin şer'i olarak sakıncalı bir neticeye götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade eder.⁹⁴ Buna göre şüphe edilen hususlarda dahi insanın her açıdan korunması İslam dininin amaçları arasındadır. Zira günah işlemek konusunda uyarı olan birçok ayet bulunduğu gibi günaha yaklaşmamanın ifade edildiği ayetlerde bulunmaktadır. “*Açık olsun, gizli olsun hiçbir günaha ve kötülüğe yaklaşmayın.*”⁹⁵ ve “*Zinaya yaklaşmayın, çünkü o hayasızlıktır çok kötü bir yoldur.*”⁹⁶ Ayetlerinde olduğu gibi kötülüğe gidecek yol hakkında yapılan uyarılarla insanın dikkati çekilerek korunması amaçlanmıştır.

Sedd-i zerâi' diye isimlendirilen “kötülüğe giden yolları kapatma” hususundaki çalışmalarda kendini geliştiren ve yetiştiren bilinçli aile büyüklerinin payı fazladır. Bilinçli ebeveyn bilinçli bir nesil yetiştirir. İslam Peygamberi-

94 İbrahim Kafi Dönmez, “Sedd-i Zerâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/277.

95 el-En'âm 6/151.

96 el-İsrâ 17/32.

nin ailesi ile olan muhabbet dolu hayatı, toplumun gençleri ile olan ilişkileri bu konuda rehber edinilmelidir.⁹⁷ Her meselede olduğu gibi, kötü alışkanlıklardan insanları alıkoyma konusunda da Hz. Peygamber'in örnekliliği ve onun takip ettiği metot, daima uyulması gereken parlak bir yoldur. Çünkü Hz. Peygamber kendi ifadesiyle alkol kullanımı alışkanlıkların en kötüsü olduğunu bildirilmiştir, yine alkolle mücadeleyi başarmış ve onu kendi toplumundan alkolü tamamen silebilmiş bir şahsiyettir.⁹⁸ Ümmet bilincine sahip olan her ferdin, Hz. Peygamber'den gelen bu tavsiye ve örnekliliği hayatına geçirmesi beklenmektedir.

Bağımlılıkların sebep olduğu aile içi ihlallerden belki de en önemlisi iletişimi koparmasıdır. İletişimin olmadığı bir ortamda görevlerin yerine getirilmesi mümkün değildir. Türkiye'de yapılan araştırmalarda boşanmanın birçok açıdan sebeplerine değinilmiştir. Boşanmanın bireysel sebeplerinde en sık rastlanan boşanma nedenleri arasında, %38 ile duygusal ilişki, aldatma (%35), ekonomik sorunlar (%34) ve şiddet (%34) şeklinde yer almaktadır. Eşlerden birinin ev içi görev ve sorumlulukları yerine getirmemesi (%29) veya çocuk bakımıyla yeteri kadar ilgilenmemesi de (%18) boşanmaya yol açan hususlar arasındadır.⁹⁹

Türkiye'de boşanmalar endişe verici düzeylerde ve hızla artmaya devam etmektedir. Onlarca boşanma sebebi olmakla birlikte önde gelen boşanma sebepleri eşler arası ilgisizlik yani iletişim kopukluğu, şiddet, aldatma ve bağımlılık gelmektedir.¹⁰⁰ Araştırmaların farklı bir taraftan alınan raporlarda bireysel sebeplerde yine aynı sorun karşımıza çıkmaktadır. Kanun uygulayıcı ve mahkeme uzmanlara göre boşanmaya sebep olan nedenlerden birisi kişilerin ev içi görev ve sorumluluklarını yerine getirmemesidir. Örf ve adetlerin etkisiyle kadınlara ait görev tanımı içinde evin iç düzenini sağlamak, çocukların bakımına dikkat etmek, eşin giyinme ve yemek gibi ihtiyaçlarını karşılamak göze çarpar.¹⁰¹ Kadına örfün yüklediği bu sorumluluklar esasen dinin yüklediği görevler arasında bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de kadının çocuklarına dair sorumluluklarında hamilelik ve süt emzirme dönemi ile ilgili hususlar yer

97 Martı, "Dini ve Ahlâkî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı", 119.

98 Erdiñç Ahatlı, "Uyuşturucu ve Bağımlılık Yapan Maddeler Konusunda İslam'ın Bakışı", *Diyanet İlmî Dergi* 37/3 (2001), 128.

99 *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014*, ed. Mustafa Turgut, (Ankara: Çizge Tanıtım, 2015), 75.

100 Köroğlu, *Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 61.

101 *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014*, 175.

almaktadır.¹⁰² Erkeklerle ait görev tanımına ise genel olarak evin geçinimini ve ailenin nafakasını sağlama girmektedir.¹⁰³ Kur'an-ı Kerim'de erkeklerin eş ve çocuklarına karşı olan görevleri hususunda ise örfte olduğu gibi evin geçimi ve nafakanın sağlanması yer almaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca Kur'an'da aile büyüklerine, çocukları dinin kurallarına dikkat ederek yetiştirilmesi konusunda da uyarı yapılmıştır.¹⁰⁵

Kesinleşen boşanma davaları sonucunda 2023 yılında 171 bin 881 çift boşanırken 171 bin 213 çocuk velayete verildi.¹⁰⁶ En az bir kez boşanmış bireylerin (görüşme sırasındaki medeni durumuna bakılmaksızın ve birden fazla boşanmış bireylerin son boşanma olayına göre) boşanma nedenleri incelendiğinde, %32,2 ile sorumsuz ve ilgisiz davranma ilk sırada yer aldı. Bu boşanma nedenini %14,1 ile aldatma, %9,8 ile evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama ve %8,1 ile dayak/kötü muamele izledi. Boşanma nedenleri cinsiyete göre incelendiğinde, boşanmış erkeklerle ve kadınlara göre en önemli boşanma nedeni eşlerinin sorumsuz ve ilgisiz davranması oldu. Bu oran, erkeklerle göre %41,2, kadınlara göre %24,2 oldu. Erkeklerle göre sorumsuz ve ilgisiz davranmadan sonra en önemli boşanma nedenleri %11,0 ile aile büyüklerinin aile içi ilişkilere karışması ve %9,7 ile evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama oldu. Kadınlara göre sorumsuz ve ilgisiz davranmadan sonra en önemli boşanma nedenleri ise %19,3 ile aldatma ve %14,6 ile dayak/kötü muamele oldu.¹⁰⁷

Geçimsizlik, boşanma davalarında en yaygın neden olarak öne çıkmaktadır. Zina, terk ve cürüm gibi nedenler de boşanma davalarında önemli bir yer tutmaktadır.¹⁰⁸ Zina, cürüm, haysiyetsizlik ve cana kast konularının bağımlılıkla doğrudan yahut dolaylı olarak bağı bulunmaktadır. Aklın korunmasına zarar veren tüm maddeler insanı suça ve haysiyetsiz davranışlar ortaya koymasına sebep olur. Teknoloji bağımlılığı sebebiyle insanlar sanal aldatmalara ve aile içindeki iletişimin kopması sonucuna ulaşmıştır. Huzur ve iletişimin olmadığı ortamlarda şiddet görülmesi muhtemeldir. Bu sebeple insan aklını, zamanını, ailesini korumak için, görevleri eksiksiz yerine getirebilmek için bütün olumsuz etmenlerden uzak durmalıdır. Netice itibarıyla, insan ruhuyla ve manevi

102 el-Ahkâf 46/15.

103 Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014, 175.

104 el-Bakara 2/233.

105 et-Tahrîm 66/6.

106 Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK Kurumsal), "İstatistiklerle Aile". (Erişim 15 Aralık 2024).

107 "TÜİK Kurumsal, "Türk Aile Yapısı Araştırması" (Erişim 15 Aralık 2024).

108 Zeynep Ünal Murat Hukuk ve Danışmanlık (ZUM), "2023 Yılı Türkiye Boşanma İstatistikleri", (Erişim: 16 Aralık 2024).

dünyasıyla huzur bulur. Huzurun temelinde de kalbin mutmain olması vardır. İbadetlerini yerine getirmesinin bilincinde olan her insan bunları yapmadığı zaman huzursuz olur. Madde bağımlılıkları sonuç olarak ibadetlerin yapılmasına engel olmaktadır. Manevi huzurunu korumak isteyen kişiler bu maddelerden uzak durmayı başarmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, bağımlılıkların aile ilişkilerinde sebep olduğu iletişim sorunları ile sorumluluklarda ortaya çıkan ihlaller konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda her bağımlılığın bir süreç içerisinde gerçekleştiğine, birden fazla sebeple ortaya çıktığına, bağımlılığın ilerlemesinde veya ortadan kalkmasında aile, arkadaş ve toplumsal ilişkilerin önemine değinilmiştir.

Bağımlılık her bireyi olumsuz şekilde etkileyen bir sorun haline gelmiştir. Bu sorununun çözüme ulaşması hususunda her ferdin birtakım görevi bulunmaktadır. Bunun için temelde sağlam iradeye sahip, sorumluluğunu bilen, ahlaklı ve bilinçli nesillerin yetişmesine öncülük etmek yer alır. Toplumdaki her birey, zihinlerini manevî değerlerle donatmak ve bunun sonucu olarak doğru davranışlar ortaya koymak durumundadır. Çünkü bir toplum ancak, dini ve milli değerlerine sahip çıkarak ve bu şekilde bir hayat sürerek ayakta kalabilir.

Bir toplumun temel taşı, sağlıklı nesillerin yetişme ortamı olan ailedir. Bireyin kimliği, kişiliği, ahlaki donanımları, hayata bakış açısı aile ortamında gelişmektedir ve yaşadığı toplumun bütün birikimleri, gelenek ve görenekleri hem dinin hem de kültürün benimsediği iyi ve kötü davranışlar ailede anlam bularak çocuğa aşılanmalıdır. Bundan dolayı aileler tehlikenin farkına vardıkları zaman, bunlarla yüzleşmeye ve çözüm yolu bulmaya çalışarak kendilerine sunulan tüm olanakları kullanmalı, sunulan tüm yardımları talep etmelidirler.

Teknoloji bağımlılığının çözümünde sanal dünyanın dışında bir hayatın varlığı fark ettirilmeli, bu sahte ortamlardan gerçek sosyalliğe geçişi sağlamak için adımlar atılmalıdır. Aile bireyleri hep beraber doğa yürüyüşleri yaparak, belediyelerin veya farklı kurumların sunmuş olduğu ortamlarda spor aktivitelerine katılarak farkındalık oluşturulabilir. Hep birlikte yaşanan ev ortamlarında elektronik aletlerin göz önünde bulundurulmaması, aile üyelerinin teknolojik aletlere olan ilgisinin azaltılması, ebeveynin bu konuda örnek oluşturması, sorumluluklardan arta kalan zamanda ortak planlar yapılması da bu konuda etkisi olan durumlardandır. Bağımlılıkla mücadele eden ve bu konuda başarılı olan diğer bireylerin, kendisi için bir umut ve örnek alması için bu bireylerle görüşmeleri sağlanmalıdır.

Uyuşturucu bağımlılığının çözümü noktasında çalışmalar ve araştırmalar yapmak hem toplumsal hem de dini açıdan bireylere düşen görevlerden birini

oluşturmaktadır. Bu konuda, ebeveynlere dönük olarak, psikolojik, dini ve ahlâkî alanlara yönelik bilinçlendirme çalışmaları yapılarak tüm topluma yayılması sağlanmalıdır. Bağımlılıkla mücadelede bilgilendirmenin ve eğitimin yanı sıra çevresel düzenleme ve risk ortamlarını azaltma da son derece önem arz etmektedir.

Ahlâkî ve dinî yönden eksik kalan her alanın doğru yönlendirme olmadığında yanlış bilgilerle doldurulması kaçınılmaz bir sonucu meydana getirecektir. Yüce Allah bir konuda yasak getirmiş ise bu konuda bireysel veya toplumsal bir zararın önlenmesi amaçlanmıştır. Örneğin içki ve uyuşturucu gibi bireylerin bilinçli eylemlerde bulunmasının önüne geçen ve sarhoşluk veren maddelerin kullanımının birçok zararı görülmektedir. Yahut kumarın yasaklanması ile hem birey ve aile hem de toplum bazında haksız kazanç elde edilmesinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Üstelik bu maddelerin kullanılması veya kumarın oynanmasının ailenin huzuruna ve devamlılığına yaptığı verdiği zararın boyutu oldukça büyüktür. Her bağımlılık nasıl ki tek kullanım sonucu meydana gelmiyorsa bağımlılıktan kurtulmakta bir anda olmamaktadır. Eğer bağımlılık oluşmuş ise yapılacak en önemli şey, sabırla ve inançla mücadele vermek ve birbirine destek olmaktır.

Teknolojinin hayatın her alanını kapsadığı bu çağda, onun doğru şekilde ve ahlaki değerlere sahip insanlar açısından kullanılması fayda sağlayacaktır. İstisnasız her bireyin bu konuda ayrı ayrı sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sebepten, aile hukukundan doğan hak ve sorumlulukların bilinmesi ve eksiksiz yerine getirilmesi, İslam dininin temelde insana sonra da aileye verdiği değerin fark edilmesi önem arz etmektedir. Bağımlılık bir sonuçtur, bu durumun yaşanmasını meydana getiren sebepler ortadan kaldırıldığında sorun da kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktır.

Aile bireylerinin hak ve sorumluluklarını gereğince anlayarak yerine getirmeye çalışması ve aile üyelerinin “biz” bilinciyle hareket etme gayretinde olmasıyla birçok problemin oluşması önlenecektir. Mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamanın yanında sağlıklı bir yaşam sürmekte önem arz etmektedir. Bunun yolu da ayetlerin belirlediği sınırlara riayet ederek ve Hz. Peygamber’in tavsiye ettiği şekilde yaşayarak mümkün olacaktır. Bir inanca sahip olmak insanın doğuştan getirdiği ait olma hissini tamamlamakta ve iç huzuru sağlamaktadır. İradeyi ve akli doğru yönetebilen her birey doğru bir hayat yaşamanın anaharını bulacaktır.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

Ahatlı, Erdiñ. “Uyuşturucu ve Bağımlılık Yapan Maddeler Konusunda İslam’ın Bakışı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 37/3 (Temmuz- Ağustos- Eylül 2001), 117-128.

Ahmed bin Hanbel. *el- Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Baskı, 1992.

Bardakoğlu, Ali. “Kumar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/364-367. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Bilmen, Ömer Nasûhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1986.

Boran, Mustafa. “Tütün/ Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükmü”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (Nisan 2017), 425-455.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-. *Sahîh-i Buhârî*, İstanbul: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1981.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-. *Sahîh-i Buhârî Tercümesi*. çev. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.

BAM, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, “Bağımlılıkla Mücadele” (Erişim 15 Aralık 2024). <https://bam.mehmetakif.edu.tr>.

Cessâs İmam Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkâmu’l Kur’an*, çev. Mehmet Keskin, 6. Cilt. Ankara: İ’tisam Yayınları, 2018.

Davudoğlu, Ahmet. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam Hukuku Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras*, İstanbul: İslam Hukuku Külliyatı Yayınları, 2. Basım 1983.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Sedd-i Zerâi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklo-*

pedisi. 36/277-282. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdi. *es-Sünen*, 1-5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.

Karadâvî, Yusuf. *Çağdaş Meselelere Fetvalar*. İstanbul: Tahir Yayıncılık, 2. Cilt, 1994.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım 2019.

Gökler, Rıza- Koçak, Recep. “Uyuşturucu ve Madde Bağımlılığı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 3/1 (01 Ocak 2008), 89-104.

Gümüş Böke, Emine. “Madde Bağımlılığı ve Ailelerin Bağımlılara Yaklaşımı”. *Diyanet Aylık Dergi* 374 (Şubat 2022), 72-73.

Kahveci, Nuri. *İslam’a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1. Basım, 2017.

Karadeniz, Kibar. *Bağımlılık Yapan Madde Kullanma Suçlarının İslam Hukuk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, master Thesis, 2009. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/30035>

Karaman, Fikret. “İslam Dini Açısından Tütün ve Sigara Üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmi Dergi* 35/3 (Eylül 1999), 117-128.

Karaman, Hayrettin vd.. *İlmihal II İslam ve Toplum*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2006.

Karaman, Hayrettin. *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, 2 Cilt. (İstanbul: Yeni Şafak/ İz Yayıncılık, 1992.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi' u's-Senâi ' fî Tertîbi 'ş-Şerâ'i'*, Beyrut, ts. 2002.

Köroğlu, Tevfik. *Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Basım, 2009.

Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir, Esed, Muhammet vd.. İstanbul: İşaret Yayınları, 6. Basım, 1999

Kur'an Meal- Tefsir, Okuyan, Mehmet. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 5. Basım, 2021.

Kurtubî, Muhammed bin Ahmed. *el-Cami 'li- Ahkami 'l-Kur 'an*, nşr. E.İ. İbrahim, Kahire, 1966/1967.

Martı, Huriye. “Dinî ve Ahlâkî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı”. *Diyanet ilmi Dergisi* 54/3 (15 Eylül 2018), 107-120.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-. *Te 'vilâtül- Kur 'an Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2021

Menekşe, Ömer. *Madde Bağımlılığı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2011.

Mutlu, Ercan. “Madde Bağımlılığında Ailenin Rolü”, *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* 2 (01 Aralık 2013), 13-17.

Müslim, Ebu Huseyn el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1981.

NP, Amatem Bağımlılık Merkezi, “Bağımlılık nedir?”. Erişim 12 Mayıs 2021 <https://npistanbul.com>.

NP, Amatem Bağımlılık Merkezi, “Kumar Bağımlılığı” , Erişim 07 Mart 2024, <https://npistanbul.com>.

Ögel, Kültegin vd.. *Bağımlılık: İyileşmek İçin 66 İlke*. İstanbul: Uçurtma Yayınları, 1. Basım, 2022.

Ögel, Kültegin. *İnsan, Yaşam ve Bağımlılık Tartışmalar ve Gerçekler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Basım 2001.

Ögel, Kültegin. *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları, 1. Basım, 2010.

Özdemir, Şuayip. “Alkol ve Uyuşturucunun Zararları ve Gençliğin Alkol ve Uyuşturucudan Korunmasında Alınması Gerekli Önlemler”. *Diyanet ilmi Dergisi* 40/4 (Ekim- Kasım- Aralık 2004), 99-112.

Özen, Şükrü. “Tütün”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/5-9, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özyazıcı, Alparslan. *Alkollü İçkiler, Sigara ve Madde Bağımlılığı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2017.

Siberay, “Teknoloji Bağımlılığı” Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.siberay.com>

Serahsî, Ebû Bekir. *el-Mebsût*, 1-30 Cilt. Beyrut: Daru'l Hadis, 2001.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an Te'vili âyi'l-Kur'an*. çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Tarhan, Nevzat – Nurmedov, Serdar. *Bağımlılık Sanal ve Gerçek Bağımlılıkla Başa Çıkma*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Tmsclinic. “İnternet ve Teknoloji Bağımlılığı”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.tmsclinic.org>

TCK, Türk Ceza Kanunu, Resmi Gazete (5237). 25611 (12/10/2004), Erişim: 24 Şubat 2024. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.

Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014, ed. Mustafa Turgut, Ankara: Çizge Tanıtım, 1. Basım, 2015.

TÜİK Kurumsal, Türkiye İstatistik Kurumu. "İstatistiklerle Aile". (Erişim 15 Aralık 2024). <https://data.tuik.gov.tr>.

TÜİK Kurumsal, Türkiye İstatistik Kurumu. “Türkiye Aile Yapısı Araştırması”. (Erişim 15 Aralık 2024). <https://data.tuik.gov.tr>.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kuran Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

YEDAM, Yeşilay Danışmanlık Merkezi. “Neden Bir Kereden Bir Şey Olur?”. Erişim 14 Aralık 2024. <https://www.yedam.org.tr>.

Yeşilay, “Sigara ve Alkol Bağımlılığı İle Madde Bağımlılığı Arasında Nasıl Bir Bağ Vardır?”. (Erişim 15 Aralık 2024). <https://www.yesilay.org.tr>.

Yeşilay, Türkiye Yeşilay Cemiyeti. “Teknoloji Bağımlılığı ve Telefon Bağımlılığı”. Erişim 26 Şubat 2024. <https://www.yesilay.org.tr>.

Yılmaz, Muhammet vd.. “Tefsir ve Fıkıh Kaynaklarında Sigara Konusuna Yaklaşımlar”, Akademik-Us 15-16 (30 Kasım 2024), 1-33.

Zuhaylî, Vehbi. “Kumar”. *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, Erişim: 07.08.2024. <https://www.islamiokul.com>.

Zuhaylî, Vehbi. *Tefsîru'l-Munîr*. trc. Heyet, İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2003.

ZUM, Zeynep Ünal Murat Hukuk ve Danışmanlık. “2023 Yılı Türkiye Boşanma İstatistikleri”. Erişim: 16 Aralık 2024, <https://www.zeynepunal.av.tr>.

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin "Lütfiyye-i Vehbî" Adlı Eseri Özelinde İlim ve Âlime Bakışı

*Sünbülzâde Vehbî Efendi's View of Knowledge and Scholars in his Work
"Lütfiyye-i Vehbî"*

Sinan URHAN

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Bölümü.
sinanurhan@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0081-2976

**Ayşe FARSAKOĞLU
EROĞLU**

Doç. Dr.,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Bölümü.
afarsakoglu1@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3039-6299

Cilt/ Issue: 5/1, 105-131
Geliş Tarihi: 05.09.2024
Kabul Tarihi: 12.04.2025

Atf: Urhan, Sinan ve FARSAKOĞLU
EROĞLU, Ayşe "Sünbülzâde Vehbî
Efendi'nin "Lütfiyye-i Vehbî" Adlı Eseri
Özelinde İlim ve Âlime Bakışı". *İLSAM
Akademi Dergisi* 5/1 (Nisan 2025),
105-131.

Dipnot: Sinan Urhan ve Ayşe
FARSAKOĞLU EROĞLU "Sünbülzâde
Vehbî Efendi'nin "Lütfiyye-i Vehbî" Adlı
Eseri Özelinde İlim ve Âlime Bakışı",
İLSAM Akademi Dergisi 5/1 (Nisan 2025),
Sayfa.

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin başarısında, kültür, sanat, edebiyatla mezcilerek oluşturulan ilim geleneğinin katkısı büyüktür. Bu gelenek içinde Osmanlı Kültür ve Medeniyeti de birçok âlim ve şair yetiştirmiştir. Bunlardan biri, Maraşlı Sünbülzâde Vehbî Efendi'dir. Sünbülzâde Vehbî Efendi, ilk eğitimini Maraş'ta almıştır. İlim ve devlet geleneğine sahip bir aile içinde yetişmiştir. Sünbülzâde Vehbî Efendi, Rumeli kalemligi ve kadılık gibi birçok devlet görevinde bulunmuştur. Maraş'ın ünlü âlimlerinden ders alan Vehbî, kendisini daha fazla yetiştirmek ve geliştirmek amacıyla İstanbul'a gitmiştir. Sünbülzâde Vehbî, Türk şairleri arasında gözleme dayalı şiirler de yazan şairlerdendir. Aynı zamanda Nâbi geleneğini de benimsemiştir. Bu çalışmada, Klasik Türk edebiyatının temsilcilerinden biri olan Sünbülzâde Vehbî'nin hayatı incelenmiş ve oğlu Lütfullah'ın ahtafen yazdığı Lütfiyye isimli eserinde ilme ve âlime bakışı detaylı başlıklar halinde ayrı ayrı ele alınarak beyitlerle açıklamalı olarak örneklendirilmiş ve incelenmiştir. Ayrıca eserde adı geçen ilim dalları da başlıklar halinde ele alınarak açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sünbülzâde Vehbî, ilim, âlim, Lütfiyye-i Vehbî, Türk İslam Edebiyatı.

ABSTRACT

The Ottoman Empire's success owes much to its tradition of scholarship, which was formed by blending culture, art, and literature. Within this tradition, Ottoman culture and civilization produced numerous scholars and poets. One of them is Sünbülzâde Vehbî Efendi from Maraş. Sünbülzâde Vehbî Efendi received his initial education in Maraş. He grew up in a family with a tradition of scholarship and state service. Sünbülzâde Vehbî Efendi held many state positions, such as the Rumelian clerkship and judgeship. Having taken lessons from the famous scholars of Maraş, Vehbî went to Istanbul to further educate and improve himself.

Sünbülzâde Vehbî is among the Turkish poets who wrote observation-based poems. He also adopted the Nâbi tradition. In this study, the life of Sünbülzâde Vehbî, one of the representatives of Classical Turkish literature, is examined, and his view of science and scholars in his work Lütfiyye, which he dedicated to his son Lütfullah, is analyzed in detail with separate headings and illustrated with explanatory couplets. Additionally, the branches of science mentioned in the work are discussed and explained under separate headings.

Keywords: Sünbülzâde Vehbî, Science, Scholar, Lütfiyye, Turkish Islamic Literature.

EXTENDED ABSTRACT

The Arabic term “ilm” extends far beyond the conventional understanding of “knowledge,” encompassing a complex and multifaceted concept that integrates not only the acquisition of factual information but also the development of profound understanding, keen discernment, and the ethical application of wisdom across a broad spectrum of human endeavors. This term embodies a holistic approach to learning, emphasizing that mere data accumulation is insufficient without the cultivation of critical thinking, analytical reasoning, and the moral compass necessary for the responsible use of knowledge. Within the context of Islam, “ilm” is elevated to an exalted position, repeatedly underscored in the Quran through numerous verses that extol its virtues and highlight its paramount importance in the spiritual and intellectual maturation of believers.

From the genesis of Islamic revelation, the Quran enjoins upon believers the imperative to “read” (iqra), thereby establishing the foundational principle for a civilization built upon the relentless pursuit of learning. This divine command underscores the centrality of knowledge within the Islamic worldview, where intellectual curiosity is not merely encouraged as a personal virtue but is considered a sacred religious obligation. Throughout the Quranic text, the significance of knowledge is repeatedly emphasized, reflecting Allah’s divine wisdom and boundless mercy. Verses such as Surah Az-Zumar (39:9), which rhetorically contrasts the status of those who possess knowledge with those who do not, or Surah Al-Mujadila (58:11), which highlights the elevation of believers and knowledge seekers in Allah’s sight, serve as poignant reminders of the intrinsic value and spiritual rewards associated with the pursuit of “ilm” within the Islamic tradition.

Moreover, the Quranic narrative frequently portrays the pursuit of knowledge as an indispensable means of drawing closer to Allah and attaining spiritual

enlightenment, emphasizing the inextricable interconnectedness of intellectual and spiritual growth. This perspective underscores that true knowledge is not merely a secular pursuit but a pathway to divine understanding. The divine attribute of Allah as "Al-'âlim," the All-Knowing, further reinforces the paramount importance of knowledge in Islam, reflecting not only Allah's omniscience but also His role as the ultimate source of wisdom and guidance for humanity. This attribute emphasizes that knowledge is not merely a human endeavor but a divine gift, a reflection of Allah's own nature, and a means by which humanity can comprehend the divine order of the universe.

The intrinsic interconnectedness of the Arabic terms "ilm" (knowledge) and "âlim" (scholar) serves as a linguistic testament to the profound and inseparable bond between the pursuit of knowledge and the scholarly tradition within Islam. Throughout Islamic history, scholars have been revered for their unwavering dedication to the pursuit of knowledge and their invaluable contributions to a diverse array of fields, ranging from theology and jurisprudence to the natural sciences, literature, and philosophy. This rich intellectual tradition fostered a vibrant culture of learning, where scholars were not merely repositories of accumulated knowledge but also beacons of wisdom, moral exemplars, and ethical guides for their communities.

Within this luminous intellectual tradition, figures such as Sünbülzâde Vehbî Efendi emerge as exemplary luminaries, whose lives and works epitomize the profound reverence for knowledge and scholarship. Born into a distinguished lineage of scholars and poets, Sünbülzâde Vehbî dedicated his life to the life-long pursuit of knowledge and the cultivation of wisdom, embodying the ideal of the "âlim" as both a profound scholar and a spiritual mentor. His seminal work, "Lütfiyye-i Vehbî," stands as an enduring testament to his unwavering commitment to transmitting the torch of knowledge to future generations, offering invaluable insights and timeless guidance to his son and posterity, thereby ensuring the continuity of the scholarly tradition.

In examining the life and teachings of Sünbülzâde Vehbî Efendi, we not only gain a deeper understanding of the intellectual milieu of his time but also uncover timeless principles and enduring lessons that resonate with contemporary audiences. His unwavering emphasis on the transformative power of knowledge to shape individuals and societies, his passionate advocacy for the preservation and advancement of the scholarly tradition, and his nuanced understanding of the multifaceted challenges and opportunities facing humanity serve as a source of enduring inspiration and invaluable guidance for all seekers of knowledge, both then and now. Thus, the enduring legacy of scholars like Sünbülzâde Vehbî continues to illuminate the path of learning

and enlightenment in our ever-evolving world, reminding us of the timeless importance and enduring relevance of “ilm” in the relentless pursuit of truth, wisdom, and spiritual fulfillment.

GİRİŞ

"İlim", sözlükte "bilmek" anlamına gelmektedir. Bilmek, bir şeyi anlamak ve detaylarıyla kavramaktır. İslâm'da da ilim, en önemli konuların başında gelmektedir. Yüce Allah, Kur'ân'da birçok ayette ilmin önemini özellikle vurgulamaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in ilk ayeti olan "oku emri" bunun en önemli göstergelerindendir. Diğer taraftan, Kur'ân'da yaklaşık yedi yüz (700) yerde ilim kökünden türemiş ifade bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ilmin Allah katında ne kadar önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Zümer Suresi 9. ayette; "*hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*", Mücâdele Sûresi 11. ayette; "*Allah içinizden iman edenlerle ilme nail olanların derecelerini yükseltir.*"; Fâtır Suresi 28. ayette; "*Kulları içinde Allah'tan gerektiği şekilde ilim sahipleri korkar!*" gibi birçok ayette ilme vurgu yapılmaktadır. Bu noktada ayrıca, Allah'ın isimlerinden birinin el-Alîm olduğu akla gelmelidir. Türklerde ve Müslümanlarda her dönemde kaleme alınan eserlerde ilim ve âlim el üstünde tutulmuş, ilim ve âlimin önemi vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin zamanla topraklarının genişlemesi yeni kültür ve toplumlarla tanışılmasına vesile olmuştur. Bu durum, Osmanlı kültür ve medeniyetinin birçok hususta gelişmesini de sağlamıştır. Türkler Orta Asya'da İslâmiyet'ten önceki yıllara uzanan köklü ve zengin edebiyat geleneğini hâkim oldukları hemen her coğrafyada sürdürmüşlerdir. Anadolu'da edebiyatın ve özellikle de şairlerin beşiği olarak bilinen şehirlerden biri, Maraş'tır. Burada doğup büyüyen âlim ve şairlerden biri de Sünbülzâde Vehbî'dir. Onun tanınması ve tanıtılması, Türk İslam Edebiyatı alanına da katkı sunacaktır. Bu amaçla Vehbî'nin eserleri incelenmiş, özellikle *Lütfiyye-i Vehbî*'den hareketle ilim ve âlime bakışı ele alınmıştır.

1. SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ

1.1. Hayatı

Maraşlı bir âlim olan Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin tam olarak kaç yılında doğduğu bilinmemektedir. Fakat bununla birlikte Mehmed Kâmil Efendi'ye 1788 yılında yazdığı bir kasidesinde:

"Yetmiş yitmiş bu sinn ü sâl ile bu hâl ile Üstine etfâl çıkmak lâyük u ahrâ midur¹"

ifadeleriyle yaşının yetmiş ulaştığını beyan etmiştir. Buradan yola çıkarak 1719 yılından önce doğduğu tahmin edilmektedir.² Asıl adı Mehmet olan

1 Ömer Faruk Akün, "Sünbül-zâde Vehbî", *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB, 1997), 11/238.

2 Süreyya Ali Beyzadeoğlu, *Sünbülzâde Vehbî* (İstanbul: Cihan Neşriyat, 1996), 13.

Vehbî Efendi, Sünbülzâdeler’le mensuptur.³ Babası Râşid Efendi ve dedesi Maraş müftüsü Mehmed Efendi çeşitli eserleri bulunan, dönemin önemli âlimlerindendir. Râşid Efendi, âlim ve şair bir şahsiyet olduğu gibi, Sünbülzâde’nin büyük babası Maraş müftüsü Mehmed Efendi de fıkıh ilmiyle ilgili çeşitli eserleri bulunan bir şahsiyettir. Bir rivayete göre babasının Halep’te “Vehbî-i Evvel” diye tanınan şair Seyyid Vehbî’nin yanında bulunduğu sırada doğum haberi geldiğinden kendisine Seyyid Vehbî’nin arzusu üzerine Vehbî adı verilmiştir. Bu yüzden de gerek *Dîvânı*’nda gerek diğer eserlerinde şair, bu adı mahlas olarak kullanmıştır. Sünbülzâde’nin çocukluk ve gençlik yılları Maraş’ta geçmiştir. İlk eğitimini Maraş’ta tamamlayan Vehbî Efendi, Maraş’ın âlimlerinden özel ders almış, medreselerde okumuş, icazetinden sonra devletin geniş imkânlarından yararlanmak ve kendisini daha da geliştirmek için İstanbul’a gitmiştir. Devrin ileri gelenlerine sunduğu kaside ve tarihlerle adını duyurmuştur. Rumeli Kalemî’nde çalışırken kadılığa geçmiş; sırasıyla Yaş, Bükreş, Eflak, Boğdan ve Siroz şehirlerinde kadılık yapmıştır. İnşadaki kabiliyeti göz önüne alınarak kendisine devletin resmî yazışmalarını düzenleme görevi verilmiştir. Başarıları, devlet adamlarından Yenişehirli Osman ve Râif İsmail Efendiler tarafından III. Mustafa’ya anlatılmış ve daha fazla maaş verilen hâcegânlık (mâlî işler) sınıfına terfi etmesi sağlanmıştır.⁴ Emekliliğinde İstanbul’a dönerek hayatının son zamanlarını rahat yaşamıştır. Seksen yaşlarına geldiğinde ise nikris (gut) hastalığına yakalanarak görme yetisini kaybetmiştir. Bazı rivayetlerde aklî dengesini yitirdiği de ifade edilmektedir. 29 Nisan 1809 yılında vefat eden şair, Edirnekapı dışına defnedilmiştir.⁵

1.2. Edebi Kişiliği

Sünbülzâde Vehbî’nin, özellikle “*Dîvân*” dışındaki eserleri, kendisine geniş bir ün kazandırmıştır. Şairin, I. Mahmûd ve III. Selîm devri arasında Klasik Türk şiirinin üstatlarından mahrum olduğu bir zaman diliminde yetişmesi, döneminin önde gelen şairleri arasında gösterilmesini sağlamıştır.⁶ Sünbülzâde, nazma hâkim ve kolayca şiir söyleme konusunda yetenekli bir şairdir. Bu sebeple hayattayken kendisine çağdaşı yazar ve şairler tarafından “Sultânü’ş-şuarâ” ünvanı verilmiştir. Sünbülzâde Vehbî, Türk şairleri arasında gözlemlerine dayalı şiirler yazan ilk isimlerdendir. Örneklendirmek gerekirse, Sara adında bir kadın, Sırbistan’ın Nisse yakınlarında Türk kampına bir istekte bulunmak üzere gelir, Vehbî Efendi bu kadını görür, beğenir ve bu

3 Selim Sırrı Kuru, “Sünbülzâde Vehbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/140-141.

4 Beyzadeoğlu, *Sünbülzâde Vehbî*, 11.

5 Kuru, “Sünbülzâde Vehbî”.140-141.

6 Akün, “Sünbül-zâde Vehbî”,11/240.

olayı şiirleştirerek *Dîvân*'na alır. Sünbülzâde Vehbî, Arapçaya ve Farsçaya oldukça hâkimdir. Özellikle Farsçaya olan hâkimiyeti, onun İran'da elçi olarak görevlendirilmesinde de etkin rol oynamıştır. Sünbülzâde Vehbî Efendi, yazdığı manzum sözlüklerin yanında Nâbî geleneğini sürdürmesiyle de tanınmaktadır. Sünbülzâde Vehbî'ye göre şiir, hikmetli söz söyleme sanatıdır, bunun bizzat Hz. Muhammed'den rivayet edildiğini ifade etmektedir.⁷

*"Olundı Fahr-i âlemden rivâyet/Beyâna sihr dinmek şî're hikmet."*⁸

Allah'tan gelen bir yetenek olan şairliğin kendisinde mevcut bulunduğunu ve bu yüzden de "şairlerin sultanı"⁹ dendiğini de şu şekilde ifade etmektedir:

"Egerçi herkes ister ola şâ'ir Hudâ feyz itmese ammâ ne kâdir Odur bî-şühbe Vehbî-i ilâhî

O râha olamaz bigâne râhî Degül mi fahre şâyeste bu ünvân Ki dirler şâ'ir-i üstâda sultân."

1.3. Eserleri

18. yüzyılın önemli Klasik Türk edebiyatı şairlerinden olan Sünbülzade Vehbî, eserlerinde, dönemin edebi anlayışını yansıtmakla birlikte, kendi özgün tarzını da ortaya koymuştur. Bu konuda farklı çalışmalarda eserleriyle ilgili bilgiler detaylı verildiği için bu çalışmada *Lütfiyye-i Vehbî* eseri dışındaki eserlerin sadece ismine değinilmiştir. Bu eserler ise; Tuhfe-i Vehbî, Nuhbe-i Vehbî, *Şevk-engîz*, *Münşeat*, *Dîvân*, *Lütfiyye-i Vehbî*'dir.¹⁰

2. SÜNBLZÂDE VEHBÎ'NİN LÜTFİYYE-İ VEHBÎ ÖZELİNDE İLİM VE ÂLİME BAKIŞI

Lütfiyye-i Vehbî: Hz. Muhammed'in tüm insanlığa ahlâklı insanın nasıl olması gerektiği konusunda üsve-i hasene olarak gönderildiği ayetlerde ve ha-

7 " Şüphesiz beyandan sihir olanı vardır ve şüphesiz şiirden hikmet olanı vardır."; (Buharî, *Kitabu't Tıp* 5767).

8 Gülcan Tanıdır Alıcı, *Lutfiyye-i Vehbî Çeviri Yazı Günümüz Türkçesi İle Tıpkıbasım* (Kahramanmaraş: Öncü Basımevi, 2011). Bu çalışmada Dr. Öğr. Üyesi Gülcan Tanıdır Alıcı'nın *Ukde* yayımlarından çıkan "*Lütfiyye-i Vehbî Çeviri Yazı- Günümüz Türkçesi-Tıpkı Basım*" adlı eserinin 1. baskısı kullanılmıştır. Şiir örnekleri alınırken alıntı yapılan beytin sonunda önce sayfa numarası, sonra beyit numarası verilmiştir. Ayrıca beyit ise "B" harfiyle gösterilmiştir. Sayfa için herhangi bir işaret kullanılmamıştır.

9 Tanıdır Alıcı, *Lütfiyye-i Vehbî*, 24.

10 Süreyya Ali Beyzadeoğlu, "*Kahramanmaraş'ın Sultanü'sşuarası Sünbülzâde Vehbî ve Lutfiyyesi*", 1. Kahramanmaraş Sempozyumu, (Kahramanmaraş, 2004), 1/103.

dislerde dile getirilmiştir.¹¹ Allah, bütün peygamberler gibi, Hz. Muhammed'i de örnek bir şahsiyet olarak görevlendirdiği için onun bütün hayatı, başta Müslümanlar olmak üzere insanlık için bir örnektir. Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyye olarak isimlendirilen hâl ve tavırları edepten, ahlâktan, terbiyeden oluşmaktadır. O dönemden günümüze kadar bu konuda birçok eser kaleme alınmıştır. *Lütfiyye-i Vehbî* de bu eserlerden biridir. Sünbülzâde Vehbî'nin, oğlu Lütfullah için yazdığı manzum bir nasihat kitabı olan *Lütfiyye-i Vehbî* 1184 beyitlik bir mesnevidir. “*Fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilün*” kalıbıyla yazılmıştır. Nâbî'nin “*Hayriyye*” adlı eserinden etkilenecek kaleme alınmıştır. Eser, yazıldığı dönemlerde medreselerde terbiye maksadıyla öğüt kitabı olarak okutulmuştur.¹² Lütfullah doğduğu zaman Vehbî, elli yaşındadır. Şairin yirmi dokuz farklı ilimden isim olarak bahsettiği *Lütfiyye* isimli eseri, 1791 yılında telif edilmiştir. *Lütfiyye*, 1837'de Mısır'daki Bulak Matbaası'nda basılmıştır.¹³ İhtiyarlıkta bir erkek evlada sahip olmanın verdiği sevinçle oğluna manzum bir nasihatnâme hediye etmek istemiştir. Kendi ifadesiyle bir haftada yazdığı eserini şu mısralarla tanıtmıştır:

“*Anla kim bu yazılan güftârı*

Ekseri tecrübemün âsârı

Gayriler böyle dekâyık yazamaz

Yazsa da asra muvâfık yazamaz

Fehm idüüb kadrini vicdânunda

Hırz-ı cân eylesesin yanunda

Sana bu pak nasihat benden

İsterüm tutmağa himmet senden

Pendümi itme sakın mahv u heba

Dime kim laf-ı nasihatçı baba”¹⁴

Sünbülzâde Vehbî, eserde çeşitli ilim ve sanat dallarıyla bunların mensuplarının hâllerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Âdâb-ı muâşeret ve ahlâk bakımından gözetilecek değerlerin neler olduğunu belirtmeye çalış-

11 Ekrem Bektaş-Gökhan Alp, “*Sünbül-zâde Vehbî'nin Lütfiyye'sine Göre Model İnsan*”, Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu, (Kahramanmaraş, 2018), 2/154.

12 Beyzadeoğlu, *Sünbülzâde Vehbî*, 13.

13 Turgut Kut, *Bulak Matbaası* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010), 6/389.

14 Tanıdır Alıcı, *Lütfiyye-i Vehbî*, 262.

maktadır.¹⁵

Şair, *Lütfiyye*'de nasihatlerden sonra ilmin önemine değinmektedir. İlimin babadan oğula geçemeyeceğini, âlim olmanın büyük bir devlet/zenginlik olduğunu, âlimlerin peygamberlerin varisleri olduklarını anlatmaktadır. Vehbî, malla ile ilmi eş tutmaması gerektiğinden ve ikisini kıyaslayarak zenginliğin gelip geçici, ilmin ise ebedî olduğundan, ilmin özelliklerinin anlatılmakla bitmeyeceğinden, hadislerde de âlimlerin önemine değinildiğinden bahsederek oğlunu âlim olmaya yönlendirmektedir.¹⁶ Âlimlere ve hocalara son derece saygı gösterilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Sünbülzâde Vehbî, daha sonra oğlunun öğrenmesini istediği faydalı ilimlerden söz etmeye başlamaktadır. Oğlunun öncelikle manevi ilimleri öğrenmesini ve tefsir, hadis, fıkıh okumasını istemektedir. Daha sonra dünyevî ilimleri tanıtmaktadır. Bitiş bölümünde şair, bu eseri bir haftada, hastayken yazdığını, müsveddeye benzeyen bu esere güzel bir nizam veremediğini söyleyerek hatalarının, yanlışlarının affolunmasını dilemektedir.¹⁷

2.1. İlmi Ele Aldığı Beyitler ile İlme Bakışı

Sünbülzade Vehbî'nin *Lütfiyye* eseri incelendiğinde ilim ve âlim başlığına ayrıca önem verdiği görülmektedir. Müellifin yetiştiği aile ortamı, eğitim aldığı hocaları; ilme ve âlime önem veren bir şahsiyet olmasını sağlamıştır. Sünbülzâde Vehbî, *Lütfiyye*'de ilmi hem genel anlamıyla hem de farklı disiplinler olarak ele almıştır. Bilindiği gibi Esmâ-i Hüsna'dan biri, "el-Âlim"dir. Allah (c.c.), gizli-açık her şeyi bilendir. Bu çerçevede Sünbülzâde, ilmin ve âlimin kıymetini anlattığı beyitlerinde sıkça ayet ve hadislerden de faydalanmıştır. Şair, ilimle amelin bir bütün olduğunu, amelsiz ilmin bir anlam ifade etmeyeceğini aşağıdaki beyitte olduğu gibi sık sık dile getirmiştir:

"*Dağ'ı ol 'ilm-i şerîf-i nâfi' / Bî- 'amel olmaya mahv u zâyî'*"

"*'Amel ü 'ilm ikisi vâhiddir / Şüret-i 'aksi aña şâhiddir'*" (52-B75-B76)

(Ayrıca bu faydalı, değerli ilimler amelsiz olursa boşa gider, mahvolur. İlimle amel tek şeydir (ikisi bir arada bulunur), muamelede bu görülür.)

Şair, ilmi insanı yücelten bir olgu olarak tanımlamaktadır. Akılla donatılan insanın yine ilimle yüceltilen bir varlık olduğunu eserinin ilk beyitlerinde vurgulamaktadır. İnsan, yaratılış olarak en donanımlı varlıktır. Bunun en somut delili, akıldır. Düşünebilen ve düşündüklerini ifade edebilen insan,

15 Akün, "Sünbül-zâde Vehbî", 11/241.

16 Tanıdır Alıcı, *Lütfiyye-i Vehbî*, 30.

17 Tanıdır Alıcı, *Lütfiyye-i Vehbî*. 35.

bu bağlamda ele alındığı zaman yaratılanlar içerisinde üstün bir varlık olma özelliğine sahip olarak görünmektedir. Bahsi geçen beyitte şair, insanın düşünebilme, buna bağlı olarak da ilme yönelme, ilimle meşgul olabilme gibi özelliklerine vurgu yapmaktadır. Aynı husus, İsrâ Suresinin 70. ayetinde şöyle ifade edilmektedir. “İnsanları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”¹⁸ Bu durumda insan, birçok hususta diğer yaratılmış canlılardan üstün olarak donatılmıştır:

“Hem idüp lâıyk-ı hüsn-i takvîm

‘Akl ile ‘ilm ile itdi tekrîm.”¹⁹ (38-B2)

((Allah) hem insanı akıl ve ilimle yücelterek yaratılmışların en güzeli olmaya layık gördü.²⁰)

İnsanın anlama, öğrenme ve öğrendiklerini kalemle aktarma yeteneğine vurguda bulunmaktadır. Ayrıca Kur’ân’ın birçok yerinde farklı ayetlerde insanın “akıl edebilme/akıl etmeme” gibi bazı durumlarına değinilmiştir. Beyitteki ifadeler, “O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.”²¹ ayetini akla getirmektedir. Burada şair, ayetle örnekendirerek ilim öğrenmenin ve öğretmenin Allah tarafından insana verildiğini, dolayısıyla Allah nazarında ilim öğrenme ve öğretmenin farz derecesinde önemli olduğunu ifade etmektedir:

“Kâbil-i ilm ü kitâbet itdi

Şâhib-i rüşd ü dirâyet itdi” (38-B4)

(O, insana öğrenme ve yazma yeteneği verdi. İnsanı akıl ve anlayış sahibi etti.)

Şaire göre ilim, babadan oğula geçebilen değil, ancak çabayla elde edilebilecek bir şeydir:

“İrs olur mı eb ü ceddîñ hüneri

‘İlmidir necl-i aşîñ pederi” (44-B43)

(Babanın, dedenin hüneri irsî olarak çocuğa geçer mi? (Kişinin) asıl babası, ilmidir.)

İlim ve irfan, bütün rütbelerin üzerinde olarak ifade edilmektedir. İnsanı yüceltecek bir şey varsa onun da ilim ve irfan olduğu anlatılmaktadır:

18 el-İsrâ 17/70.

19 Elias John Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi* (Ankara: Akçağ, 1999), 3-5/440.

20 el-İsrâ 17/70.

21 el-Alak 96/4-5.

“İlm ü ‘irfân sebeb-i rif’atdır” (46-B44)

(İlim ve irfan büyük rütbelere yükselme sebebidir.)

Sünbülzâde Vehbî, ilmi büyük bir zenginlik olarak görmektedir. Bu yüzden malın ilimle eş sayılamayacağını, esas zenginliğin ilim olduğunu, aksine hareket edenin aldanacağını anlatmaktadır:

“Māl ile ‘ilmi müsāvi şanma

Māla rağbetle varup aldanma” (46-B46)

(Malla ilmi eşit sanma; mala rağbet ederek aldanma.)

Vehbî, aşağıdaki beyitlerde mal mülk yığmaya çalışmanın insana fayda sağlamayacağını, başkaları mal mülk hırsıyla uğraşırken onlara bakmamasını, ilim öğrenip zihnini ve kalbini doldurmakla meşgul olmasını tavsiye etmektedir. Şair, ilmin kalıcılığını, diğer maddi şeyler gibi gelip geçici olmadığını ifade etmektedir.

“İlm ile sineñi eyle māl

Şaklasun mahzene herkes māl” (46-B50)

(Bırak, başkaları mal saklamakla uğraşsın; sen, sineni ilimle doldur.)

“Âteşe yansa cihān hark olmaz

Kopsa tūfān suya da ğark olmaz” (46-B50)

(İlim öyle bir şeydir ki dünya ateşe yansa da o yanmaz. Tufan kopsa suya batmaz.)

Şair, ilmi kaybolmaya mahkûm şeylerden görmemektedir. Bu yüzden ne olursa olsun yitip gitmeyeceğini ifade etmektedir. Yine önceki beyitlere benzer bir yaklaşımla ilmin israfa bile bitmeyeceğini, yokluk tehlikesinin bulunmadığını dile getirmektedir.

“Kesr ü nokşān viremez bezl ü seref

Yokdur anda haţar-ı mahv u telef” (46-B54)

(İlim israf etmekle, etrafa saçmakla eksilmez. Onda yok olma, tükenme tehlikesi yoktur.)

Şair, evladına onu neden öncelikle ilme yönelttiğini, ilmin güzel ahlâkın mayası olduğunu söyleyerek açıklamaktadır. Sünbülzâde, evladını güzel ahlâk üzere yetiştirmek istediği için ilmi öncelikli görmektedir:

“Cümleden evvel eyā cān-ı peder / Eyledim ‘ilme seni şevk-āver” (50-B71)

(Ey babasının canı, her şeyden önce seni ilme yönelttim.)

“*Ki odur cümleden aḳdem bilesin/ ‘İlmi bu rütbe mükerrerem bilesin*” (50-B72)
(İlmin her şeyden evvel olduğunu bilmeli ve onu bu derece saymalısın.)

“*Oldı çün māye-i ḥüsn-i ahlāk/Bulsa taḳdim n’ola istiḥḳāk*” (50-B73)

(İlim, güzel ahlâkın mayası olduğundan her şeyden önde tutulsa hakkıdır.)

“*Postı şırtında gezer ḥayvānıñ/ ‘İlmi şadrında olur insānıñ*” (138-B525) (Hayvanın postu sırtında, insanın ilmi göğsünde olur.)

2.2. Eserde Bahsi Geçen Başlıca İlimler

Sünbülzâde, eserini yazdıktan sonra onu tekrar gözden geçiremediğini, yeni-den düzenleyemediğini açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle, eserinde yer alan ilimlere hangi amaçlarla ve hangi nedenlerle yer verdiğini, hangi eseri kaynak aldığını bildirmemektedir. Buna karşılık şair, teorik ve pratik ilimlerde birlik olduğunu, elinde ilimlerin sınıflamasına (tertib-i ulûm) dair bir eser olduğunu söylemekte, ama adını vermemektedir.²² O nedenle şairin eseri, ilimlere bakışını tespit etmek bakımından biraz dağınıktır. Vehbî, ilimleri ‘fayda’ temelinde sınıflamaktadır. Toplum içinde de yaygın olarak kullanılan “Bana bir harf öğretenin kölesi olurum.” sözü gereğince, hocalara son derece saygı gösterilmesi gerektiğine işaret etmektedir.²³ Daha sonra oğlunun öğrenmesini istediği faydalı ilimleri sıralamaktadır. Oğlunun, öncelikle manevî ilimleri öğrenmesini; tefsir, hadis, fıkıh okumasını istemektedir. Daha sonra dünyevî ilimleri tanıtmaya başlamaktadır. Şair, eserinde birçok farklı ilimden bahsetmektedir. Sünbülzâde’nin eserinde ilimler, genel anlamda iki başlık şeklinde sınıflandırılabilir.

2.2.1. Dünyevî ve Pozitif İlimler

Sünbülzâde Vehbî’nin, dünyevî ilimlerde yararlı ve zararlı ilimler olmak üzere farklı ilimlerden bahsettiği görülmektedir. Dünyevî ve pozitif ilimler başlığı altında incelenen ilimlere şair tarafından yüklenen iyi-kötü ya da faydalı-faydasız gibi değerlendirmelerin bu ilimlerle uğraşan kişilerin bunları art niyetle maddi menfaatleri doğrultusunda kullanmaları sonucunda yapıldığı görülmektedir.

Tıp:

Şair, tıp ilmini izah ederken fıkıh ilmiyle eş değer görmektedir. Sağlıklı bir

22 İrfan Görkaş, “‘Şiiri Bilime Uygulamak’ Yahut Sünbülzâde Vehbî’nin Hikmet Anlayışı ve İlimlere Bakışı”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 52 (2014), 325.

23 Tanıdır Alıcı, *Lütfiye-i Vehbî*, 30.

vücuda sahip olması, sıhhatini koruyabilmesi için oğlunun tıp ilmini öğrenmesini istemektedir. Fakat bunu meslek edinmesini, hasta insanlar üzerinden mal kazanmasını istememektedir. Şair, aynı zamanda işinin ehli doktor kalmadığından, zamanın hekimlerinin çoğunun güvenilmez olduğundan yakınmaktadır.²⁴

"İlm-i ebdân aña hem tev'emdir/Belki andan dañi çok aqdemdir" (52-B80)

(Beden bilgisi fıkıh ilmiyle eş değerdedir. Belki ondan da önde gelmektedir.)

"Çün şahh olmayıcaq aşl-ı vücūd/ 'İlme bezl eyleyemezsın mechūd" (52-B81)

(Sağlıklı vücudun olmayınca ilme yeterince güç harcayamazsın. Olanca kuvvetinle yönelemezsin.)

"İlm-i tıbbā idegör kim dikkat/Olasın kâdir-i hıfz-ı sıhhat" (52-B82) (Sıhhatini koruyabilmen için tıp ilmine dikkat etmelisin.)

Felsefe:

Beyitlerdeki tabirlerine göre şair, felsefe ilmini faydasız ilimler kategorisinde değerlendirmektedir. Filozoflara atıflarda bulunarak onların fikirlerinin kuruntu ve varsayımlardan ibaret olduğunu dile getirmektedir. Bundan dolayı oğluna bu tür ilimlerden uzak durmasını nasihat etmektedir. Ayetlere ve hadislerle aykırı hareket ettiklerini de vurgulamaktadır:

"Gizlüdür hikmet-i Rabb-i müte'âl /Hükemā sözleridir vehm ü hayāl" (54-B89) (Yüce Allah'ın hikmeti (zatında) gizlidir. Filozofların sözleri ise kuruntu ve hayalden ibarettir.)

"Görinür gerçi muvâfık 'ākla /Ekserî lik muhâlif nakle" (54-B90) (Gerçi akla uygun görünürler. Fakat çoğu nakle (ayet ve hadise) aykırıdır.)

"Felsefiyyâta tevağğul itme /Rûz u şeb anı te'emmül itme" (54-B92) (Felsefeyle fazla uğraşma. Gece gündüz onu düşünme.)

Mantık:

Şair, oğluna konuşma ve ikna gibi konularda usulüne uygun hareket etmesini nasihat etmektedir. Bu yüzden beyitlerde bütün ilimlerin temeli olarak gördüğü mantık ilmine yönelmesini tavsiye etmektedir:

"Manṭıka eyle velikin ikdām /Ḥalṭ ider diñleme kim dirse harām" (56-B99) (Mantık ilmine gayretle çalış. Kim ona haram derse halt etmiştir, sakın dinleme.)

"Ḥadd-i zātında odur fenn-i dakîk /Ki ider tālîbin ehl-i taḥkîk" (56-B100) (As-

24 Tanıdır Alıcı, *Lütfiyye-i Vehbî*, 31.

İlmin en ince ilim mantıktır. O, talibini gerçekleri araştırmaya yöneltir.)

“Nefîdir hâşılı bî-hadd ü kıyâs /Bil netîce anı her ‘ilme esâs” (56-B101)

(Netice itibarıyla kıyassız ve sınırsız faydaları olan mantık ilmini her ilmin esas-
sı, temeli olarak bil.)

“Oldı çün hâdim-i envâ-ı ulûm /Sen de it hizmet aña ey maḥdûm” (56-B102)
(İlmin her çeşidi ona hizmet etmektedir. Ey oğul sen de ona hizmet et.)

Geometri:

Şair, geometri ilminin insanı dalgınlığa ve vesveseye düşürdüğünü söylemektedir. Bu ilmin önemsiz ve faydasız gördüğü ilimlerden biri olduğunu aşağıdaki beyitlerde şu ifadelerle dile getirmektedir:

“İtibâr eyleme pek hendeseye /Düşme ol dâ’ire-i vesveseye” (58-B105) (Geometriye pek ehemmiyet verme. O vesvese dairesine düşme.)

“Bakıp eşkâle muḳarnes diyerek /Ya murabba’ ya muḥammes diyerek” (58-B106) (Şekillere bakıp kubbe (yarım küre) diyerek ya kare ya beşgen diyerek)

“Düş olup dâ’ire-i eḳâra /Mâ-ḥaşal dönmeyesin pergâre” (58-B107) (Düşüncelere dalıp sen de pergele dönmeyesin.)

Yıldız ve Astronomi:

Sünbülzâde Vehbî, oğlu Lütfullah’ın yıldız ilmiyle ilgilenmesini de tavsiye etmemektedir. Beyitlerde bu ilimle uğraşan müneccimlerin sözlerinin yalan olduğunu, gelecekte haber verdikleri için yalan söylediklerini, bilinmeyenleri, geleceği yalnızca Allah’ın bileceğini, astronomi ilminin ise uzaktan göğe çıkmak gibi olduğunu söyleyerek oğlu Lütfullah’ın bu ilimlerle uğraşmasını istemediğini ifade etmektedir:

“Çıkarırlar senede bir takvîm /Olma sen tâlib-i ilm-i tencim” (58-B110) (Senede sadece bir takvim çıkarırlar. Sen yıldız ilmiyle uğraşmaya talip olma.)

“Recm-i gayb itdigiçün ehl-i nücûm /Oldı mânend-i şeyâṭîn mercûm” (58-B111) (Yıldız ilmiyle uğraşanlar gaipten haber verdikleri için taşlanmış şeytanlar gibi olurlar.)

“Ekseri sözleridir kızb-i şarîḥ /Ne ‘amel biñde biri çıksa şaḥîḥ” (58-B112)
(Bunların sözlerinin çoğu apaçık yalandır, Binde biri doğru çıksa neye yarar?)

“Niçe menḥûse ider nisbet-i sa’d /Kızbi taḫdîḳ olunur mı min-ba’d” (58-B113)
(Nice uğursuza uğurlu olduğunu söyler. Bundan sonra onun sözünün doğru olduğuna inanılır mı?)

Reml ve Cifr (Kum Falı ve Gaipten Haber Veren İlim):

Oğlunun İslâm dininin de yasakladığı şeylerden olan bu ilimlere yaklaşmasını istememektedir. Şair, fal, sihir, muskacılık vb. şeylerin batıl şeyler olduğunu vurgulamaktadır:

"Şan'at-ı reml ise gâyet meş'ûm /Ekşer erbâbı fakr ü mezmûm" (62-B129)
(Remil (kum falı) ise gayet uğursuz bir sanattır. Bu işle uğraşanların çoğu fakir ve ayıplanmış kişilerdir.)

"Anlarıñ kur'asıdır fakr u su'âl/Tahtasın başına çalsun remmâl" (62-B130)
(Onlar fakirlik ve dilencilik kurasını çekmişlerdir. Falcılar fal tahtalarını başlarına çalsınlar.)

"İtimâd itmesidir gâyet ayb /Ki ola bu cehele 'âlim-i gayb" (62-B131) (Gaybı bildiklerini sanan bu cahillere inanmak büyük bir ayıptır.)

"Cifr ise ehl-i kerâmet işidir /Kim görür ehlin anıñ kim işidir" (62-B132) (Cifir, (gaipten haber veren ilim) ise keramet sahibinin işidir. Onun ehlini kim görebilir, kim duyabilir?)

"Anı eşhâşa ıyân itmezler /Aķçe zımnında beyân itmezler" (62-B133) (Onu herkese göstermezler. Para karşılığında açıklamazlar.)

Tabir İlmi (Rüya Yorumu):

Şair, oğlunun tabir ilmine kalkışmasını istememektedir. Rüya yorumunu bilgin kişilerin yapmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır:

"Şaķın ammâ ki mu'abbirlikden /Düşü azmışlar ile birlikden" (64-B135) (Sakın düşte azanlarla (rüyasında cünüp olanlarla) birlikte rüya yorumuna kalkışma.)

Tılsımlı Dua (muska), Sihir İlmi:

Sünbülzâde Vehbî, muskacılık gibi, sihir gibi dînen yasaklanmış olan ilimlerden uzak durmasını, Allah'ın adını bu türden fayda vermeyecek şeylerle kullanıp günaha girmemesini, bu ilimlerin ona fayda vermeyeceğini nasihat etmektedir:

"Daķı evfâķa heveskâr olma /Meyl-i iķbâl ile idbâr olma (64-B136) (Muskacılığ da heves etme, saadete ereyim-derken talihsizliğe uğrama.)

"Ma'n-i şems-i ma'ârif mektûm /Zerrece fâ'idesi nâ-ma'lûm" (64-B137)
(İlim güneşinin manası gizlidir. Zerrece faydası bilinmemektedir.)

"Olur olmaz işe esmâ çekme /Şadme-i ķahr-ı müsemmâ çekme" (64-B139)
(Olur olmaz iş için Allah'ın isimlerini zikrederek Allah'ın kahrına uğrama.)

“*Sıhr için Tebbet-i vārūn okuma /Rukye-h’ānlık ile efsūn okuma*” (64-B139) (Sihir yapmak için Tebbet Suresi’ni tersinden okuma. Üfürükçülük yaparak efsun okuma.)

“*Olmayup sıhr-i harāma meyyāl /Şi·re sa’y it ki odur sıhr-i helāl*” (64-B139) (Haram olan sihre meyledeceğine şiire çalış ki, o helal sihir gibidir.)

Kimya ve Simya İlmî:

Kimya ve simya ilminin kimseye fayda sağlamadığını, zaten onun bir peygamber mucizesi olduğunu ve özellikle kimya ilmini öğrenmenin bu yüzden mümkün olmadığını nasihat etmektedir:

“*Kimyā ilmi kimi itdi ğanî /Sîmyā sîme batırmaz bileni*” (66-B149) (Kimya ilmi kimi zengin etti? Simya ilmi ise bileni bile gümüşe batırmaz.)

“*Kimyā mu’cize-i Mūsādır /Ġayrı kimse aña olmaz kâdir*” (66-B150) (Kimya Hz. Musa’nın mucizesidir.²⁵ Başkasının onu bilmesi mümkün değildir.)

“*Simyā ise hayāl ü evhām /İsmi var gerçi velikin kırı nām*” (72-B177) (Simya ise her ne kadar ismi olsa da hayal ve vehimden ibaret sadece kuru namdır.)

“*Aşlıdır şu·bede-i mevhūma /Ya’ni şūret vire her ma’dūma*” (72-B178) (Aslı zihinde kurulmuş hokkabazlıktır; yani olmayanı varmış gibi gösterir.)

Mûsikî İlmî:

Şair, musiki ilminin insanı rahatlattığını, ancak yeteneği olanların ilmi olduğundan bahsetmektedir. Musikiyle ilgili dönemin değer yargılarına göre herhangi bir müzik enstrümanına meylederse toplumun onu ayıplayacağından bahsetmektedir:

“*Mûsikî fenni de hikmetdendir / ‘İlm-i aşhâb-ı tabî’ atdendir*” (62-B247) (Musiki ilmi de hikmetli ilimlerden. Özel yeteneğe sahip olanların ilmidir.)

“*Bilürüm rāhat-ı ervāh ammā /Māye-i kuvvet-i eşbāh ammā*” (86-B248) (Ama musikinin insanın ruhunu rahatlattığını, vücuda kuvvet verdiğini bilirim.)

“*Beste-h’ānlık saña şâyeste değil /Silsileñ anlara peyveste değil*” (86-B249) (Şarkı söylemek sana yakışmaz. Soyun sopun bunlarla uğraşmamıştır.)

Güzel Yazı ve İmla İlmî:

Şair, güzel yazı ilmini bilinmesi gereken bir ilim olarak tanımlamıştır. Fakat oğluna bu ilimle de fazla vakit harcamamasını tavsiye etmektedir. Yazının şekil olarak güzelliğinden önce imla kurallarına uygun olması gerektiğini dile

25 Ebu Cafer Muhammed bin Cerirüt Taberî, *Taberî Tarihi*, çev. Mehmet Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007) 1/457-458.

getirmektedir:

"Şafha-i haṭda oku esrârı /Sırr-ı levh ü kalem anda cârî" (100-B327) (Sırları ilahi fermanın sayfalarında oku; çünkü ilahi ilim onda cereyan eder.)

"Hüsni-i haṭla görünür kâğıd hûb /Bir kalem kaşlı haṭ-âver maḥbûb" (100-B328) (Kâğıt güzel yazıyla güzel görünür. Böylece kalem kaşlı, hatları yeni belirginleşmiş bir sevgiliye benzer.)

"Sa'yiñ eyleme ammâ maḥşûr /Sâde haṭṭ eylemez itmâm-ı kuşûr" (102-B333) (Zamanını tamamen yazı yazmaya ayırma. Sadece güzel yazı yazmak diğer eksikliklerini tamamlamaz.)

"Şarf-ı zihni eyleyegör imlâya /Seni ol vâsıl ider ma'nâya" (102-B334) (Zihni-ni seni manaya ulaştıracak olan imlaya da yormalısın.)

"Olıcak habı u haṭâ imlâda /Hüsni-i haṭdan ne çıkar ma'nâda" (102-B337) (İmlada bozukluk ve hata varsa yazının güzel olmasının manaya ne faydası olur?)

Tavla ve Satranç:

Şair, tavla ve satrancın insanı oyaladığını, eğlenceye yönelttiğini, bu iki oyunun gölge ve hayalden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Tavlaya yönelenlerin kişisel yaşamlarında ve aile hayatlarında sıkıntılar olabileceğini, bu yüzden uzak durulması gerektiğini oğluna nasihat etmektedir:

"Lu'b u lehv ile çü dünyâ meşhûn /İstemez 'âkıl olan ğayrı oyun" (104-B343) (Dünya zaten oyun ve eğlenceyle doludur. Akıllı olan, başka oyun istemez.)

"Cümle bâzçesidir zıll u hayâl /Gülecek işleri bî-aşl u meal" (104-B345) (Bütün oyuncuğu gölge ve hayalden ibarettir. İşleri asılsız ve manasız gülünecek şeylerdir.)

"Nerde gördüm ise nerd ü şatranc /Mübtelâsında hüveydâ şad-renc" (104-B348) (Nerede tavla ve satranç gördüysem müptelasında yüzlerce sıkıntı gördüm.)

"Zârdır kârı olur mı dil-şâd /Kalmada mühre be-şeşdir nerrâd" (104-B349) (İşi zara bağlı olanlar mutlu olur mu? Elde sadece mühür kalsa da tavla oynayan yine de şeş atmaya çalışır.)

2.2.2. Dinî İlimler

Bu başlık altında Sünbülzâde Vehbî'nin eserindeki dinî ilimler örneklerle ele alınacaktır.

Tasavvuf İlmî:

Sünbülzade Vehbî, tasavvuf ilminin insanı yücelten bir ilim olduğunu bu yüzden oğluna tasavvuf ilmiyle uğraşmasının faydalı olacağını nasihat etmektedir. Tasavvufla uğraşanların gönüllerinin derin denizler gibi olduğunu anlatmaktadır. Tasavvufun insanı maddi, manevi temizleyeceğini, bu ilimle uğraşan kişilerin hâl ehli kişiler olduğunu ifade etmektedir.

“*Oğusañ ‘ilm-i taşavvuf ne zarar /Pāk bil taşfiye-i bâtın ider*” (76-B197) (Tasavvuf ilmini okusan ne zararı var? Gönül rahatlığıyla bil ki iç dünyanı temizler.)

“*Çün odur ‘ilm-i şerîf-i ebrâr /Genc-i esrâr-ı haķâyık-âsâr*” (76-B198) (Çünkü o, iyilerin mübarek ilmidir. Hakikatlerin gizli hazinesine nişanedir.)

“*Ėavm-i şūfiyyedir ehl-i taḥķik /Dil-i şāfleri deryā-yı ‘amîķ*” (76-B199) (Gerçeđi bulanlar, tasavvuf ehli olanlardır. Onların saf gönülleri derin denizler gibidir.)

“*Vardır ol zümrede çok şāḥib-ḥāl /Vāşıl-ı rütbe-i a’lā-yı kemāl*” (78-B200) (O zümrede olgunluğın en yüksek derecelerine ulaşmış hâl ehli kişiler çoktur.)

Ferâset / Kıyâfet İlmî:

Şair, firâset ilminin hoş bir ilim olduğunu anlatmaktadır. Firâset ilmi, insanın fizikî ve uzvî özelliklerinden hareketle huy ve karakterinin bilinmesinden, tabiattaki birtakım belirtilerden hareketle yağmur, fırtına vb. olaylardan bahseden bir ilimdir. Birçok dalı olup tecrübe ve rûhî arınmayla elde edildiği söylenir.²⁶ Firâset ilminde, insanın dış görünüşünde anlamların gizli olduğu ve insanların dış görünüşlerinin incelendiğinde Allah’ın en güzel şekilde yarattığı bu gizli özelliklerinin anlaşılabileceği ifade edilmektedir. Onda uygunsuz olan şeylerin çok nadir görüldüğünden de bahsedilmektedir:

“*Fenn-i ra’nā-yı ferâset ne güzel /Bilesin ḥāl-i kıyâfet ne güzel*” (90-B269) (Hoş bir ilim olan feraset ne güzeldir. İnsanın dış görünüşünün de anlamlar taşıdığını bilmelisin.)

“*Şüret-i âdemi ol Rabb-i kerîm /Kıldı zibende-i ḥüsn-i takvîm*” (90-B270) (O yüce Allah, insanın dış görünümünü yaratılmışların en güzeli şeklinde yarattı.)

“*Pek büyük nüşḥa-i kübrā-yı vücūd /Okunur anda ma’ân-i şühūd*” (90-B271) (Varlığın en büyük sureti durumunda olan insanda varlığın yaratılışındaki manalar görünür.)

26 Süleyman Çaldak, “Taşköprülüzâde’nin Mevzû’âtı’l- Ulûm’undaki İlimler Tasnîfi Üzerine.”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/2 (2005), 115-146.

"*Aña dikkatle olunsa im 'ân /Bilinür hâl-i hafıyy-i insân*" (90-B272) (Ona dikkatle bakıp inceden inceye araştırılsa insanın gizlilikleri bilinir.)

"*Hayli itkân idecek ma 'nâdır /Görmüşüz anda tehallüf nâdır*" (90-B274) (Fesette birçok sağlam mana vardır. Onda uygunsuzluğu nadir gördük.)

Edebiyat, Tarih ve Siyer İlimi:

Şair, bu ilimlerin okunması faydalı olan ilimlerden olduğunu söylemektedir. Bu ilimleri bilmeyen insanları da *gaflette olan cahiller* olarak tanımlamaktadır:

"*Edebiyât ile târih ü siyer /Sîret-i ehl-i edebdir yek-ser*" (90-B275) (Edebiyat, tarih ve siyer, baştan başa edepli kişilerin iç dünyalarını yansıtır.)

"*Anlar ile niçe ma .nâ bilinür /Dehriñ aḥvâli ne ra 'nâ bilinür*" (92-B276) (Bu ilimlerle nice manalar öğrenilir, dünyanın hâli çok güzel anlaşılır.)

"*Bilmeyen bunları pek ğâfil olur / 'İlmi var ise daḥi câhil olur*" (92-B277) (Bunları bilmeyenler ne kadar ilim sahibi olsalar da gaflet içinde olan cahillerdir.)

"*İntisâb eyleyegör târihe /Ki sezâ olmayasın tevbîhe*" (92-B279) (Tarih ilmini öğren ki azarlanmaya layık oluyasın.)

Şiir İlimi:

Şair Vehbî, şiiri marifetlerin en güzeli olarak nitelemiştir. Buna bağlı olarak oğlunun da şair olmasını istemektedir. Büyük ve usta şairin nasıl olması gerektiğine dair de yönlendirmelerde bulunmaktadır:

"*Şi'r ü inşâ hüneriñ a'lâsı /Ya'ni her ma.rifetiñ ra'nâsı*" (94-B296) (Şiir ve nesir/inşâ, hünerlerin en yücesi, yani marifetlerin en güzelidir.)

"*Şu'arâ tâli'idir sehmü'l-ğayb /Şi're ta'n eylemedir ğāyet 'ayb*" (94-B297) (Şairlerin talihi gaptan gelen oklar gibidir, şiiri ayıplamak büyük bir ayıptır.)

Muamma İlimi:

Bir edebiyat terimi olarak muamma; "şiirde remiz, ima veya işaret yoluyla dolaylı şekilde bir isme delâlet eden söz" diye tanımlanmaktadır.²⁷ Şair, şiir ilmini öğrenmesi için isteklerini ifade ederken muamma ilmini de öğrenmesini istemektedir. Gönül ehlinin zihnini açtığını, bu ilimle uğraşmanın az olduğundan babası olarak kendisinden öğrenerek eksiklerini tamamlamasını nasihat etmektedir. Muamma, Arap edebiyatında ortaya çıkmış, Fars kültürüne

27 M. A. Yekta Saraç, "Muamma", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 30/322.

geçtikten sonra müstakıl bir ilim şeklinde ele alınıp kaideleri tespit edilmiştir. Bir kısım İran kaynaklarında ilk defa muamma söyleyenin Hz. Ali olduğu ileri sürülmüştür.²⁸

“*Ola hem ‘ilm-i mu’ammāda be-nām /Çıkara dāniş ü ‘irfān ile nām*” (96-B304) (Muamma ilminde de meşhur olmalı, bilgisiyle ve irfanıyla namlanmalıdır.)

“*Yokdur anıñ gibi bir fenn-i leziz /Zihnini ehl-i diliñ eyler teşhiz*” (96-B305) (Gönül ehlinin zihnini açan bundan daha hoş bir ilim yoktur.)

“*Pederiñden anı tahşil ideğör /Bil mezâyāsını tekmil ideğör*” (96-B308) (Bu ilmi babandan öğren, meziyetlerini bil, eksiklerini tamamla.)

3. ÂLİMİ ELE ALDIĞI BEYİTLER İLE ÂLİME BAKIŞI

İlim sahibi, bilgili kişilere “âlim” denmektedir. Âlim kelimesi Arapçada *bil-mek* anlamına gelen “*a-li-me*” kelimesinden türemiştir. İslâm dininde âlim; en başta Kur’ân-ı Kerim olmak üzere Hz. Peygamber’in hadislerine ve sünnetine, İslâmî ilimlere hâkim olan kişilere denir. Özellikle İslâm toplumlarında İslâmî ilim bilgisine sahip âlimlerin olması gerekir. Hatta bu ilimlere belli bir düzeyde sahip olup bunların dışında pozitif ilimler olarak isimlendirilen kimya, fizik, matematik, astronomi gibi ilimlerle de ilgili olmalıdır. İslâm toplumlarında âlimlerin birçok görevi vardır. Bu görevlerden en önemlisi iyiliği tavsiye edip kötü olan şeylerden uzaklaştırmak, insanlara fiil ve sözleriyle yol gösterici olmaktır. Kur’ân-ı Kerim’de “...Allah’ın kulları arasında ondan en çok korkan âlimlerdir.”²⁹, “Bilmiyorsanız ilim erbabına sorunuz.”³⁰ ayetlerinde olduğu gibi birçok yerde âlimlere verilen değer vurgulanmaktadır. “Ulema” ve “şuara” ailesinden gelen Sünbülzade Vehbî de ilim ve âlimleri özellikle önemsemektedir.

“*‘İlm ü ‘irfān sebab-i rif’atdır / ‘Âlim olmağ ne büyük devletdir.*” (46-B44) (İlim ve irfan, büyük rütbelere yükselme sebebidir. Âlim olmak büyük bir devlettir)

Vehbî’nin âlim olmayı devletle aynı cümle içinde kullanması da özellikle önemlidir. Çünkü devlet, güçtür.³¹ Öğrenme, zorlu bir süreçtir ve devlet gibi adım adım büyüyen bir olgudur. Âlim olmak da sonuç olarak güce ulaşmaktır.

28 Saraç, “Muamma”, 30/322.

29 *el-Fâtır* 35/28.

30 *en-Nahl* 16/43.

31 Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/235.

Ayrıca doğru ilim, kendisiyle amel eden kişiyi saadete götürür; bu tür ilimlerle iştigal etmek insan için bir talihtir:

Şair, ilmin âlim olarak ilk insan Hz. Âdem'i yüceltmesini meleklerin bile nut-kunun tutulmasıyla ifade ederek açıklamıştır:³²

"İlmin izhâr idince Âdem/Oldı bi'l-cümle melâ'ik mülzem" (46-B45) (Hz. Âdemin ilmi karşısında bütün melekler suskunlaştı.)

Aşağıdaki beyitlerde şair, "Âlimler, peygamberlerin varisleridir." mealindeki hadise³³ işaret ederek âlimlerin önemini vurgulamıştır. Bu konuda benzer hadislerde de âlimlerin üstünlüğü konusu üzerinde durulmuştur. Konuyla alakalı bazı hadisler şunlardır: "Âlimin abide nispetle değeri, ashabımdan derece bakımından en küçüğü üzerine olan faziletim gibidir."³⁴ Görüldüğü gibi Hazret-i Muhammed (s.a.v.); ilmi, peygamberlik derecesine yükseltmiş, ilimsiz ibadetin olamayacağını, bilgidен soyulmuş amelin kıymetinin az olacağını aktarmıştır.³⁵ "Âlim olan mümin, ibadet eden müminden yetmiş derece üstündür."³⁶

"Enbiyâ vârisi olmuş 'ulemâ/Añla kim bu ne verâset ne ğınâ" (46-B46) (Âlimler, peygamberlerin mirasçısı sayılmıştır. Bunun ne büyük bir veraset ne büyük bir zenginlik olduğunu anla.)

İlim maddiyatla eş değer değildir. Dolayısıyla maddi olan hiçbir şeyle kıyas edilemez. Şair, bu kıyasın insanı aldanışa yönelteceğini bu şekilde ifade etmektedir:

"Mâl ile 'ilmi müsâvî şanma/Mâla râğbetle varup aldanma" (46-B47) (Malla ilmi eşit sanma. Mala râğbet ederek aldanma.)

Şair, ilmi âlimde kalıcı olarak görmekte ve başlarına bir musibet gelse de sermayesi ilim olanın darda kalmayacağını ifade etmektedir:

"'Ulemâ çekse de farzâ hüsrân / 'İlm sermâyesi bulmaz nokşân" (46-B51) (Farz edelim ki âlimler zarara uğradı. Onların sermayesi ilim olduğu için eksiklik hissetmezler.)

32 el-Bakara 2/31.

33 Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Vaaz Hizmetleri", erişim: 3 Mart 2025, <https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/%C4%B0slam%C4%B1n%C4%B0lme%C4%B0Verdi%C4%B0Fi%C3%96nem-I.pdf>

34 Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Vaaz Hizmetleri"

35 İmam Gazali, İhyau 'Ulumi'd-Din Tercümesi (İstanbul: Bedir Yayınevi), 1/20.

36 İmam Gazali, İhyau 'Ulumi'd-Din Tercümesi, 1/21.

Şaire göre âlim, iki dünyada da gerçek mutluluğa ulaşan kişidir. Âlim kişi ilmiyle kalıcılığa ulaşmaktadır. İlim, kişiyle birlikte gitmekte, maddi varlık ise dünyada kalmaktadır:

“*Dār-ı ʔukbāya berāberce gider /Hem cihānda birağur niçe eser*” (48-B56) (Âlim, hem öbür dünyaya ilmiyle elde ettiği güzel amellerle gider hem bu dünyada birçok eser bırakır.)

“*Ulemā hep işin altın eyler /Kimyāger cigerin hūn eyler*” (48-B59) (Âlimler bütün işlerini altın eylerken (yaptığı işler değer kazanırken) kimyager, ciğerini kan eyler.)

“*Ehl-i ‘ilme zer ü ziver ruḥ-ı zerd /Yüklenür māl eşegi şırtına derd*” (48-B60) (İlim ehline altın ve süs, sararmış bir yüz gibidir (İlim ehli için altın ve süsün kıymeti olmaz. Mal arayanlar ise eşek gibi sırtlarına dert yüklenirler.)

“*Hāceñe eyle be-ğāyet ta’zim /Haḳḳ-ı üstād aceb emr-i ‘azim*” (50-B66) (Hoca hakkı önemli bir husustur, bu sebeple hocana çok fazla saygı göster.)

“*Harf-i pür-nükte-i “men ‘allemeni” /Añladır kıldığını bende seni*” (50-B67) (İnce manalarla dolu “men allemeni” sözü, seni hocaya nasıl köle kıldığını (hocaya neden saygı göstermen gerektiğini) anlatır.)

“*Ḳayd-ı miḥnetden olur āzāde /Dā’imā ḳulluḳ iden üstāde*” (50-B68) (Hocasına bağlılıkta kusur etmeyen, her türlü sıkıntıdan kurtulur.)

“*Tālibe ḥayr- du’ā-yı üstād /Dü-cihānda sebeb-i neyl-i murād*” (50-B69) (Hocanın hayır duası, öğrencinin iki dünyada da muradına nail olmasına vesile olur.)

“*Hāceye her kim iderse āzār/Görmedik oldığını ber-hūrdār*” (50-B70) (Hocaya saygısızlık edenlerin mesut olduğunu görmedik.)

Şair, ilim sahibi olanların ağırlanması, onlara karşı yaklaşımlar gibi birçok hususta oğluna öğütler vermektedir. Bunlara ayrı bir başlık altında değinmektedir.

“*Ehl-i ‘ilmi bulup eyle tevḳir /Tā ide ‘ilmiñi Allah tevḳir*” (138-B522) (İlim sahibini bulup ağırla ki Allah da senin ilmini yüceltsin.)

Şair, âlimlere hürmet etmenin önemi üzerinde durmaktadır. Gerekirse âlimlerin ayaklarına kapanıp yüz sürmekten çekinmemesini oğluna öğütlemektedir:

“*Yüz sürüp ayağına ikrām it /Celb-i daḳvātı içün iḳdām it*” (138-B523) (Ayağına yüz sürüp hürmet et/ ikramda bulun, duasını almak için gayret et.)

Şaire göre giyim ve kuşam, insanı yücelten belli makamlara ulaştıran şeyler

değildir; insanı esas yücelten, ilim sahibi olmasıdır.

"Kürküne börküne bakma aşlā / 'Örf ü zarf âdemi itmez 'ulemā" (138-B524)
(Asla kişinin kürküne, börküne bakma; kavuk ve kıyafet, insanı âlim yapmaz.)

"Hāk içinde dürr ü gevher bulunur /Kepenekde didiler er bulunur" (138-B526)
(Toprak içinde inci ve mücevher; çoban kıyafetinin içinde ise er bulunur dediler.)

Niçe bol yeñli mufahham gördük /Meclis-i bahde müfham gördük (138-B527)
(Söz meclisinde nice bol yenli elbise giymiş itibar sahibi kişilerin susturulduğunu (konuşamaz olduğunu) gördük.)

Şair, âlim gibi görünen cahil insanlardan da yakınmaktadır. Onların göstermelik hocalıklarından dolayı gördükleri saygıdan bile başlarının belaya gireceğini ifade etmektedir ve gerçek ilimden bahsedilmeye başlandığı zaman gerçeğin ortaya çıktığından, âlimliklerinin görüntüden ibaret olduğundan bahsetmektedir.

"Öyle çok koca kavuklu cühelā /Başına şardı ta'zimle bela" (138-B528) (Öyle koca kavuklu birçok cahil, hak etmedikleri hâlde başlarına sarık hükmünde olan belayı tazimle sardıkları görülmektedir)

"Görinür hayli 'acbü'l-heykel /Mebhas-i 'ilmi açınca başı kel" (138-B529)
(Acayip bir heykel gibi görünenlerin ilim bahsi açılınca başlarının keli ortaya çıkar.)

Şair, âlimlerin tevazusuna vurgu yapmaktadır. Kendilerini fakir olarak adlandırsalar da ilimlerinden dolayı onlara hürmet gösterilir:

"Naş-ı imzâlarıdır gerçi fakir/Yine ammā olunurlar tevkir" (190-B783)
(Gerçi imzalarını "fakir" diye yazsalar da kendilerine saygı duyulur, hürmet görürler.)

"İlme ta'zim ile Âl-i 'Osmān/Anlarıñ cānına çün virdi amān" (190-B784)
(Osmanlı Devleti ilme saygı göstererek onları (âlimleri) emniyet altına aldı.)

Şair, yaşadığı dönemde devletin âlime gösterdiği önemi ve yaklaşımı şu şekilde vurgulamıştır:

"Müşil-i rāhat olur nev- 'ummā/Kaldı devletde tarîk-i 'ulemā" (190-B782)
(Devlette bir dereceye kadar rahata ulaşılabilen tek meslek ulema mesleği kaldı.)

"Pirlikde bulur ammā devlet/Lahde varıncayadekdir rāhat" (190-B785) (Ulema, ancak yaşlılıkta devlete (zenginlik) ulaşır; mezara girmeye yakın rahat eder.)

Şair, âlimliğin önemini yitirmeye başladığını vurgulamaktadır. Âlimlerin sayısının artmasından ve niteliğinin azalmasından şikâyet etmekte ve bu durumun âlimlerin toplumda itibarsızlaşmalarına neden olduğundan bahsetmektedir:

“Keşreti mâni’ olup ‘izzetin

Sebeb oldu çoğunun zilletine” (190-B789)

(Hocaların çoğalması, değer kaybına ve birçoğunun hor görülmesine sebep oldu).

“Hâcegânlık dimiş evvel Nâbi

Şimdi sedd eylediler ol babı” (190-B788)

(Nâbî, önceleri hocalık mesleğinin her mesleğin önünde olduğunu söylemişse de şimdi o kapıyı kapadılar.)

SONUÇ

Bilgi tarih boyunca kıymetli olmuş ve onu elde edenler güçlü görülmüştür. İslâm toplumlarında Kur’ân’ın ilk indirilen ayetinin “oku” olması, Hz. Peygamber’in ilmi ve âlimi aziz tutması neticesinde ilme ve âlime daha özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Suffa ashabıyla başlayan bu tutum, İslâm dünyasında çok boyutlu olarak bir tarafta medreseler, diğer tarafta tekke ve zaviyelerle gelişmiş ve bu kurumların işlerliği devam ettiği sürece hem yetişkinlere hem çocuklara ciddi eğitimler verilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde de kuruluşundan itibaren önce devleti yönetecek şehzadelerin eğitimi olmak üzere ilim tahsili konusunda son derece titiz davranılmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde devlette çeşitli sıkıntılar, toplumda ise kısmi bir yozlaşma görülse de bu dönemde yetişmiş, eser vermiş şairlere bakıldığında ilmin ve âlimin kıymetinin devam ettiği müşahade edilmiştir. Bu asırda yaşamış önemli şahsiyetlerin kaleme aldıkları eserlerinde verdikleri öğütler, görüşlerini ortaya koyması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu konuda dikkat çeken âlim ve şairlerden biri de Sünbülzâde Vehbî Efendi’dir. Vehbî’ye göre ilim, her şeyin üstündedir ve insanı yücelten en önemli vasıttır. Eserinde dinî ilimlerin yanı sıra tıp, mantık, tasavvuf, edebiyat, tarih gibi farklı alanlardaki ilimlerin de öğrenilmesi gerektiğini belirtir. Ancak Vehbî, faydasız ve batıl olarak gördüğü simya, tılsım gibi ilimlerden uzak durulması gerektiğini de öğütler. Bu yaklaşımıyla Vehbî’nin, aklî ve naklî ilimler arasında bir denge kurmaya çalıştığını ve fayda odaklı bir ilim anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Vehbî, âlimlere büyük bir saygı duymaktadır ve onları toplumun önderleri olarak görmektedir. Eserinde âlimlerin sahip olması gereken özellikleri sıralamakta ve onların dürüst, ahlaklı ve bilgi sahibi kişiler

olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Âlimlerin ilimlerini başkalarına aktarmaları ve topluma faydalı olmaları gerektiğini de belirtmektedir. Bu yönüyle Vehbî, âlimlere önemli bir sorumluluk yüklemekte ve onların toplumsal rolünü ön plana çıkarmaktadır. Sünbülzâde Vehbî'nin Lütfiyye'sinde ilim ve alimlere yapılan vurgu, eserin temel temalarından biridir. Vehbî'nin ilim anlayışı, dönemin genel eğilimlerini yansıtmakla birlikte, kendi özgün bakış açısını da içermektedir. Eser, ilmin insan hayatındaki önemini ve alimlerin toplumsal sorumluluğunu vurgulaması açısından günümüzde de değerini korumaktadır. Lütfiyye, sadece bir nasihatnâme olmanın ötesinde, 18. yüzyıl Osmanlı toplumunun ilim ve eğitim anlayışına ışık tutan önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Sünbülzâde Vehbî, "*Lütfiyye-i Vehbî*" isimli eserinde özellikle âlim ve ilim üzerine oğluna pek çok nasihat vermiştir. Sünbülzâde Vehbî, oğluna öğüt verirken asrın düşünce ve ilim dünyasına tanıklık etmiş ve döneminde yaşananların renkli, fakat çoğu zaman da olumsuz tablolarını gözler önüne sermiştir. Bu açıdan eser, aynı zamanda bir dönem eleştirisi olarak da değerlendirilebilir. Sünbülzâde Vehbî, eserinde, yaşadığı dönemdeki ortama dayanarak çocuk eğitimi hususunda da görüşlerini ve tavsiyelerini kaleme almıştır. Eser, bu yönüyle de son derece kıymetli ve kullanışlıdır. Sonuç olarak, Lütfiyye-i Vehbî, ilim ve alimi bir arada ele alarak, İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan bilgi ve erdem ilişkisini gözler önüne sermektedir. Vehbî'nin ilim anlayışı, günümüzde de bireylerin kendilerini geliştirmeleri ve topluma faydalı olmaları için önemli bir rehber niteliğindedir.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

Akün, Ömer Faruk. “Sünbül-zâde Vehbî”, *İslam Ansiklopedisi*. 11/240. Eskişehir: MEB, 1997.

Alıcı Tanıdır, Gülcan. *Lütfiyye-i Vehbî Çeviri Yazı-Günümüz Türkçesi-Tıpkı-basım* (Kahramanmaraş: UKDE, 2011), 19.

Bektaş, Ekrem- Alp, Gökhan. “Sünbül-zâde Vehbî’nin Lütfiyye’sine Göre Model İnsan”, *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu*, (Kahramanmaraş,2018), 2/154.

Beyzadeoğlu,Süreyya Ali. “Kahramanmaraş’ın Sultanü’sşuarası Sünbülzâde Vehbî ve Lutfiyyesi”, 1. Kahramanmaraş Sempozyumu, (Kahramanmaraş, 2004), 1/103.

Beyzadeoğlu,Süreyya Ali. *Sümbülzade Vehbî* (İstanbul: Cihan Neşriyat, 1996), 13.

Davutoğlu, Ahmet. “Devlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/235.

Dikici, Recep. “I. Kahramanmaraş Sempozyumu”, *Türkiye Kütüphanelerinde Yazma ve Matbu Eserleri Olan Kahramanmaraşlı Âlim, Edip ve Şairler* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, 2005), 1/41.

Diyanet İşleri Başkanlığı, “Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Vaaz Hizmetleri”, erişim:3Mart2025, <https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/%C4%B0slam'%C4%B1n%20%C4%B0lme%20Verdi%C4%9Fi%20%C3%96nem-I.pdf>

Gibb, Elias John Wilkinson. *Osmanlı Şiir Tarihi* (Ankara: Akçağ, 1999), 3-5/440.

Görkaş, İrfan. “‘Şiiri Bilime Uygulamak’ Yahut Sünbülzade Vehbî’nin Hikmet Anlayışı ve İlimlere Bakışı”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 52 (2014), 325.

İmam Gazali, İhyau ’Ulumi’d-Din Tercümesi (İstanbul: Bedir Yayınevi), 1/20.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli.çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Kuru,Selim Sırrı. “Sünbülzâde Vehbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/140-141.

Kut,Turgut. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul:TDV Yayınları,2010) 6/389.

Saraç, Mehmet Ali Yekta "Muamma", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 30/322.

YAYIN İLKELERİ

İLSAM Akademi Dergisi Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda 2 kez yayımlanmaktadır.

Derginin yayın politikası ve bilimsel kriterler, bağımsız editörler ve Yayın Kurulunca tespit edilmektedir.

Dergide ilahiyat ilimleri alanında özgün araştırmalar yayımlanır.

İLSAM Akademi Dergisi'nde ilahiyat ilimleri alanını kapsayan; özgün bilimsel makalelere, birikim yazılarına ve kitap değerlendirmelerine yer verilmektedir. Dergimizde yüksek lisans, doktora öğrencileri, uzmanlar, öğretim görevlileri ve öğretim üyelerinin yazılarına yer verilmektedir.

Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde İLSAM Akademi Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

Dergimize yazılarını gönderen yazarlarımız unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri ile telefon numaralarını ve e-posta adreslerini bildirmelidir.

Dergiye verilecek yazılar; Yayın Kurulunca denetlendikten sonra hakemlere gönderilecektir. Hakemlerden gelecek raporlar doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine ya da yazının reddine karar verilecek ve durum yazara bildirilecektir. Yazarın rapora itirazı durumunda yazı, yeni bir hakeme gönderilebilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 15 gün içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

İLSAM Akademi Dergisi'nin yazı dili Türkçe ve İngilizce'dir. Yazıların yanında 140 – 180 kelime arası sözcükten oluşan Türkçe ve

İngilizce özetler, yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5-7 kelime arasında olacak anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir. Makalenin en az 750 (yedi yüz elli) kelimelik genişletilmiş özeti, abstract bölümünden sonra yer almalıdır. Bu bölüm Türkçe makalelerde İngilizce, İngilizce makalelerde ise Türkçe olmalıdır.

Çalışmalardaki atıf ve kaynakça yazımında, İSNAD Atıf 2. Edisyon Sistemi (Dipnotlu) kullanılmadır. Bu kurallara uygun olmayan makaleler yazarlarına düzeltme için geri gönderilir.

İLSAM Akademi Dergisi'ne gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimleri yapılmış olduğu, yazarın ılsamakademi@gmail.com.tr adresine göndermiş olduğu makaleleri son hali ile yayına verdiği kabul edilecektir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının, olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterlidir.

Dergimize gönderilen tüm yazılar, Turnitin sistemi üzerinden intihal taramasından geçirilmektedir. Gönderilen çalışmalar, ilk başvuru anından itibaren dergimiz tarafından intihal denetimine tabi tutulmaktadır.

Dergide yazısı yayımlanacak yazarlardan, Makale Kapak sayfası, Telif Hakkı Anlaşması Formu ve Telif Hakkı Sözleşmelerini doldurup imzalamaları istenmektedir.

Dergide yayınlanan eserin yazarına / yazarlarına telif ücreti ödenmemektedir.

İLSAM ve İlsam Akademi Dergisi hakkında ayrıntılı bilgi için www.ilsam.org.tr ve www.ilsamakademi.com adresini ziyaret edebilirsiniz.

YAYIN ETİĞİ VE İLKELER

İLSAM Akademi Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara

bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkâr edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kural dışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

– Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.

– Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.

– Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.

– Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.

– Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.

– Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.

– Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.

– Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.

– İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onay” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürler kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin

diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür. Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde

tamamlanması editörlerin görevidir. Editörler dergiye makale kabul ederken akademik kaygı ve ölçütleri öncelermelidir.

Hakem Sorumlulukları

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır. Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdır. Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dâhil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör, hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir. Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir.

GENEL BİÇİM ÖZELLİKLERİ

İLSAM Akademi Dergisi'nde yayımlanacak yazılar, (resim, şekil, harita, bibliyografya vb. malzeme hariç) en fazla 10000 kelime civarında (25 sayfa) olmalıdır. Herhangi bir yazının hacminin bu üst sınırı aşması durumunda, editörler kurulunun vereceği karar geçerlidir.

Yazı Tipi

Microsoft Word programında en az 2,5 cm kenar boşluğu ile metin kısmı Times New Roman yazı tipinde, 12 punto ve 1,5 satır aralığı; dipnotlar ise 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır. Tablo ve şekillerin nasıl hazırlanacağına dair ilgili bölüme bakınız.

Arapça yazılar Traditional Arabic - 12 punto ve 1,5 satır aralığı yazılmalıdır.

Sayfa Yapısı

A4 boyutlarındaki kâğıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm (0.98 inç) bırakılarak, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz şekilde olmalıdır.

Paragraf Yapısı

Paragraflar ilk satır girintisiz, önce ve sonra alanı 6 nk olmalıdır.

ÇALIŞMA BÖLÜMLERİ

Başlık

Makale başlığı, küçük harf bold, sözcüklerin ilk harfi büyük ve sayfaya ortalı olmalıdır. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmişse vs. giriş başlığının sonuna (1) dipnotu konularak açıklama yapılmalıdır.

Başlığın İngilizce karşılığı, ana başlığın altına küçük harf, italik, sözcüklerin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

Alt düzey başlıklar ondalık sistem düzeninde, rakam ve sonrasında nokta kullanılarak oluşturulmalıdır. Başlık numarası ile başlığın ilk harfi arasında bir boşluk bırakılmalıdır.

Yazar İsimleri

Yazar isimleri italik olmalıdır. Yazarın/yazarların tam adları, unvanları, çalıştıkları kurumlar ve elektronik posta bilgileri ile ORCID numaraları belirtilmelidir.

Öz

Giriş bölümünden önce 140-180 sözcük arasında çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz (abstract) yer almalıdır. Özde atıf kullanılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler

Özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden 5-7 İngilizce, 5-7 Türkçe anahtar kelime yer almalıdır.

Ana Metin

Nicel ve nitel çalışmalar Giriş, Yöntem, Bulgular ve Tartışma bölümlerini içermelidir. Derleme türü çalışmalar problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir. Diğer çalışmalarda konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucunun metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

Dipnot

Dipnot ölçü ayarları, Times New Roman 10 punto, tek satır aralığında olmalıdır. Dipnot numarası ile ilk sözcük arasında bir boşluk bırakılarak, paragraf sekmesinin **Girinti** kısmından **Sağ: 0, Sol: 0 cm, Özel: asılı, Değer: 0,3 cm** şeklinde ayarlanmalıdır.

Dipnotta İsnad Atıf 2. Edisyon (dipnotlu) sistemi uygulanmalıdır.

Kaynakça

Dipnot ölçü ayarları, Times New Roman 12 Punto, satır aralığı **Önce: 0, Sonra: 6 nk**, tek satır aralığı şeklinde ayarlanmalıdır. Kaynakçada eserin ilk satırı, paragraf sekmesinin **Girinti** kısmından, **Sağ: 0, Sol: 0 cm, Özel: asılı, Değer: 1,25 cm** şeklinde ayarlanmalıdır.

Kaynakçada İsnad Atıf 2. Edisyon (dipnotlu) sistemi uygulanmalıdır.

Extended Abstract

Makalenin en az 750 (yedi yüz elli) kelimelik özeti, abstract bölümünden sonra yer almalıdır. Bu bölüm Türkçe makalelerde İngilizce, İngilizce makalelerde ise Türkçe olmalıdır.

BAŞLIK SİSTEMİ

Temel Başlıklar

Çalışmanın başlığı büyük harflerle ortalı ve bold yazılmalıdır.

Birinci Düzey Başlık

Sola dayalı ondalık sistem düzeninde (rakam ve sonrasında nokta), **BÜYÜK HARF ve Bold yazılmalıdır**. Kendinden önceki paragraftan bir satır boşluk ile ayrılmalıdır.

İkinci Düzey Başlık

Sola dayalı ondalık sistem düzeninde (rakam ve sonrasında nokta), **Küçük Harf ve Bold; Sözcüklerin İlk Harfi Büyük yazılmalıdır**. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Üçüncü Düzey Başlık

Sola dayalı ondalık sistem düzeninde (rakam ve sonrasında nokta), ***Küçük Harf, Bold ve İtalik; Sözcüklerin İlk Harfi Büyük yazılmalıdır.*** Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Dördüncü Düzey Başlık

Sola dayalı ondalık sistem düzeninde (rakam ve sonrasında nokta), *italik, yalnızca başlığın ilk harfi büyük* yazılmalıdır. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmamalıdır.

Beş düzeyden daha fazla başlık oluşturulması önerilmemektedir.

Tablo ve Şekil Başlıkları

Tablo ve şekillerin başlıklandırılmasında “Tablo” veya “Şekil” ibaresi kullanılmalıdır. Grafik, çizelge, çizim, harita, fotoğraf ve resimler şekil olarak değerlendirilmektedir.

Başlıklandırmada ardışık sayılar kullanılmalı ve iki nokta konulduktan sonra açıklayıcı ifade yazılmalıdır. Kullanılan başlıklar, dipnot ile aynı yazı tipi boyutunda olmalı ve satır girintisi olmamalıdır. Tablo ve şekil başlıklarında her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır.

Örnek:

Tablo 1: Dindarlık-Affetme Eğilimi Arasındaki İlişkiler (Pearson Korelasyon Değerleri)

- ❖ Tablo ve şekiller, telif hakkı içeriyorsa telif hakkı sahibinden basılı ve elektronik kullanım için yazılı izin alınması ve tablo veya şekil altında “Kaynak:” ibaresi ile kaynağın belirtilmesi gereklidir.
- ❖ Tabloların gösteriminde sadece üst ve alt kenarlıklar kullanılmalıdır.

Üst ve alt kenarlıklar 1½ nk oranında düz çizgi şeklinde olmalıdır. Tablo içerisindeki başlık satırı ise 1 nk oranında ve bold (kalın) olmalıdır.

- ❖ Daha detaylı bilgi için İsnad Atıf 2.Edisyon (Dipnotlu) Sistemi Kitapçığına başvurunuz.

<https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/>

İSNAD ATIF 2. Edisyon (Dipnotlu) GENEL İLKELER

- ❖ Genel kural olarak dipnotlarda eser künye bilgileri *virgül* (,) ile kaynakçada ise *nokta* (.) işareti ile ayrılır.
- ❖ İki yazar isminin arasında, öncesi ve sonrasında boşluk bırakılarak “tire/kısa çizgi işareti (-)” kullanılır.

Örnek: Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Basım, 2015), 55.

- ❖ Aynı yazarın aynı dipnotta birden fazla çalışması peş peşe kaynak olarak belirtilecekse ikinci ve sonraki eserin “Yazar Adı Soyadı” alanına “a.mlf.” (aynı müellif) kısaltması kullanılır.

Örnek: Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: TDV Yay., 2010), 56; a.mlf., “İlk Mürcî Metinler ve Kitâbü’l-İrcâ”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 317-331.

- ❖ Yazar, editör, çevirmen vb. üç veya daha fazla ise dipnotta ilkinin adı ve soyadına yer verildikten sonra “vd.” kısaltması kullanılır. Kaynakçada ilkinin “Soyadı, Adı” belirtildikten sonra vd. kısaltması yazılır.
- ❖ Kaynakçada vd., ts. gibi sonu nokta ile biten kısaltmalardan sonra ikinci bir nokta kullanılmaz.
- ❖ Birden fazla esere atıf yapılırken iki eserin künye bilgileri noktalı virgülle (;) ayrılır.

Örnek: Yazar soyadı, *yayın adı*, sayfa; Yazar soyadı, *yayın adı*,

sayfa.

- ❖ Sayfayı ifade etmek üzere “s.” kısaltması kullanılmaz.
- ❖ Cilt numarası, “C” kısaltması kullanılmadan yazılır. Cilt ve sayfa numarası arasında eğik çizgi (/) kullanılır.

Örnek: Akün, “Âlî Mustafa Efendi”, 2/416.

- ❖ Cilt numarasının belirtilmesinde Romen rakamı kullanılmaz:

Hatalı Kullanım: V/11

Doğru Kullanım: 5/11

- ❖ İki kısımdan müteşekkil ciltleri olan eserlerin ciltlerinin kısım numaraları, parantez içinde belirtilir.

Örnek: *el-Muğnî* 6(1)/33-34; *el-Muğnî* 6(2)/121; *MEB İslâm Ansiklopedisi* 5(1)/13.

- ❖ Makale atıflarında dergi cilt ve sayı numarası arasında eğik çizgi (/) kullanılır.

Örnek: *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 19/1 (Haziran 2015), 23.

- ❖ Eserin basım sayısı, “bs.” kısaltması kullanılmadan “8. Basım” şeklinde açık olarak yazılır. Bu bilgi kaynakçada basım tarihinden önce belirtilir. Eserin ilk baskısının “1. Basım” şeklinde belirtilmesine gerek yoktur.

Örnek: Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi ‘u’ş-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.

- ❖ Eser isimleri (Kitap, Dergi, Ansiklopedi, Sözlük, Yazma Eser, Tez, Rapor, Gazete vb.) eğik yazılır ve “age.” veya “agm.” şeklinde kısaltılmaz. Bunun yerine eser başlığı uygun şekilde kısaltılarak kullanılır.

İlk kullanıma örnek: Ebû İshâk İbrâhim ez-Zâhid es-Saffâr, *Telhîşü’l-edille li-kavâ’idi’t-tevhîd*, thk. Angelika Brodersen (Beyrut: el-Ma‘hedü’l-Almânî li’l-Ebhâsi’l-Şarkîyye, 2011), 2/143.

İkinci kullanıma örnek: Saffâr, *Telhîşü'l-edille*, 2/143.

- ❖ Kitap Bölümü, Sözlük Maddesi, Ansiklopedi Maddesi, Makale Adı, Bildiri Başlığı, Sosyal Medya İletisi, TV Program Adı ve Müzik eseri çift tırnak içinde yazılır.
- ❖ Kitap Bölümü, Basılı Bildiri ve Ansiklopedi Maddesi türündeki çalışmalar kaynakçada yazılırken sayfa aralığı en sonda değil basım bilgilerinden önce belirtilir. Yalnızca makale türü çalışmalarda sayfa aralığı en sonda yazılır.

Örnek: Akün, Ömer Faruk. “Âlî Mustafa Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/416-417. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Türcan, Galip. “Kelâm’ın Meşrûiyeti Sorunu: Ehl-i Sünnet Kelâmı ve Olgusal Gerçeklik Arasındaki İlişki”. *Marife* 5/3 (2005), 175-193.

- ❖ İlk geçtiği yerde atıf yapılan yayının baskı bilgilerini içeren parantez işaretinden önce virgül kullanılmaz.

Örnek:

Hatalı Kullanım: Halil İnalcık, “Selîm I”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, (Leiden: Brill, 1997), 9/127-131.

Doğru Kullanım: Halil İnalcık, “Selîm I”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition* (Leiden: Brill, 1997), 9/127-131.

- ❖ Klasik kaynakların basım tarihi, Hicrî/Milâdî olarak “534/1139” şeklinde yazılır.
- ❖ Kitap, Kitap Bölümü, Makale, Sözlük, Matbu Eser, Kitap Bölümü, İnternet Kaynakları ..vs kaynaklar yazım stilleri ve örnekleri için İsnad Atıf 2.Edisyon (Dipnotlu) Sistemi Kitapçığına başvurunuz.

<https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/>